

ГАЛИЧ

ВІПУСК 7

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Ліля-НВ
Івано-Франківськ
2022

УДК 94 (47.867) (08)

ББК 63.3(4УКР)я43

Г 15

Галич. Збірник наукових праць. Вип. 7. / За ред. А. Стасюка. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2022. 224 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті і матеріали, присвячені різноманітним питанням історії міста Галича. Авторський колектив становлять дослідники українських і зарубіжних університетів та науково-дослідних установ. Видання адресоване широкому колові читачів, зацікавлених історією рідного краю і його зв'язків із країнами Європи і світу.

Редакційний комітет

Мирослав Волощук (Івано-Франківськ, Україна)

Дюра Гарді (Нови Сад, Сербія), Анета Голембовська-Тобіаш (Плзень, Чехія)

Олександр Головка (Київ, Україна), Даріуш Домбровський (Бидгощ, Польща)

Мартін Гомза (Братислава, Словаччина),

Василь Іваночко (Івано-Франківськ, Україна)

Іван Кузьмінський (Київ, Україна)

Віталій Нагірний (Краків, Польща), Яніна Риєр (Краків, Польща)

Андрій Стасюк (Галич — Івано-Франківськ, Україна)

Богдан Томенчук (Івано-Франківськ — Коломия, Україна)

Марта Фонт (Печ, Угорщина), Адріан Юсуповіч (Варшава, Польща)

Андржей Янечек (Варшава, Польща)

На обкладинці фрагмент різьбленої архітектурної деталі XII ст. з давнього Галича, виявлений у ході роботи експедиції на чолі з Юрієм Лукомським під колишніми митрополичими палатами в Крилосі 1999 року.

Світлина Ю. Лукомського

Затвердила до друку вчена рада Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 6 грудня 2022 р. протокол № 10

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2022

© Центр медієвістичних студій, 2022

© Національний заповідник «Давній Галич», 2022

© Видавництво «Лілея-НВ», 2022

ISBN 978-966-668-572-1

ЗМІСТ

Переднє слово	7
АРХЕОЛОГІЯ ЛІТОПИСНОГО ГАЛИЧА	11
<i>Олег Мельничук (Галич, Україна)</i>	
Археологія Спаського городища як літописного княжого дитинця Володимирка Володаревича (підсумки досліджень 2009–2010 р.)	12
<i>Oleh Melnychuk (Halych, Ukraine)</i>	
Archaeology of the Spassky hillfort as a chronicle princel's fortress of Volodymyrko Volodarevych (results of research 2009–2010)	12
<i>Радослав Лівох (Краків, Польща)</i>	
Середньовічний бияк кистеня з драконом із Крилоса (давній Галич)	28
<i>Radosław Liwoch (Kraków, Poland)</i>	
Medieval flail striking head with a dragon from Krylos (ancient Halych)	28
<i>Юрій Лукомський (Львів, Україна)</i>	
До концепції вивчення архітектурно-археологічного комплексу «Замкова Гора» в місті Галичі над Дністром	35
<i>Iurii Lukomskyi (Lviv, Ukraine)</i>	
To the concept of the study of the architectural, and archaeological complex «Castle Mountain» in the city of Halych on the Dnister river	35

ГАЛИЧ: СЕРЕДНЬОВІЧНІ ТА РАННЬОМОДЕРНІ СТУДІЇ	61
<i>Моніка Камінська (Аліканте, Іспанія)</i>	
Галицькі солі чи угорські? До проблеми ідентифікації літописних географічних назв	62
<i>Monica Kaminska (Alicante, Spain)</i>	
Galician or Hungarian Salts?	
To the problem of identification of the litopys' geographical names	62
<i>Олександр Головко (Київ, Україна)</i>	
Галич і галичани у війні Русі і половців проти монголів (1223 р.)	89
<i>Oleksandr Holovko (Kyiv, Ukraine)</i>	
Halych and the people of Halych in the war of the Rus and the Polovtsians against the Mongols (1223)	89
<i>Віталій Михайловський (Київ, Україна)</i>	
Перші роки функціонування Галицького земського суду (1435–1440): учасники та кількість засідань	105
<i>Vitaliy Mykhalovskiy (Kyiv, Ukraine)</i>	
The first years of the Halych district court functioning (1435–1440): participants and the number of sessions	105
<i>Мирон Капраль (Львів, Україна)</i>	
<i>Андрій Стасюк (Івано-Франківськ — Галич, Україна)</i>	
Інвентар Галицького замку 1582 р.	143
<i>Myron Kapral (Lviv, Ukraine)</i>	
<i>Andrii Stasiuk (Halych — Ivano-Frankivsk, Ukraine)</i>	
1582 inventory of the Halych Castle	143
МІСТО НА МЕЖІ СТОЛІТЬ	165
<i>Андрій Чемеринський (Галич, Україна)</i>	
Зберегти не можна знищити: пам'ятки архітектури і містобудування Галича. Будинок римо-католицької плебанії (кінець ХІХ — перша половина ХХ ст.)	166

<i>Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)</i> Save not destroy: architectural monuments and urban planning of Halych. House of the Roman Catholic parish (end of the 19th – first half of the 20th century)	166
ГАЛИЧ НА СТОРІНКАХ МИНУЛИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ПЕРЕДРУКИ	183
<i>Михайло Грушевський (Львів, Україна)</i> Печатки з околиць Галича	184
<i>Mykhailo Hrushevskyi (Lviv, Ukraine)</i> Seals from the suburbs of Halych	184
<i>Ярослав Хмілевський (Балтимор, США)</i> Про назву «Галич»	189
<i>Yaroslav Khmylevskyi (Baltimore, USA)</i> About the name «Halych»	189
ГАЛИЧ НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ	195
Археологічні розкопки Ярослава Пастернака в Крилосі на шпальтах української міжвоєнної преси (Частина 2)	196
Archaeological excavations of Yaroslav Pasternak in Krylos on the coats of the Ukrainian interwar press (Part 2)	196
ХРОНІКА	217
<i>Андрій Чемеринський (Галич, Україна)</i> Книга «Галич футбольний: нарис історії та відомі постаті (1926–2022)»	218
The book «Football of Halych: the outline of history and famous figures (1926–2022)»	218
Автори	221
Інформаційна сторінка	223

Переднє слово

Залізною йдемо у гущі,
несемо щити, як скрижалі.
З Галича вітер цілющий,
з Галича вітер державний.
Ігор Калинець, «Вітер»

Ранок 24 лютого 2022 р. назавжди закарбується в історії людства як один з найжахливіших актів збройної агресії, здійснений всупереч усіх діючих норм міжнародного права, людської моралі, честі та гідності, російською федерацією супроти України. Переживаючи надскладні виклики у збереженні Української державності та Української ідентичності, кожен із нас зробив свій вибір. Близько мільйона громадян зі зброєю в руках стали на захист незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України, в рази більше зорганізувалися для забезпечення воюючій країні міцних тилів. Сьогодні Україна і Українці є символами хоробрості й незламності.

Історична пам'ять цієї війни займає одне з центральних місць, адже міфологізація історії та використання її як основи пропаганди *ідеології рашизму* стали чи не ключовою причиною загарбницького вторгнення ворога в межі суверенної України. Своєю чергою історичний досвід, загалом трагічного новітнього Українського державотворення ХХ ст., зумів окреслити головні орієнтири потужної відсічі агресору, яка чи не вперше в історії нашої держави отримала повну підтримку вільного світу. У будь-якій війні, і не є винятком теперішня, насамперед воюють ідеї. Головною для ворогів є *імперіалізм*, або ж прагнення відродження

російської імперії на кшталт царської монархії чи радянського союзу. Для нас, натомість, головна ідея боротьби не полягає у пошуках історичного підґрунтя для державного самоствердження, навпаки — ми будуємо сучасну країну, обстоюючи принципи демократії, свободи та гуманності, залишаючись відтак *молодою державою* з тисячолітньою історією.

Невід’ємним складником цієї тисячолітньої минувшини є Галич — один зі столичних центрів середньовічної державності сучасних західноукраїнських земель. Відтак у часі героїчної оборони та відсічі було б гуманітарним злочином, якби черговий сьомий випуск збірника наукових праць *«Галич»*, попри воєнні виклики, не зміг запрезентувати нові напрацювання для усіх, хто цікавиться та вивчає історію міста над Дністром. Щоправда, цьогоріч підготовка та публікація видання, котре, вельмишановний Читачу, Ти тримаєш у руках, далися авторам і колективу однодумців непросто. Кожен мирний день, на жаль, сплачується ціною людського життя. Те, що більшість Українців сьогодні має змогу продовжувати загалом майже звичний ритм життя, утім займатися науковою діяльністю, завдячуємо усім Героям та Героїням, Захисникам і Захисницям України, котрі *положили душу й тіло* заради нас. Також неоціненна дяка тим, хто й тепер боронить державу, і ця боротьба позначена не тільки військовим фронтом, а й продовжується в усіх сферах суспільного життя — від економіки, дипломатії до освіти, культури і, звісно, науки.

Збірник, котрий тримаєте в руках, за структурою поділений на тематичні рубрики, заповнені працями 11-ти авторів із чотирьох країн світу (України, Іспанії, Польщі, Сполучених Штатів Америки). Перша з них *«Археологія літописного Галича»* присвячена вивченню локалізації міських осередків та матеріальної культури княжої столиці. Завжди актуальна тематика *«Галич: середньовічні та ранньомодерні студії»*, де автори порушили цікаві аспекти торгівлі галицькою сіллю, участі галичан у битві на р. Калка 1223 р., початків галицького земського суду, джерельних студій до історії Старостинського замку. З погляду збереження та охорони культурної спадщини Галича не менш важливою є рубрика *«Місто на межі століть»*, котра фокусує увагу Читача навколо насущних проблем належного дослідження та пошанування архітектурного обличчя теперішнього міста. Традиційними на сторінках збірника є рубрики *«Галич на сторінках минулих досліджень. Передруки»* та *«Галич на сторінках преси»*. Обидві покликані

актуалізувати дочасні цікаві й маловідомі студії з історії міста, а також відкрити ширшому колу Читачів другу частину унікальних періодичних матеріалів 30-х рр. XX ст. про резонансні археологічні знахідки професора Ярослава Пастернака в Крилосі.

Відтак тішимося, що видавничий 2022 рік поповнився черговим фаховим науковим виданням з історії міста Галича. Звісно, цьогоріч не бракувало дрібних та поважніших, локальних та загальнонаціональних ювілеїв зі славної минувшини Галича та Галицької землі: 835-та річниця упокоєння князя Ярослава Володимирковича *Осьмомисла*, 655-річчя першої письмової згадки маґдебурзького права в Галичі, 130 років від дня народження згаданого вище першовідкривача Успенського собору міста — Ярослава Пастернака, 85-річчя віднайдення на його розкопі знаменитого поховання в кам'яному саркофазі тощо. Однак вважаємо за обов'язок присвятити цей випуск збірника наукових праць «Галич» кожному незламному Українцю та Українці, котрі щоденно, хто як уміє та може, наближає таку омріяну перемогу над чужинцями!

Слава Україні — Героям Слава!

рхеологія
літописного Галича

АРХЕОЛОГІЯ СПАСЬКОГО ГОРОДИЩА ЯК ЛІТОПИСНОГО КНЯЖОГО ДИТИНЦЯ ВОЛОДИМИРКА ВОЛОДАРЕВИЧА (ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ 2009–2010 р.)

У статті висвітлюються основні результати археологічних досліджень давнього Галича, проведених на території Спаського городища – літописної князівської резиденції Володимирка Володаревича. Детально охарактеризовано виявлені об'єкти та їхні конструктивні особливості, а також рухомий археологічний матеріал.

Ключові слова: Давній Галич, церква Спаса, Володимирко Володаревич, археологічні дослідження.

Складні політичні процеси, що відбувалися на західноукраїнських землях наприкінці XI – початку XII ст., пов'язані з територіальною роздробленістю Київської держави, завершилися утворенням Галицького князівства. Князь Володимирко Володаревич (1141–1153) успадкував Галицьку і Тербовлянську землі після смерті Івана і Ростислава Васильовичів. А 1141 р. він об'єднав усі старі хорватські землі (Перемишльську, Звенигородську, Тербовлянську, Галицьку) в одне князівство, зробивши Галич його політичним центром. З цього часу Галич усе частіше потрапляв на сторінки літопису та почав відігравати одну з першорядних ролей у політичному, соціально-економічному та релігійному житті західних земель Давньої Русі.

На високому пагорбі, що над стрімким урвищем річки Лімниці (291 м над рівнем моря), у селі Залукві розташоване урочище Карпиця. Тут, на укріпленому ровом та валом із частоколом городищі, знаходилася перша культова білокам'яна споруда давнього Галича – літописна церква Спаса (рис. 1). Городище розміщене також біля Кам'яного Вивозу, яким проходила давня дорога (сліди її частково збережені) на протилежний лівий берег річки. Своїм західним кінцем вона примикала до старого

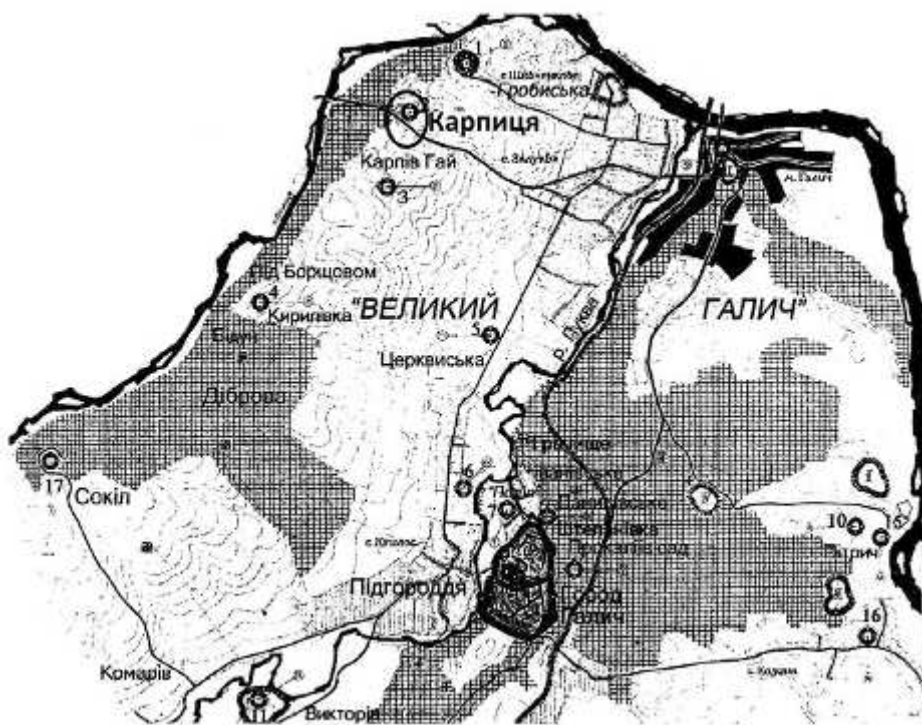

Рис. 1. Схема території княжого Галича (за Василем Петриком)

«галицького гостинця», який вів із заходу через Торунський (Вишківський) перевал на Київ. Правим берегом Лімниці пролягав також «Спаський Гостинець», який єднав городище в лісі Діброва «Над Бідунюм» із Сокільською (Соляною) дорогою. Укріплення городища зараз на поверхні майже не простежуються. На даній території проходила лінія оборони часу Першої світової війни. Бойові фортифікаційні укріплення пошкодили фундамент храму та інших споруд, які розміщувалися на території городища в східній частині. А в південній та західній ділянці вони були знищені глиняним кар'єром цегельного заводу.

Церква Спаса входила до комплексу укріпленого (1,5–2 га) князівського двору Володимирка Володаревича. Залишки її фундаменту виявили й дослідили Лев Лаврецький та Ісидор Шараневич (1882 р.)¹.

¹ Szaraniewicz I. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza w r. 1883 // Przegląd Archeologiczny. Lwów, 1883. S. 3–9.

Повторні дослідження фундаменту церкви проведені Олегом Іоаннісяном (1980—1981 рр.). Це була чотирьохстовпна, триапсидна, однокупольна споруда розмірами 17х9,5 м. Під час розкопок виявлено фрагменти архітектурних деталей та залишки фрескового розпису, частину кам'яної хрестильниці, нагрудні хрести-енколпіони. Підлога була викладена різнокольоровими полив'яними плитками. Під підлогою (0,36 м) біля південної стіни 1981 р. виявлено поховання, яке може належати Володимиркові Володаревичу як фундатору церкви. За архітектурно-будівельними особливостями О. Іоаннісян відносить побудову церкви до раннього етапу галицької архітектури і датує її першою половиною — серединою XII ст.² Такі зразки дослідник знаходить у романській архітектурі Малопольщі, а їхнє продовження відображене в пізніших храмах Владимиро-Суздальської землі.

У межах княздвору знаходилося і прицерковне кладовище, досліджене Богданом Томенчуком (1991 р.), яке займало площу в північній та західній частині. Виявлено 14 поховань, одну будівлю і сліди траншеї від огорожі (частоколу), яка оточувала по периметру княжо-єпископський комплекс із церквою, палацом і кладовищем³.

Церква Спаса стала, очевидно, і першою єпископською кафедрою міста. При розчистві фундаментів храму 1882 р. знайдено привісну олов'яну печатку-молібдулу галицького єпископа Косьми. Печатка розміром 22х25мм, з однієї сторони має рельєфне зображення Богородиці-Оранти з піднесеними вгору руками та з Дитятком перед собою, а з іншого — грецький напис: «Мати Божа, охороняй мене, Косму галицького» («Μητὴρ Θεοῦ σκέπης με Κόσμαν Γαλήτζης»)⁴. Ймовірно, галицьким єпископом Косьма став ще за князювання Володимирка, змінивши на єпископському престолі Олексія, і проживав при дворі князя. Наявність фігурних керамічних плиток із підлоги церкви, виявлених О. М. Іоаннісяном, вказує на існування омфалія (орлеця), як єпископського статусу церкви Спаса.

² Іоаннісян О. М. Церковь Спаса в Галиче — памятник первой половины XII века // Древние памятники культуры на территории СССР. Ленинград, 1986. С. 102—109.

³ Томенчук Б. П. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976—2006 рр. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2008. С. 35—36.

⁴ Грушевський М. С. Печатки з околиць Галича // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1900. № 38. С. 1—4.

Саме цю церкву, можливо, і згадує Київський літопис під 1153 р. у зв'язку з перебуванням тут посла київського князя Ізяслава Мстиславовича боярина Петра Бориславича: «В то же верема . Изяславъ посла . к Володимиру Галичкому . Петра Бориславича съ крѣтными грамотами . зане тыи же бѣшеть . и в Перемышли . с королевы мужи водиль къ ху и ре^ч ему Изяславъ крѣтъ еси к нама с королемъ цѣловаль . на то^м іако что Рускои волости . то ти все воротити . и того еси всего не оуправиль . ны^і же азъ того не поминаю всего . но же хошеши хрѣтному цѣлованию оуправити . и с нама быти . то оузврати мѡа города . на ны^іже еси к нама с королемъ крѣтъ цѣловаль . не хошеши ли дати то съступишь еси крѣтного цѣлованиа . а се твоѣ грамоты крѣтныа . а нама с королемъ с тобою како Бѣ дасть . и ре^ч Володимиръ . рци брате изверемениль еси на ма . и корола еси на ма възвелъ . но шже буду живъ . то любо свою голову слою . любо себе мыщю . и ре^ч ему Петръ кѣже крѣтъ еси къ брату своему . къ Изяславу и къ королеви цѣловаль . іако ти все оуправити . и с нима быти . то ти оуже еси съступишь крѣтного цѣлованиа . и ре^ч Володимиръ . сии ли крѣтъцъ малыи . ре^ч Володимиру Петръ . кѣже аче крѣтъ малъ . но сила велика его есть . на нѣби и на земли . а тобѣ есть кѣже король цѣлалъ того чѣтнго х^ѣа . шже Бѣ своею волею на томъ руци свои простерлъ есть . и привелъ . и Бѣ по своей мл^чти къ стѣму Степану и то ти цѣвилъ шже цѣлова всечѣтнаго х^ѣа а съступиши . то не будеши живъ . и ре^ч ему Петръ а оу королева еси мужа слышалъ . ли ш томъ . чѣтномъ крѣтъ и ре^ч Володимиръ . вы того до сыти есте молвили а ны^і полѣзи вонъ . поѣди же къ своему кѣзю Петръ же положи ему грамоты . крѣтныа . лѣзе вонъ . и не дана Петрови . ни повоза ни корма Петръ же поѣха на свои^х конихъ . и іакоже съѣха Петръ съ кнѣжа двора и Володимиръ поиде к божниці . къ стѣму Слѣсу на вечернюю . и іакоже бы на переходѣ^х . до божниці и ту види Петра іадуца . и поругасл ему . и ре^ч поѣха мужъ Руский шбуимаяъ вса волости и то рекъ иде на полати . и шѣвше вечернюю Володимиръ же ш божниці іакоже бы на томъ мѣстѣ . на степени идеже поругаса Петрови . и ре^ч шле тѣ нѣкто ма оудари за плече . и не може с того мѣста ни мало поступити . и хотѣ летѣти . и ту подьхытиша и подь руцѣ . и несиша и въ горенку . и вложиша и въ оукропъ и моляхуть іако дна есть . подьступила . инии же другоіако молялаху и много прикладывахуть и бѣ^х велми вечеръ . Володимиръ же нача изнемагати . вѣлми и іакоже бы влагомо . и тако Володимиръ Галичскыи кѣзь прѣстависа⁵.

⁵ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей / с предисловием Б. М. Клосса. Москва: Языки славянской культуры, 2001. Т. 2. Изд. 2. Стб. 461–463.

Протягом 2009–2010 рр. на території Спаського городища працювала спільна науково-дослідницька археологічна експедиція Прикарпатського національного університету імені Василя

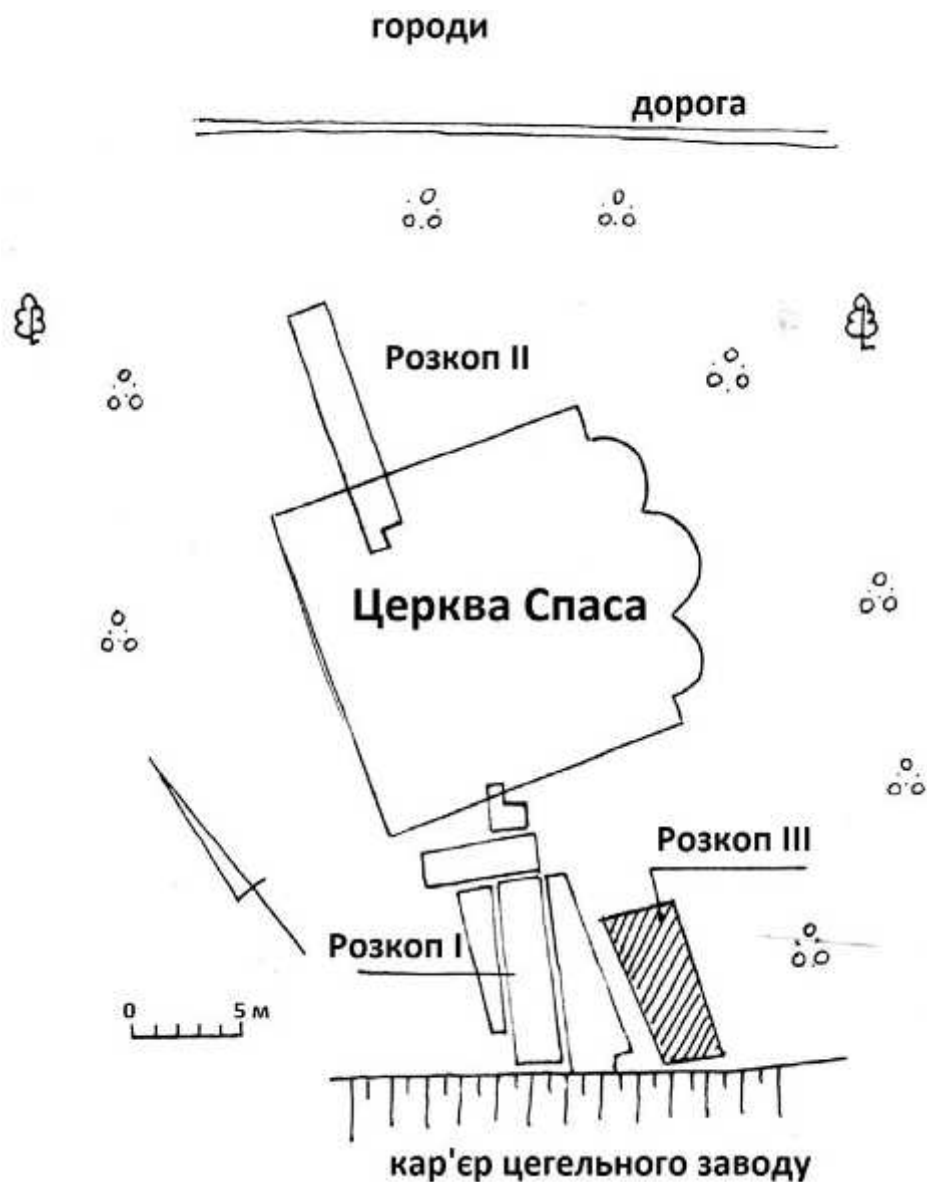

Рис. 2. Ситуаційний план розкопів на території Спаського городища

Стефаника і Національного заповідника «*Давній Галич*» (керівник Б. Томенчук). Метою досліджень експедиції було: виявлення залишків літописного князівського двору Володимирка Володаревича, з'ясування стану збереження автентичних субстанцій пам'ятки та культурного шару, а також картини формування культурного шару та функціонування археологічних об'єктів, локалізованих у межах розкриттів (рис. 2).

2009 р. на прилеглій до фундаменту церкви Спаса території було закладено два розкопи.

Розкоп I, розміром 6х15 м, розміщувався на південь від фундаменту храму (фото 1). Тут, у межах розкопу простежено залишки кам'яної вимостки. Вона сформована з уламків білого (вапнякового) каміння та дрібної гальки. Її товщина 10–15 см. Вимостка знаходиться на віддалі 10 м від фундаменту церкви. Її південний край обрізаний глиняним кар'єром колишньої цегельні.

Фото 1. Церквище на Спаському городищі

Найбільша ширина її збереження, встановлена в межах розкопу, становить 5 м (фото 2).

Між фундаментом церкви Спаса та кам'яною вимосткою виявлено сліди двох паралельних траншей. Віддаль між траншеями становить 4 м, а їхня загальна довжина — 10 м (фото 3). Очевидно, це залишки від фундаменту, які були основою (підвалинами) під дерев'яну наземну споруду. Найкраще зберігся східний фундамент, який мав вигляд довгого (9 м) фундаментного рову шириною 0,95—1 м та глибиною 0,6—0,7 м, до рівня материка (фото 4).

У внутрішній частині рову знаходилась ущільнена глиняна гідроізоляційна засипка (шириною 0,25—0,3 м). Всередині фундаментного рову, між дерев'яним брусом і гідроізоляційним шаром, була засипка ґрунтом з великим вмістом дрібного каміння (будівельного сміття). Реконструйована висота цього дерев'яного фундаменту, очевидно, становила 1,05 м (три бруси). Аналогічною була структура і західного фундаментного рову. Дослідження показали, що

Фото 2. Загальний вигляд розкопу I

фундаментний рів не доходить до фундаментів церкви на 1 м. На його краю знаходиться глибока (0,8–0,9 м) стовпова яма (0,4х0,4 м) під квадратний брус, з кам'яною обкладкою (фото 5). Очевидно, тут знаходився невеликий (0,75 м) прохід уздовж стіни храму під переходами.

З метою виявлення продовження східного фундаментного рову 2010 р. було закладено **розкоп III** розміром 4х8 м. Він розміщений на віддалі 0,5 м на південний схід від минулорічного розкопу I (фото 6).

У розкопі простежено залишки кам'яної вимостки та сліди траншей від дерев'яної споруди. У південній частині розкопу зафіксовано кут споруди у вигляді траншей довжиною 1,5 м, шириною 0,3 м та заглиблених у материк на 0,2 м. У північній частині розкопу теж простежено траншею шириною 0,3 м і заглиблену на 0,15–0,2 м від рівня виявлення, що проходила впоперек розкопу із зигзагом довжиною 1 м. Далі на північ розкоп перерізаний ровом часу Першої світової війни (фото 7).

Фото 3. Розкоп I. Вигляд з півночі

Фото 4. Східна ділянка розкопу I

Фото 5. Фундамент церкви зі слідами стовпової ями та траншеї від дерев'яного бруса

Фото 6. Загальний вигляд розкопу III

Як показали дослідження, збоку палацу східний фундаментний рів переходів заходить на 1 м у кам'яну вимостку. Тут, очевидно, знаходилася суміжна стіна між двома приміщеннями. А саме: основною західною — житловою (довжиною близько 20 м) і східною — квадратною вежею зі сходами, які вели на третій поверх і на переходи («сені») розміром 8х8 м. Ця суміжна стінка мала складну фундаментну основу, яка включала в себе як наземний кам'яний фундамент (шириною 0,45х0,5 м), так і заглиблений (0,75 м) фундамент під дерев'яний брус (довжиною 1,8 м) і вертикальний стовп (яма 0,2х0,5 м). Між приміщеннями також зафіксовано невеликий (шириною 4 м і довжиною 2 м) окремий перехід, від якого збереглися заглиблені фундаментні основи стін (шириною 0,6—0,7 м і глибиною 0,4—0,5 м до рівня материка). З внутрішньої сторони було вкопано дерев'яний брус (0,35х0,35 м), який ззовні мав гідроізоляційну засипку з глини і дрібного білого каміння.

Фото 7. Розкоп III. Північна ділянка з траншеєю

Таким самим був характер фундаментів, які проходили вздовж зовнішнього краю (по цілому периметру) кам'яної вимостки. Східне приміщення, як і західне, характеризувалось у своїй підоснові щільною кам'яною вимостою з білого дрібного каменю. Лише в північно-західній частині зафіксовано невелику кам'яну вимостку з дрібної гальки. Вона, очевидно, вказує на існування тут входу.

Загалом дослідження показали складну будівельну і планувальну структуру цього палацового комплексу з переходами до храму. Зокрема, підосновою всіх приміщень була кам'яна вимостка. Дерев'яні фундаменти (заглиблені бруси з гідроізоляційною засипкою) проходили до периметру кам'яної вимостки. Такою ж була структура і фундаментів переходів (галереї). Ціла палацова споруда, яка, очевидно, мала три поверхи, складалася з окремих приміщень житлового, господарського й адміністративного призначення. Окреме місце в ній займала і вежа зі сходами, які вели на третій поверх і на переходи. Реконструйована довжина останніх становила 9–10 м, внутрішня ширина — 3 м. Переходи були зістиковані з південною кам'яною стіною храму, точно в місці знаходження тут хорів, де і був зроблений прохід у стіні, на рівні третього поверху (6 м). Конструкція всього дерев'яного палацового комплексу була, мабуть, каркасна. За своїми архітектурно-будівельними особливостями він подібний до Південного палацового комплексу, виявленого на території дитинця княжого Галича. Як перший, так і другий були побудовані за часів правління Володимирка Володаревича (1141–1153). Спаське городище з літописною церквою Спаса і з літописними переходами до неї з палацу відповідає всім ознакам княжого «заміського» двору Володимирка Володаревича. Знахідка олов'яної печатки єпископа Косьми дозволяє зробити припущення про існування тут і осідку першого галицького єпископа. А церква Спаса була першим кам'яним (катедральним) храмом княжого Галича до побудови Успенського собору.

На північ від фундаменту церкви Спаса в **розкопі II** (розміром 2х14 м) виявлено частину фундаменту храму та дальші сліди прицерковного кладовища (фото 8). У межах розкопу зафіксовано 12 поховань. Усі вони, як жіночі, так і чоловічі, здійснені за християнським обрядом із західною орієнтацією голови та різним положенням рук. Могили мають чітку рядну структуру. В окремих випадках прослідковано двохаровість поховань, що вказує на тривалість функціонування

Фото 8. Розкоп II. Сліди прицерковного кладовища

могильника. Досить великі розміри кладовища і його двошаровість свідчать про інтенсивне життя — як у замку, так і в його ближніх околицях у XII—XIII ст. Наявність тут і окремих пізньосередньовічних поховань підтверджують історичні дані про існування церкви Спаса (як парафіяльної) ще до XV ст. Ранні поховання відносяться до середини XII—XIII ст., а пізніші десь до кінця XIV — початку XV ст., згідно з архівними джерелами. Так, біля Спаської церкви було створено цвинтар околиць сіл Григорова і Перевозів⁶. Обидва села походять ще з княжих часів. У фундаційному документі короля Владислава II Ягайла від 1427 р. згадується про ці поселення як давно зруйновані⁷.

У процесі археологічних досліджень, незважаючи на відносно малу потужність культурного шару, віднайдено значну кількість археологічних знахідок. На рівні кам'яної вимостки виявлено певну кількість полив'яних керамічних плиток. Плитки трикутної та квадратної форми покриті жовтою та коричневою поливою. Всі вони походять із підлоги храму. Віднайдені профільовані кам'яні блоки доповнюють зовнішнє оформлення храму. Найбільша кількість керамічного посуду репрезентована уламками посудин столового та кухонного призначення. Торгівельні зв'язки Галича з Північним Причорномор'ям та Візантійською імперією ілюструють численні фрагменти амфорної тари.

Отже, дослідження, проведені на території Спаського городища, значно розширили географію історико-топографічного розвитку давнього Галича як князівського центру. Письмові літописні згадки, доповнені археологічною джерельною базою, збільшують спектр наукового аналізу досліджуваних пам'яток. Вивчення історичної топографії Галича дозволяє зробити висновки, що окремі укріплені городища були поселенськими структурами в структурі міста, а інші являли собою комплекс князівських осередків Галича. Проте, як показують дослідження, всі вони мали потужну фортифікацію, необхідну для забезпечення функціонування інфраструктури комплексів — як у внутрішній, так і в прикордонній зі Степом території.

⁶ Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850—1943 рр. Івано-Франківськ: Плай, 1998. С. 166.

⁷ Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. Серія 2. Вип. 2. С. 253.

Oleh Melnychuk (Halych, Ukraine)
**Archaeology of the Spassky hillfort
as a chronicle princel's fortress of Volodymyrko Volodarevych
(results of research 2009–2010)**

The article highlights the main results of the archaeological research of ancient Halych carried out on the territory of the Spassky hillfort – of the chronicle princely residence of Volodymyrko Volodarevych. Discovered objects and their structural features, as well as movable archaeological material, are described in detail.

Key words: *Ancient Halych, Church of the Savior, Volodymyrko Volodarevych, archaeological research.*

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ БИЯК КИСТЕНЯ З ДРАКОНОМ ІЗ КРИЛОСА (ДАВНІЙ ГАЛИЧ)

У Відділі давніх колекцій Археологічного музею у Кракові зберігається невеликий, але цікавий артефакт із села Крилос (Галицька міська територіальна громада, Івано-Франківський район, Івано-Франківська область, Україна). Це бронзовий бияк кистеня (інвентарний номер МАК/8972) з круглим сплюснутим корпусом (у вигляді збоку — рівнобедрена трапеція) та ромбоподібним вушком з овальним отвором, прикрашеним двома зооморфними зображеннями — можливо, драконів (один образ нерозбірливий) дуже доброї якості збереження (темно-коричневого кольору). Розміри: довжина 59 мм, ширина 35 мм, товщина 18 мм, вага 126 г. Цей бияк кистеня належить до типу IIIA за Анатолієм Кірпічніковим і датується другою половиною XI—XIII ст. Однак у нашому випадку її хронологію слід звузити. Характерна оздоба, ймовірно, кореспондується з романським рельєфом із зображенням дракона Успенської церкви в Галичі, датованим третьою чвертю XII ст., а відтак, аналізований кистень може походити не раніше другої половини XII ст.

Ключові слова: Крилос, Галич, Середньовіччя, давньоруське озброєння, кистень, дракон.

І пустив змій за жінкою з уст своїх воду,
як річку, щоб річка схопила її.
Та жінці земля допомгла, і розкрила земля свої уста,
та й випила річку, яку змій¹ був пустив із своїх уст...
(An 12, 15–16)²

У Відділі давніх колекцій Археологічного музею у Кракові під інвентарним номером МАК/8972 перебуває цікава пам'ятка давньоруського ремесла — бияк кистеня із зооморфними зображеннями, віднайдений напередодні Другої світової війни в Крилосі³, давньому столичному Галичі. На жаль, інформації про обставини його знаходження немає. Не нотує знахідку ані монографія «Старий Галич» Ярослава Пастернака⁴, ані дослідник давньоруського озброєння Анатолій Кірпи́чников⁵. Відтак прийшов час уведення пам'ятки до наукового обігу. Хоча автор актуальної публікації — не українець за походженням, усе ж дозволимо собі окреслювати предмет студій терміном «бияк», як і ціповий елемент, який виконує аналогічне завдання (іншим його елементом є «держак»; пор. з польської «bijak» і «dzierzak»). Таке окреслення, на нашу думку, коректніше за досі часто

¹ У Старому Заповіті дракон є потворним збірним образом чималої кількості небезпечних для людини звірів та уособленням космічних і політичних сил, протиставлених Ягве. Натомість у Новому Заповіті — це символ диявола, тотожний райському змієві (Słownik niektórych pojęć biblijnych, imion własnych i nazw geograficznych, opatrzonych w tekście znakiem ^s) // Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu / red. K. Dynarski i in. Poznań ; Warszawa : Wyd-wo Pallotinum, 1988. S. 1426).

² «A Wąż za Niewiastą wypuścił z gardzieli wodę jak rzekę, żeby ją rzeka uniosła. Lecz ziemia przyszła z pomocą Niewieście i otworzyła ziemia swą gardziel, i pochłonięła rzekę, którą Smok ze swej gardzieli wypuścił», Apokalipsa św. Jana // Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu przekład i opracowanie zbiorowe / red. K. Dynarski i in. Poznań ; Warszawa : Wyd-wo Pallotinum, 1988. S. 1407.

³ Село територіальної громади Галича Івано-Франківського району, Івано-Франківської області, Україна.

⁴ Пор.: Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850—1943 рр. Івано-Франківськ : Плай, 1998 (перше видання: Краків ; Львів, 1944).

⁵ Пор.: Кирпи́чников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. 2. Копия, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX—XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников, Е1—36. Москва ; Ленинград : Наука, 1966.

вживані «гиря»⁶, чи, рідше, «тягарець»⁷. Що цікаво, до належних інтерпретацій західноукраїнських бияків кистеня дійшло доволі пізно.

*Іл. 1. Бияк кистеня з Крилоса
(фото Р. Лівоха)*

Зокрема Володимир Кобільник назвав пам'ятку зі Ступниці «дармовисом з упряжі»⁸, Я. Пастернак інший бияк із Крилоса — «прикрасою до кінської упряжі»⁹, а Михайло Кучера екземпляри з Пліснеська вважав булавами¹⁰.

Презентований бияк кистеня (іл. 1) виготовлений шляхом відливання з бронзи у формі сплющеного круглого (у вигляді збоку — рівнобедрена трапеція) корпусу та ромбовидного вушка з овальним отвором. На його передній і задній площині в колоподібних заглибленнях чітко проглядаються зооморфні зображення — вочевидь дракони (одне з яких розгледіти доволі складно). Предмет темно-коричневого забарвлення. Розміри: довжина 59 мм, ширина 35 мм, товщина 18 мм, вага 126 г. Зберігся бияк доволі добре.

⁶ Пор.: Осипенко М. С. Металеві кистені давньоруської доби (за матеріалами Національного музею історії України) // Археологія. 2019. № 4. С. 72–89.

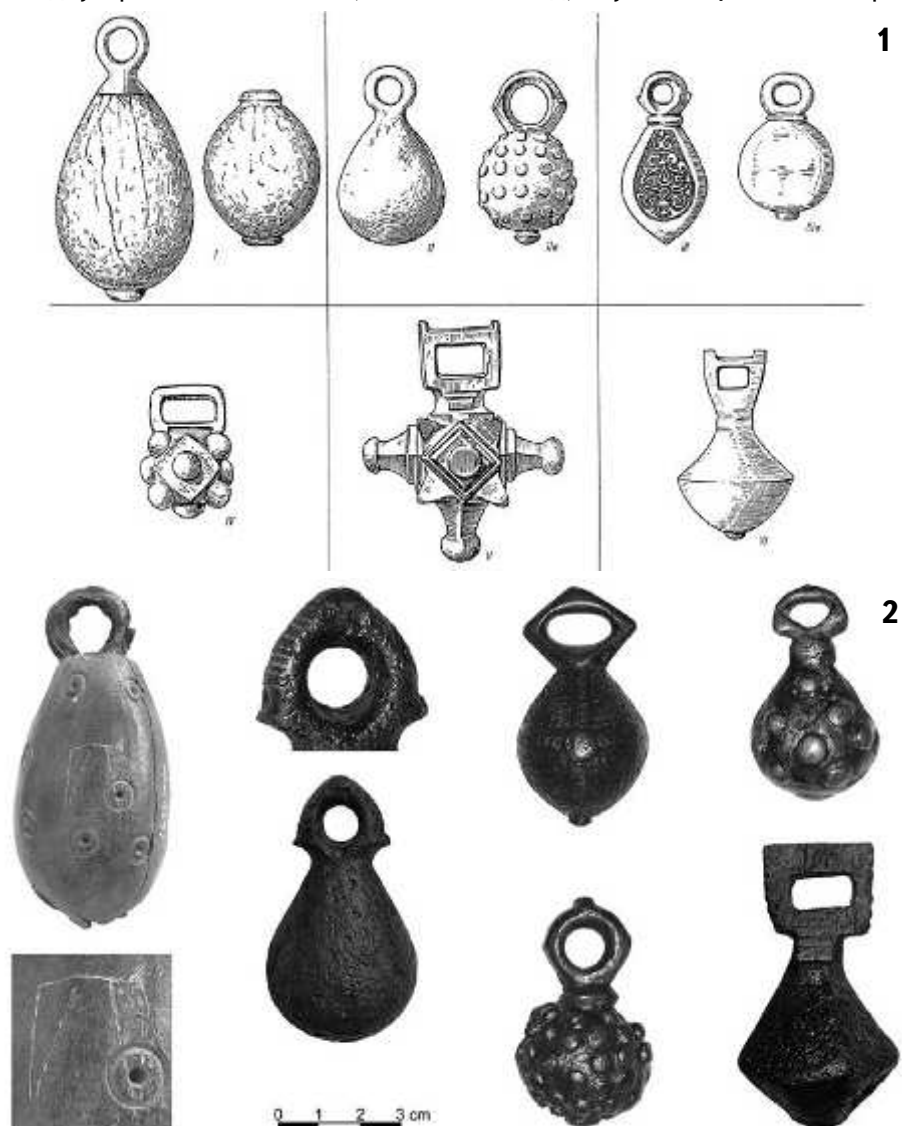
⁷ Пор.: Терський С. Кистень у Галицькому та Волинському князівствах (X–XIV ст.) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2014. № 784. С. 3–12.

⁸ Кобільник В. З археологічних дослідів на Бойківщині за рік 1931–32 // Літопис Бойківщини. 1933. Рік III. Ч. 2. С. 16, Табл. II: 5.

⁹ Пастернак Я. Назв. праця. С. 234, рис. 70:24.

¹⁰ Liwoch R. Buławy z zachodniej Ukrainy // Acta Militaria Mediaevalia. 2006. T. II. S. 67, а також бібліографія.

Крилоський артефакт належить до типу IIIA за А. Кірпічніковим (пор. іл. 2), який датується другою половиною XI—XIII ст., проте в його випадку хронологію можна, на наш погляд, звужити. Цілком імовірно

Іл. 2. 1 — типи руських біяків кистенів за А. Кірпічніковим;
2 — біяки кистенів з колекцій Археологічного музею у Кракові
(1 — за А. Кірпічніковим, 1966; 2 — фото Р. Лівоха)

оздоба біляка кореспондується з романською кам'яною різьбою Успенської церкви (іл. 3), перенесеною зі старшої – на жаль, невіцілілої – галицької Богородичної катедри. Окреслений не типовий для Русі

*Іл. 3. 1 – церква Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі;
2 – рельєф Богородичного собору XII ст.,
вмурований до стіни Успенської церкви (1, 2 – фото Р. Лівоха)*

рельєф після зіставлення з аналогами країн, належних до латинської цивілізації, слід датувати третьою чвертю XII ст.¹¹ Варто зауважити, що стилістичну схожість до нього можна знайти не тільки в різьбі, а й у мініатюрах рукописів, як, для прикладу, у «*Сади насолод*» («*Hortus deliciarum*») Герради Ляндсбергської (іл. 4). Наведена ілюстрація напряду підкреслює зв'язок дракона з Марійним культом та «*Апокаліпсисом*» св. Іоанна. *Hyperdulia* властива як Католицькій, так і Православній церквам, відтак рецепція романського відтворення дракона у формі кам'яного рельєфу не становила жодної проблеми для мешканців Галича. Якщо ж насправді існує певна хронологічна залежність між драконом із Успенської церкви та драконом (драконами?) кистеня, він може походити щонайраніше з другої половини XII ст. Аргументом — хоча й відверто недостатнім — щодо виготовлення оздобу бронзового бияка за взірцем зображення зі стін храму Галича можуть слугувати вкрай рідкісні знахідки подібних предметів матеріальної культури з рельєфними зооморфними зображеннями. Дочасна археологічна література знає лише два приклади такого стибу — бияк із зображенням лева, знайдений у Каневі, та бияк із зображенням птаха з Новгорода¹².

Іл. 4. Наречена, зодягнена в сонце з «Апокаліпсиса» св. Іоанна Апостола.

Ілюстрація із «Сади насолод» (бл. 1180) Герради Ляндсбергської ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Woman_of_the_Apocalypse_\(Hortus_deliciarum\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Woman_of_the_Apocalypse_(Hortus_deliciarum).jpg); публічний доступ)

¹¹ Пор.: Голембівська-Тобіаш А., Домбровський Д. Дракон Успенського собору в Галичі з польської дослідницької перспективи // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. 2019. Вип. 4. С. 27–63, а також бібліографія.

¹² Осипенко М. С. Назв. праця. С. 77–78, рис. 3: 2, 23.

Автор має надію, що підготовлена актуальна коротка стаття покращить загальне уявлення про ремесла та військове мистецтво Галицької Русі, хоча б за рахунок поповнення каталогу предметів озброєння цього терену¹³ і незалежно від підтвердження чи спростування гіпотези про зв'язок галицьких драконів із рельєфу стін Богородичного храму та бияка кистеня.

*Переклад з польської
Мирослава Волощука (Івано-Франківськ, Україна)*

Radosław Liwoch (Kraków, Poland)
**Medieval flail striking head with a dragon from Krylos
(former Halych)**

In the Department of the Old Collections of the Archaeological Museum in Cracow a small but interesting artifact from the small village of Krylos (Halych urban territorial hromada, Ivano-Frankivsk Raion, Ivano-Frankivsk Oblast, Ukraine) is stored. It is a bronze flail striking head (inventory number MAK / 8972) with a spherical flattened corpus (in side view – isosceles trapeze) and a rhombus-shaped handle with an oval opening, decorated with two zoomorphic images – perhaps of dragons (one image is unnoticeable); very well-preserved (dark-brown colour). It has the dimensions: length 59 mm, width 35 mm, thicknesses 18 mm, weight 126 g. This flail striking head belongs to type IIIA according to Anatolij N. Kirpichnikov and it is dated to the 2nd half of the 11th – 13th century, but in this case its chronology should be narrowed down. Its decoration refers probably to the Romanesque bas-relief depicting a dragon from Uspenski church in Halych that is dated to the 3^d quarter of the 12th century, so the specimen in question may derive no earlier than from the 2nd half of the 12th century.

Key words: Krylos, Halych, Middle Ages, Old-Ruthenian weapons, flail (weapon), dragon.

¹³ Пор.: Терський С. Назв. праця.

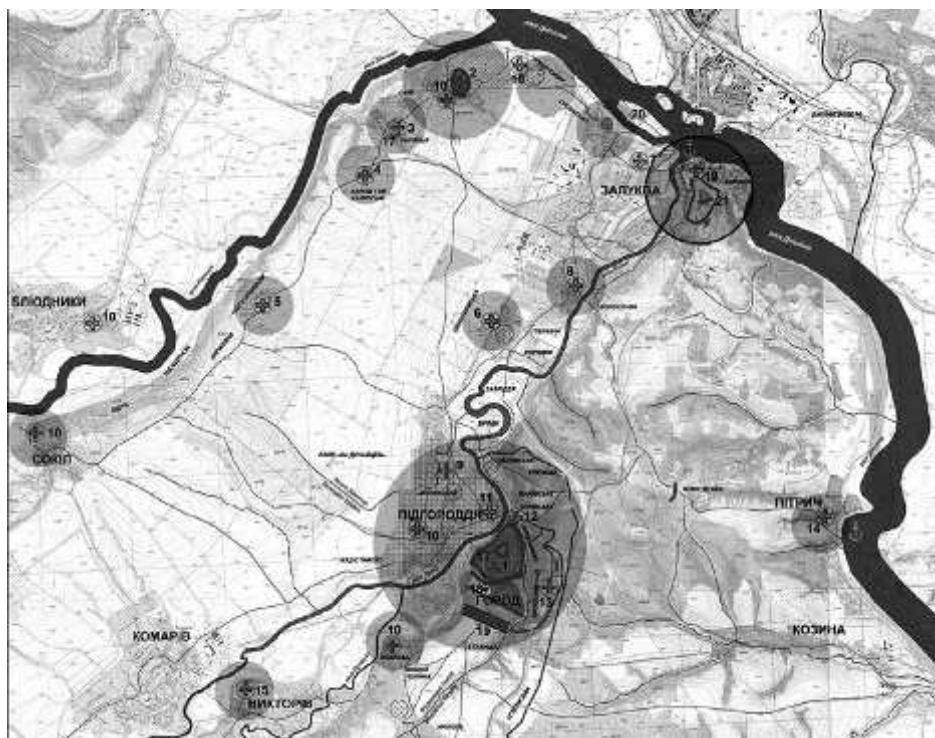
ДО КОНЦЕПЦІЇ ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ «ЗАМКОВА ГОРА» В МІСТІ ГАЛИЧІ НАД ДНІСТРОМ

Шляхом аналізу багат шарового комплексу «Замкової гори» в Галичі над Дністром у ландшафтному, історичному та архітектурно-археологічному аспектах автор висуває гіпотезу поширення культурного шару княжої доби на її території. Вважаючи дослідження пам'яток цього періоду пріоритетним завданням Національного заповідника «Давній Галич», пропонується стратегія освоєння «Замкової гори», заснована на принципах архітектурно-археологічного виявлення, вивчення, консервації, демонстрування та використання об'єктів усіх історичних періодів, збережених у культурному шарі.

Ключові слова: Галич, «Замкова Гора», історичний ландшафт, Старостинський замок, архітектурна археологія, княжа доба, концепція вивчення.

З кількох домінантних архітектурно-археологічних вузлів території Національного заповідника «Давній Галич» комплекс «Замкова Гора» в місті Галичі вирізняється багат шаровістю та максимальною наближеністю до сучасного адміністративного центру. Остання обставина, мабуть, спричинила активізацію тут археологічних робіт Заповідника з метою приваблення пізнавального активного туризму. Разом з тим, стратегія досліджень, охорони та послідовності виконання реставраційно-консерваційних робіт на розлогій площі заповідника має базуватися на максимально повній інвентаризації всіх об'єктів та територій охорони культурного шару з потенційними невідомими археологічними пам'ятками, які необхідно окреслити за допомогою сучасних неінвазійних

інструментальних методів¹ (рис. 1)². Будь-яке відображення відомих і навіть безповоротно втрачених архітектурно-археологічних пам'яток на локалізованому їх місці мусить бути ретельно науково аргументоване, зорієнтоване на найвищий науковий рівень сприйняття, а найголовніше — спрямоване на збереження автентичних субстанцій об'єктів — найцінніших складових історико-архітектурної та культурної спадщини.

*Рис. 1. Комплекс «Замкова Гора» міста Галич над Дністром
в системі ієрархії історико-культурних ресурсів
Національного заповідника «Давній Галич»*

¹ Бевз М., Лукомський Ю. До проблеми застосування сучасних методів у дослідженні архітектурно-археологічних комплексів (на прикладі території Національного заповідника «Давній Галич») // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / відпов. ред. В. В. Товбич. Київ : КНУБА, 2022. Вип. 63. С. 3–17.

² Атлас українських історичних міст. Т. 2: Галич / наук. ред. М. Капраль; Автори: М. Бігун, М. Капраль, В. Козелківський, І. Креховецький, Ю. Лукомський, В. Петрик, Л. Поліщук, А. Стасюк, Т. Ткачук, З. Федунків, А. Фелонюк, А. Фіголь, А. Чемеринський, С. Ямелинець. Львів : НАН України, 2018. II. Картографічна частина. Мапа 3.3.

Мета статті — розглянути комплекс «*Замкова Гора*» над Дністром у ландшафтному, історичному, архітектурно-археологічному аспектах та намітити стратегію його сучасного освоєння.

Урочище *Замкова Гора* розташоване на кінцевому стрімкому виступі передкарпатського гірського пасма, що простягається з півдня на північ уздовж правого берега ріки Луква аж до впадіння її у Дністер. Стара дорога на Станиславів, що з Галича ярмом здіймається на вододіл височини, відтинає зі сходу й півдня кілька гектарів стрілки мису, уточнюючи межі урочища. Найвищі його гребені здіймаються на ~60 м над рівнем течії Дністра. «*Замкова гора*» є головною ландшафтною домінантою міста Галич, яке сформувалось при її підніжжі в пізньому середньовіччі³. З неї відкривається обширний вид на ближні й далекі околиці. У південно-західному напрямі існує прямий візуальний зв'язок з давніми княжими церквищами на Залуківській височині, а також з окремими хребтами й вершинами Карпат; у північному — проглядається уся Галицько-бориницька кітловина, яку зі сходу замикають збока Подільської височини, що творять видовжений хребет з видатними горами: Винною, або Виноградною повище Хоросткова та Касовою повище Бовшева⁴; у східному — видно Міжгорецький наскельний комплекс й височини лівого берега Дністровського каньйону майже до Маріямполя.

У XIV—XVIII ст. на горі в місті Галичі існував *Старостинський замок*, історія якого відображена в письмових джерелах⁵. До нашого часу збереглися лише окремі руїни Галицького замку над Дністром — наріжна південно-західна Шляхетська вежа (реконструйована 2004 р.), рештки

³ Аулих В. Историческая топография древнего Галича // Славяно-русские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси / отв. ред. В. Д. Королюк. Киев : Наук. думка, 1980. С. 133—137; Тихомиров М. Древнерусские города. Москва : Госполитиздат, 1956. С. 332; Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Івано-Франківська область / ред. кол. тома: Чернов О. О. (гол. редкол.). Київ : АН УРСР, Інститут історії, 1971. С. 137; Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, м. Львів. Лукомський Ю., Оприск В. Звіт про результати археологічного нагляду за земляними роботами в центральній частині міста Галич. Львів, 1997. 87 арк.

⁴ Чачковський Л., Хмілевський Я. Княжий Галич (з мапами та ілюстраціями). Станиславів : Союзна друкарня, 1938. С. 6.

⁵ Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej // Teka Konserwatorska. Lwów : Z drukarni W. A. Szykowskiego, 1892. Т. 1. S. 80—82; Федунків З. Оборонна архітектура Галича над Дністром. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2020. С. 23—64.

замкової каплиці Святої Катерини та деякі залишки зовнішніх мурів фортеці. Оцінюючи стратегічну вигідність розташування *Старостинського замку*, важко не припускати тут фортифікації за доби княжого Галича, яка мала би боронити столицю з півночі та контролювати жвавий торговий шлях, що провадив Дністром.

Замкову Гору в місті Галичі можна поділити на три частини. Середню з них займає старе замчисько у формі рівностороннього трикутника. Замок охоплював площу 1,7 га, мав дві тераси на різних рівнях: верхню — 0,45 га та нижню — 1,25 га. Від двох боків трикутного замку до міста спадають стрімкі природні схили, а з третього, напільного боку його відтинає розлогий оборонний рів завширшки 25 м і завглибшки ~7 м. Підпорядкованість замкового рову південному пряслу замкових стін, трапецієвидний у перерізі його профіль, а також археологія дають підставу припускати, що цей, штучно створений, перекоп виник у пізньому середньовіччі та був удосконалений за ранньомодерної доби.

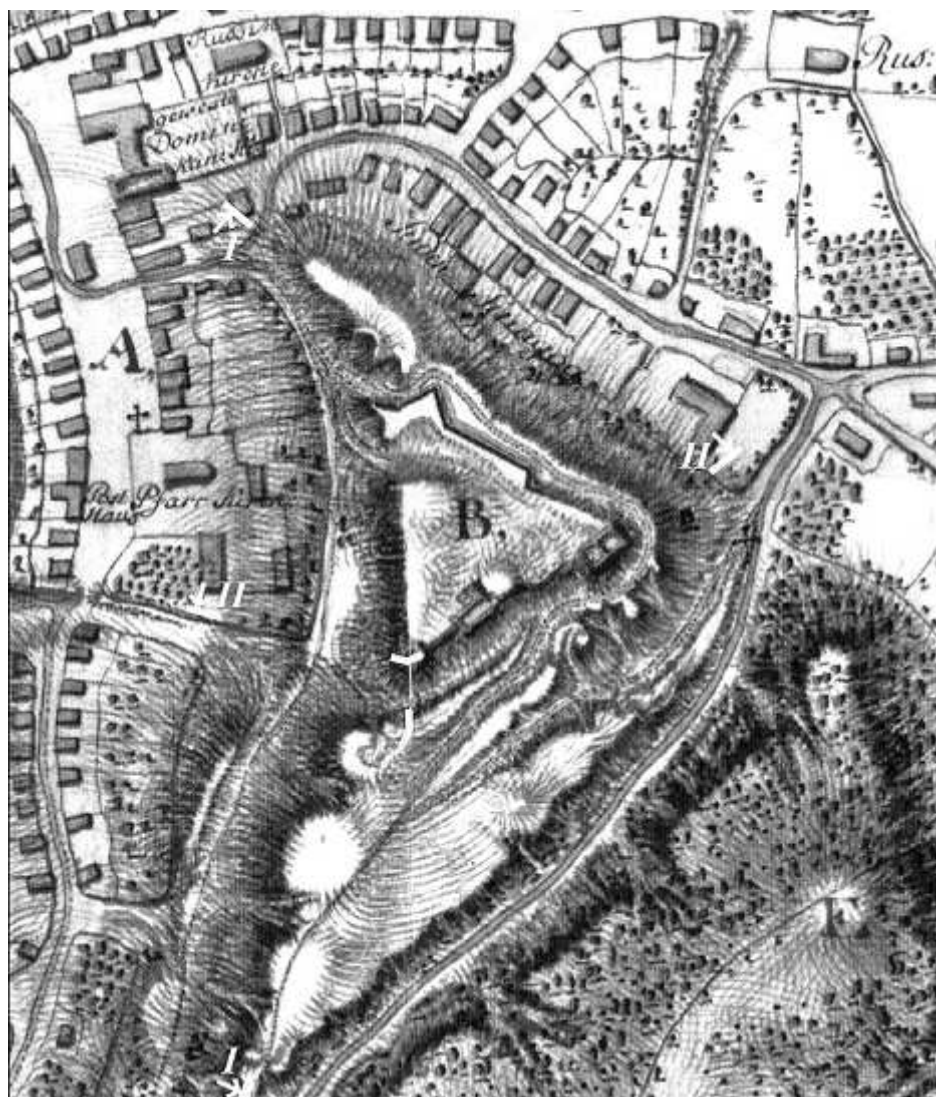
Стрілка мису ще продовжується від підніжжя бастіонів нижньої тераси замку вузькою смужкою в північно-західному напрямі на 70 м, що складає окрему частину замкової гори, яка за рівнем ~+45 м над течією Дністра майже співпадає з третьою терасою гори, що оббігала замок під'їзними шляхами з боку міста (рис. 2)⁶.

Третю частину *Замкової гори* становить плато, що тягнеться на південь від замку за його оборонним ровом. Площа її ~2,5 га. Вона обмежується із заходу стрімким природним схилом, з півночі — замковим ровом, зі сходу — відкосом до згаданого старого гостинця Львів—Станиславів, а з півдня — незначним земляним ескарпом до видового майдану на Галич-Горі. Плато має помірний рельєф, який спадає від західного гребеня гори на схід. З північного сходу в нього глибоко врізається яр старого замкового вивозу. На гострому роздоріжжі між вивозом та колишнім гостинцем до Станиславова було встановлено великий придорожній хрест (рис. 2).

У східній частині плато розташовувалося старе кладовище першої половини XIX — початку XX ст., від якого залишилося лише кілька надгробків та сліди від могил⁷. Західна частина плато зрідка обсаджена

⁶ Атлас українських історичних міст. Т. 2: Галич. Мапа 1.2.

⁷ Науковий архів Національного заповідника «Давній Галич». Чемеринський А. Звіт з роботи експедиційного загону щодо дослідження старого міського кладовища м. Галич (Замкова гора) та кладовища поруч каплиці Святого Дмитрія (Галич — Заріка). Галич, 2017. 13 с.

*Рис. 2. Замкова гора на мапі Маговича 1795 року
з позначенням перетинів I—I і II—II*

молодими деревами і використовується як місце проведення фестивалів. Зараз Національний заповідник «Давній Галич» здійснює впорядкувальні роботи на території пам'ятки архітектури XIV—XVIII ст. у рамках проєкту «Велика реставрація».

Початки *Старостинського замку* сягають тих часів, коли центр давнього Галича було перенесено із Крилоса на нинішнє місце при впадінні Лукви до Дністра. Це відбулося після остаточного знищення княжого города на Крилоській горі в середині XIV ст. Потреба захисту стимулювала побудову основної фортифікації над новим локаційним Галичем на Галич-Горі, ймовірно, в 1353–1367 рр.⁸ На підставі архівних джерел та інших документів вдається встановити кілька періодів розбудови, укріплення та модернізації замку відповідно до розвитку оборонних вимог⁹. Майже до кінця XVI ст. замок дерев'яно-земляний, у першій чверті XVII ст. — муровано-дерев'яний¹⁰, а після національно-визвольної війни 1648–1676 рр. його суттєво модернізували й укріпили в мурованих конструкціях. Після руйнувань, пов'язаних із захопленням замку 1676 р., його вже серйозно не укріплювали, оскільки всі кошти витрачали на побудову нової Станиславівської фортеці. Наприкінці XVIII ст., за Австрії, замок розібрали на будівельний матеріал, залишивши в руїнах лише Шляхетську вежу, каплицю Святої Катерини та окремі мури південного прясла, а також ескарпів з півночі, які не загрожували обвалитися на місто. Впродовж міжвоєнного періоду вцілілі руїни замку законсервували і використовували як об'єкт туризму. Тоді ж замкову гору обсадили лісом¹¹.

Частково ідентифікувати, інтерпретувати та з'ясовувати інформацію обмежених архівних джерел про замок та про раніші періоди заселення Галич-Гори дають підстави архітектурно-археологічні дослідження. Офіційні розкопки тут розпочалися після Другої світової війни.

1951 року на замку провів перші розвідки київський археолог Володимир Гончаров, після чого констатував, що окрім кам'яних стін замку XVI–XVII ст. на найвищій точці гори інших пам'яток, які вказували б на більш раннє заселення гори, тут не виявлено¹².

⁸ Федунків З. Назв. праця. С. 27–28.

⁹ Його ж. С. 34–37, 42, 48, 50, 52, 57–59, 61, 64–65.

¹⁰ Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*. Warszawa : Nakładem S. Orgelbranda Księgarza, 1845. T. 2. S. 696–697.

¹¹ Федунків З. Назв. праця. С. 130.

¹² Гончаров В. Археологічні дослідження древнього Галича в 1951 році // Археологічні пам'ятки УРСР / відп. ред. С. М. Бібіков та ін. Київ : Вид-во АН УРСР, 1955. Т. V. С. 22–31.

1991 року Архітектурний загін Галицької археологічної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України розпочав розвідкові дослідження на Галич-Горі¹³. Спершу виконали докладний геодезичний план Замкової гори, провели натурні обстеження в терені, намітили програму розвідкових шурфів і після цього розпочали розкопи.

Перший розвідковий археологічний шурф (2х10 м) заклали за замковим ровом при стрімкому західному узбіччі уперек плато (рис. 3). Культурний шар потужністю 0,8–1,1 м потовщувався у напрямі

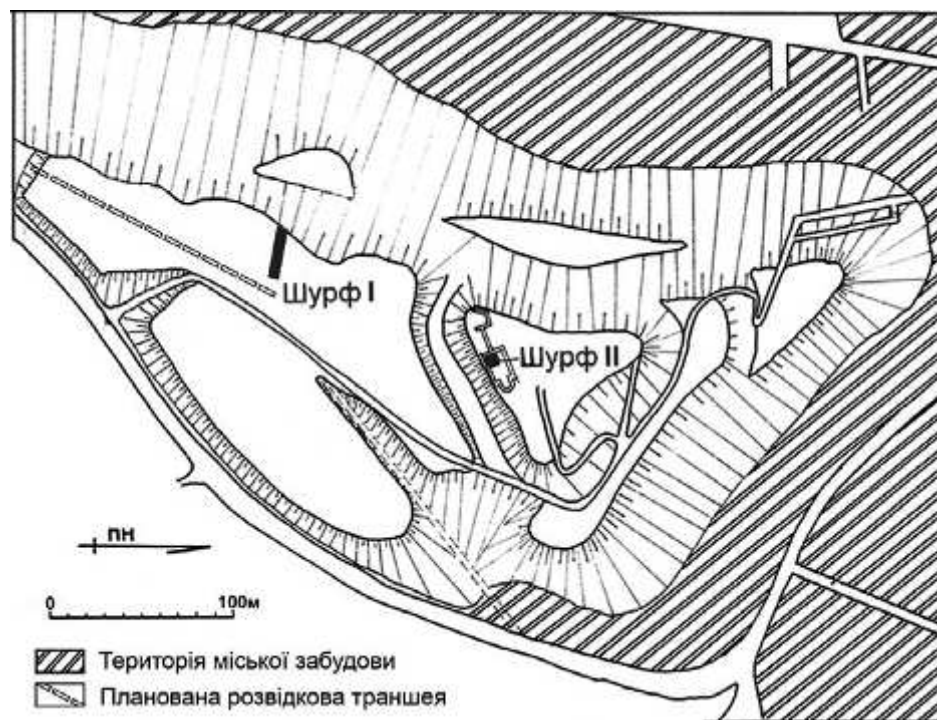

Рис. 3. Ситуаційний план Замкової гори з розвідковими шурфами 1991 року

¹³ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Розвідкові розкопки на Замковій горі в місті Галичі. Звіт Архітектурного загону ГААЕ про польові дослідження у 1991 р. Львів, 1992. 97 арк.

експозиції схилу плато. В ньому зафіксували пласт темного гумусу завтовшки до 70 см зі знахідками XII–XIII ст., що властивий для поселень княжої доби (рис. 4).

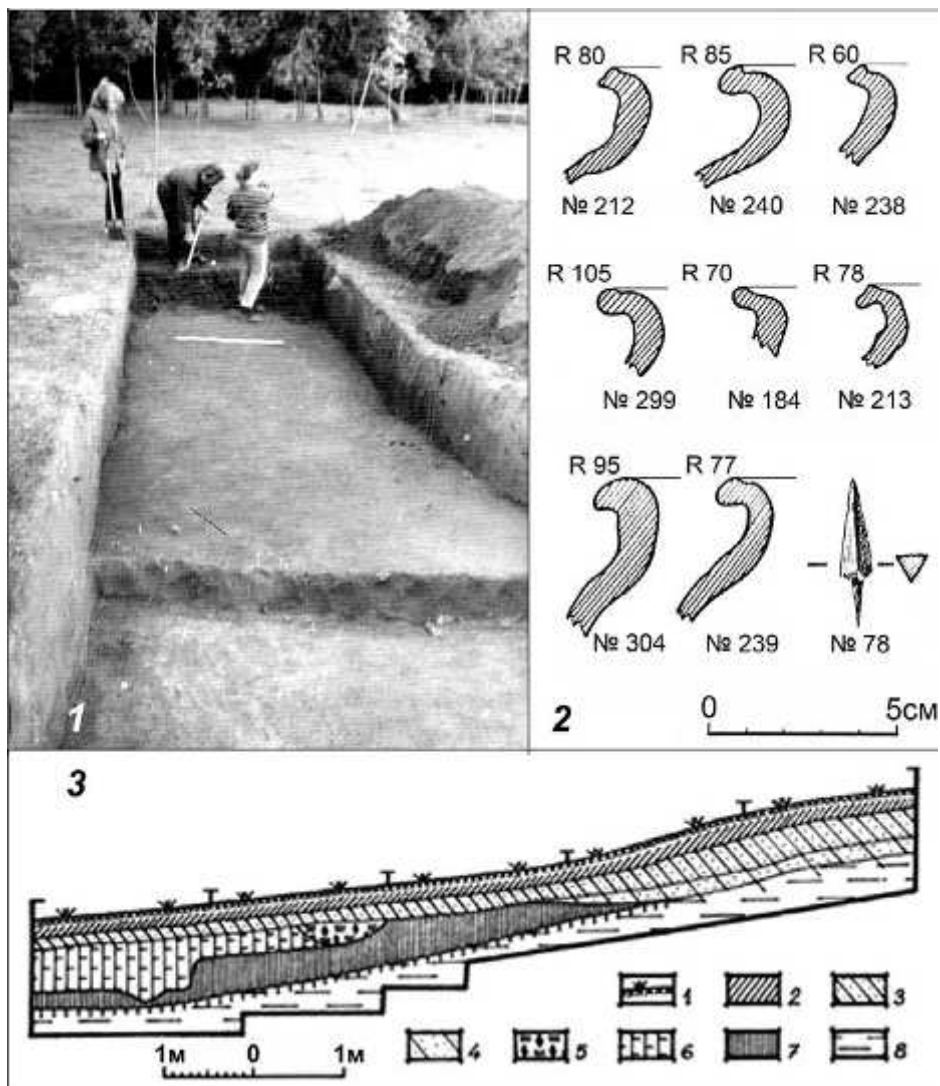

Рис. 4. Шурф 1 1991 року: 1 – вигляд із заходу;
2 – археологічні матеріали княжої доби;
3 – південний стратиграфічний профіль

У другому шурфі (5,6х2,5 м), розпланованому у внутрішній частині замкової каплиці Святої Катерини, зафіксували надзвичайно потужний культурний шар (понад 8 м!) з напластуваннями археологічних комплексів: фракійського гальштату, княжої доби, пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу (рис. 5).

Впродовж 1993–1994 рр. у розвідковій траншеї на схилі оборонного рову при південному пряслі мурів замку виявили подвійний дерев'яний частокіл XIV ст., зафіксували складну стратиграфічну картину напластувань культурного шару потужністю 7,5 м, а також зібрали багатий археологічний матеріал, що відноситься до епохи фракійського гальштату, княжої доби, пізнього середньовіччя, а також ранньомодерного часу¹⁴ (рис. 6).

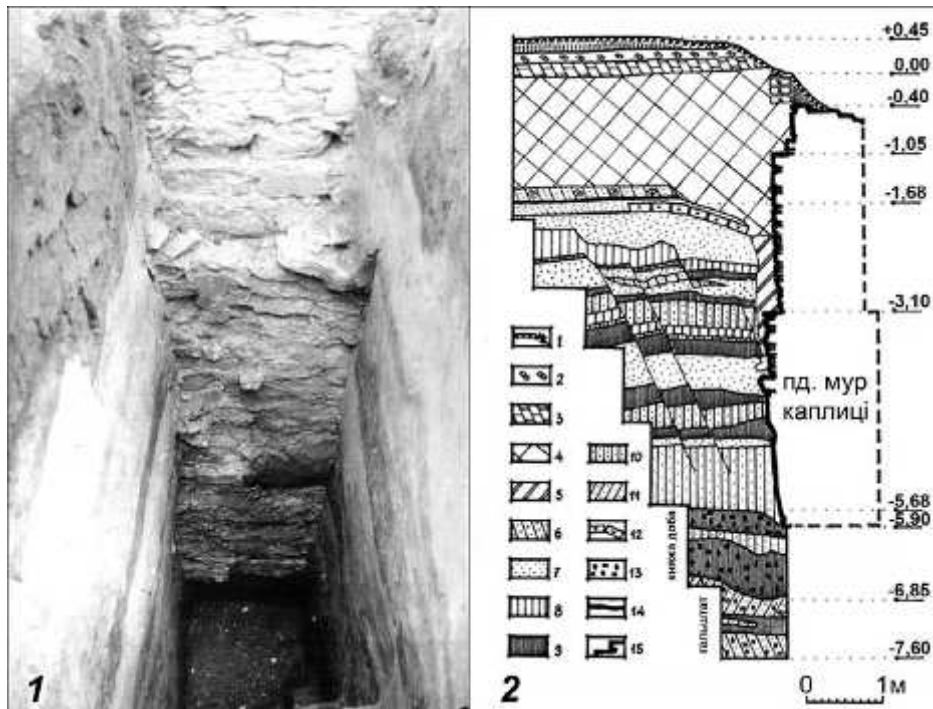

Рис. 5. Шурф 2 1991 року: 1 – північне лице підмурку каплиці;
2 – прилегла стратиграфія східної стінки

¹⁴ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Архітектурного загону ГАЕ про польові дослідження у 1993–94 рр. Львів, 1995. 49 арк.

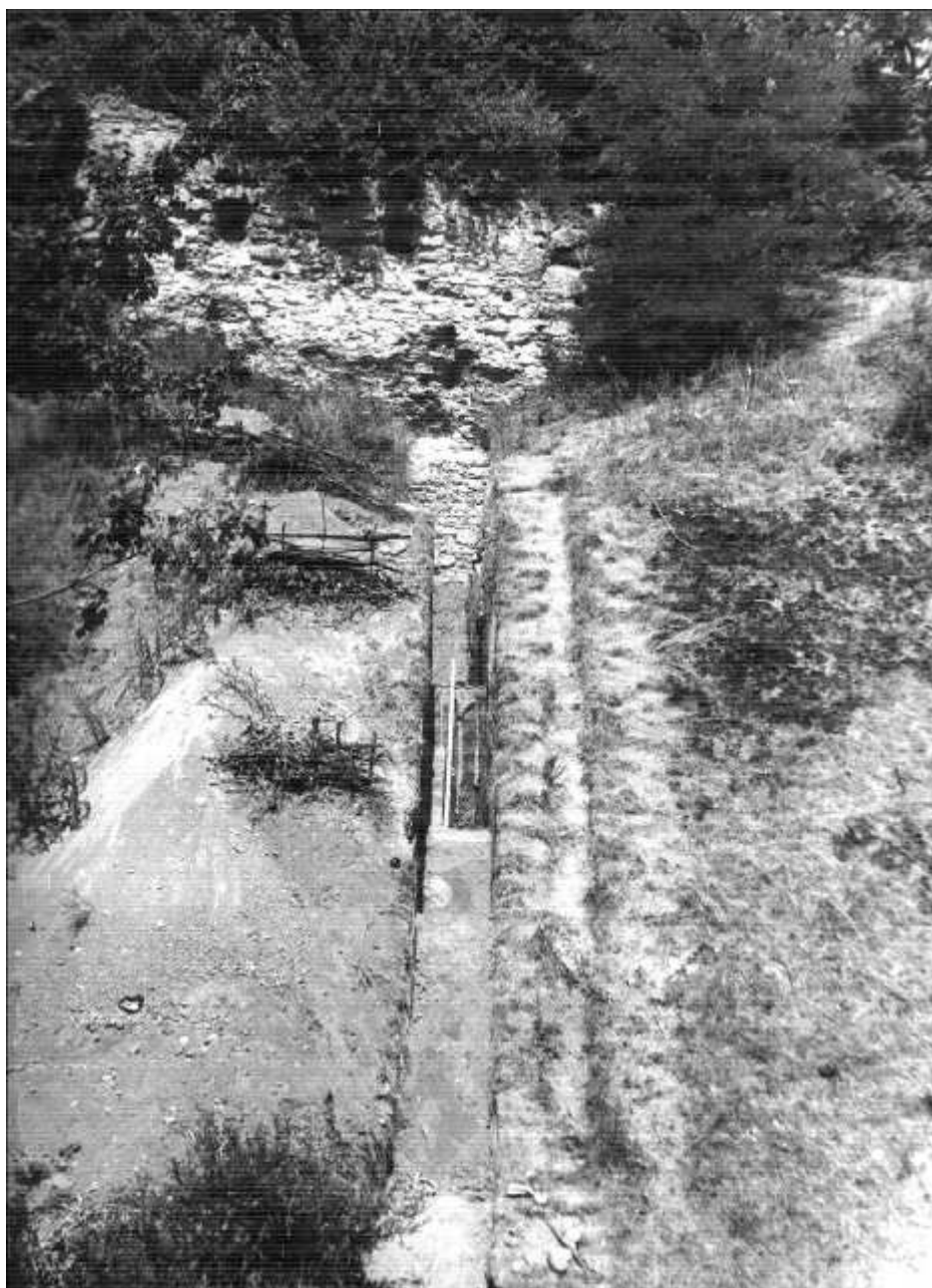

Рис. 6. Розвідкова траншея 1 1992—93 рр. Загальний вигляд з півдня

Аналіз зафіксованої стратиграфії та археологічного матеріалу дає підстави виділити кілька горизонтів та об'єктів, пов'язаних з будівельними періодами розвитку замку XIV–XVIII ст., що заслуговує на окрему наукову публікацію (рис. 7).

1995 року ми здійснили 25 розвідкових траншей-зондажів, за допомогою яких з'ясовано на 80% перебіг зовнішніх оборонних мурів замку та стан їх збереження. Локалізовано дві оборонні вежі та місце однієї в'їздової брами. Матеріали було використано при публікації атласу Галича¹⁵.

В основу системи розпланування сітки квадратів на території замку закладено три репери, як вершини рівностороннього трикутника з довжиною сторін 52 м. Репери вкопані на глибину 0,7 м і являють собою металеві труби, забетоновані в основі. Верхній обріз труб збігається з рівнем сучасної денної поверхні.

Сторони базового трикутника в загальному відповідають напрямкам забудови замку, що мав планувальну структуру, наближену до рівностороннього трикутника. Від сторін трикутника розплановано базову систему археологічних квадратів зі стороною 4 м. У результаті утворюються три поля квадратів, орієнтація сторін яких іде в різних осях, що, відповідно, до ліній I-II, II-III, III-I позначаються як I, II і III. До цієї мережі квадратів прив'язуються всі розвідкові шурфи на території

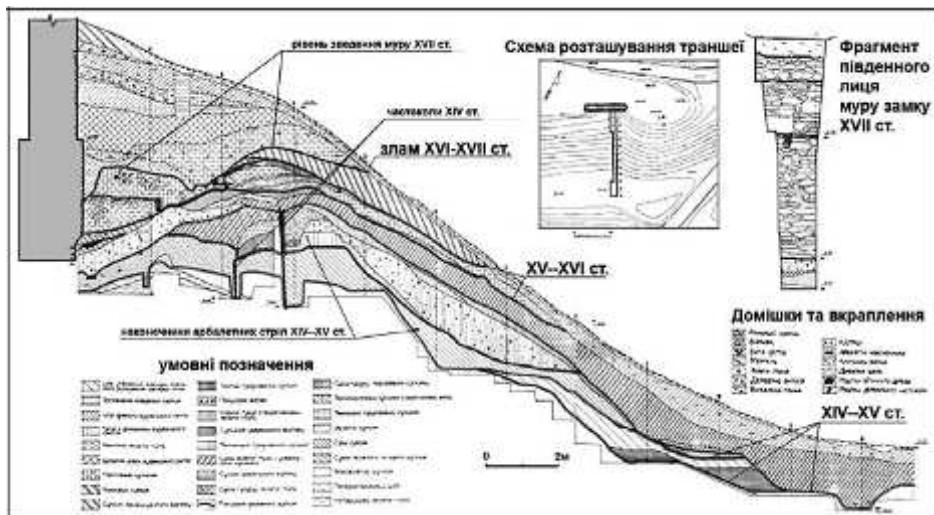

Рис. 7. Траншея 1. Східний стратиграфічний профіль з хронологічною інтерпретацією формування культурного шару

¹⁵ Атлас українських історичних міст. Т. 2 : Галич. Мапа 3.4.

замку (система позначень квадратів нанесена на загальний план у масштабі 1:200). Окрім цього прив'язку шурфів на місцевості та визначення висотних відміток збережених фрагментів оборонних мурів проводили геодезичними методами за допомогою теодоліта в системі Державної геодезичної мережі та Балтійської системи висот¹⁶ (рис. 8).

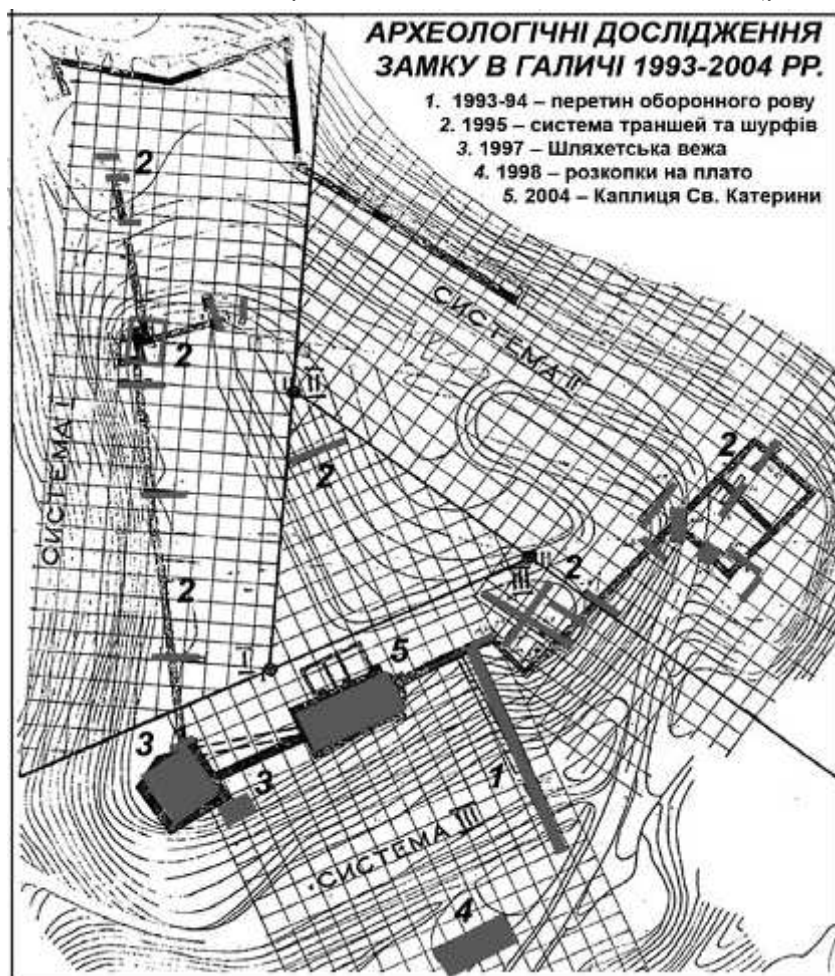

Рис. 8. Дослідження замку, які реалізували археологічні експедиції зі Львова

¹⁶ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Архітектурного загону ГААЕ про польові дослідження на старостинському замку в місті Галич Івано-Франківської області 1995 р. Львів, 1996. Ч. I. 58 арк.

1997 року ми провели: 1) повні археологічні дослідження внутрішньої частини Шляхетської вежі та розвідкові шурфи при зовнішніх контурах об'єкта. Встановили планувальні та будівельно-технічні особливості, етапи функціонування вежі в системі замку, виявили основу печі, згаданої в люстрації замку 1767 р., та значну кількість кахель біля неї¹⁷; 2) розвідкові розкопки при південно-східному куті Шляхетської вежі, де відкрили дві системи зрубних конструкцій валу фортеці XIV та XV—XVI ст., кілька глинобитних печей першої половини XII ст., а також частину напівземлянкової споруди XI ст.¹⁸ (рис. 9).

*Рис. 9. Рятівні розкопи Шляхетської вежі замку в 1997 р.
Загальний вигляд з півдня*

¹⁷ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Галицької рятівної археологічно-архітектурної експедиції про результати польових досліджень на території Старостинського замку в місті Галич у 1997 р. Львів, 1998. Кн. I. 86 арк. Кн. II. 64 арк.; Присяжний К., Лукомський Ю. Кахльова піч Шляхетської вежі Старостинського замку в Галичі // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2003. Ч. 13. С. 125—127.

¹⁸ Оприск В. Галицька твердиня над Дністром // Галицька Брама. Львів, 1998. Ч. 9. С. 12.

1998 року проводилися стаціонарні археологічні дослідження на плато замкової гори, при оборонному рові (керівники — Василь Опрыск та Михайло Рожко), де відкрили залишки бронзолитвильної майстерні, житло княжої доби, а також керамічні плиткн, наконечники стріл, у тому числі один від татарської стріли ХІІІ ст., ножі, потужний культурний шар з керамікою ХІ—ХІІІ ст., керамікою перших століть н. е. і житловий комплекс культури фракійського гальштату, тобто доби раннього заліза — ХІ—VІІ ст. до н. е.¹⁹

2004 року ми здійснювали архітектурно-археологічний нагляд за земляними роботами, пов'язаними з передпроектними дослідженнями каплиці Святої Катерини ХVІ ст. Автор статті розкрив усю внутрішню частину каплиці архітектурно-археологічними методами, зафіксував її мозаїчну підлогу, що була викладена з цегли шестигранної, квадратної та трикутної форм, а також аркову конструкцію основи й фрагменти алебастрового престолу святині (рис. 10).

Тоді ж, під час реставраційних робіт при оборонному мурі, що між Шляхетською вежею та каплицею Святої Катерини, було зафіксовано в плані сліди зрубних клітей дерев'яно-земляного валу замку ХІV—ХVІ ст., які збереглися при зовнішньому контурі муру, а вперше виявлені вони були 1997 р. На горизонтальному зрізі простежувалися сліди поперечних колод завдовжки понад 3 м, розісланих з кроком 1,5—2 м. Подекуди їх перетинали смуги тліну від поздовжніх колод (рис. 11). Це сліди від багаторядних решітчатих скринь, що слугували каркасом земляного насипу валу. В другій половині ХVІ ст. у вал врізалися фундаменти Шляхетської вежі та прилеглої до неї частини мурованого південного прясла замку, що ускладнює визначення ширини земляного насипу в його основі. На це слід буде звернути увагу при розкопках із внутрішнього боку оборонного муру. Висота ж збереженого земляного насипу, скріпленого дерев'яним каркасом, складає понад 4 м (рис. 9, 11).

Важливими для подальших досліджень є помітний поворот каркаса, а також регулярна пляма прямокутної форми в правій нижній частині кадру, тобто в куті між Шляхетською вежею та прилеглим муром (рис. 11). Інтерпретую її заглибленою у тіло валу частиною дерев'яної вежі — попередниці мурованої Шляхетської. Пляма співвісна до прилеглого

¹⁹ Там само.

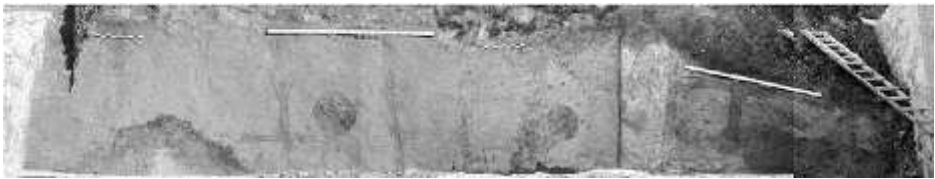

*Рис. 10. Реставраційна археологія каплиці Святої Катерини у 2004 році.
Проміжний етап. Вигляд із заходу*

ззовні каркаса земляного валу, а її південний контур збігається з напрямком північного муру Шляхетської вежі, який опирається на мергелевий фундамент (на відміну від вапняково-алебастрово-крейдових підмурків більшості Шляхетської вежі), що відноситься до старшого будівельного періоду XV – першої половини XVI ст.²⁰

Зацікавлення викликають три регулярні округлі плями, діаметром 70 см, розташовані вздовж валу з кроком ~4 м. Ймовірно, це сліди від стовпів риштувань, з яких споруджували оборонний мур у другій половині XVI ст. (рис. 11). Після проведення фотофіксації поверхневу зачистку було законсервовано.

Впродовж наступних років розвідкові шурфи і траншеї на замковій горі закладали археологи Національного заповідника «Давній Галич» – Олег Мельничук²¹, Володимир Януш та Ігор Креховецький²². Важливими результатами цих досліджень є виявлення нерухомого об'єкта XII–XIII ст. при західному обводовому мурі верхньої тераси замку на рівні –2,0–2,60 м від денної поверхні²³. Поперечні розвідкові траншеї на третій терасі замку із західного боку, у яких виявлено нерухомі об'єкти

*Рис. 11. Горизонтальна зачистка поверхні валу XIV–XV ст.
Вигляд з півночі, згори*

²⁰ Науковий архів відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України м. Львів. Лукомський Ю. Звіт Галицької рятівної археологічно-архітектурної експедиції про результати польових досліджень на території Старостинського замку в місті Галич у 1997 р. Львів, 1998. Кн. І. Арк. 17–19.

²¹ Мельничук О. Археологічні дослідження на території Галицького замку у 2004, 2006 роках // Замки України: дослідження, збереження, використання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Галич, 3 листопада 2011 р. Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2011. С. 182–185.

²² Креховецький І. Історія та нові археологічні дослідження Галицького замку // Давній Галич. Науково-популярний часопис. Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2018. № 3. С. 14–16.

²³ Мельничук О. Назв. праця. С. 183.

ранньомодерного періоду, на жаль, не були доведені до материкового горизонту²⁴, що утруднює інтерпретацію формування цієї тераси замку.

Результати дотеперішніх археологічних студій на замковій горі в Галичі над Дністром дають підставу для висловлення кількох попередніх висновків:

1. Замкова гора — багатошарова архітектурно-археологічна пам'ятка. В її культурному шарі міститься низка цінних археологічних комплексів: 1) доба раннього заліза (XI—VII ст. до н. е.); 2) керамічні знахідки перших століть нашої ери (липицька культура); 3) поселення XI—XIII ст.; 4) оборонні конструкції, інші об'єкти та рухомі артефакти *Старостинського замку*, який неодноразово перебудовувався і модернізувався впродовж XIV—XVII ст. від земляно-дерев'яної до ренесансної мурованої бастионної фортифікації. В окремих глибоких траншеях та шурфах вдається вловити кілька будівельних періодів генези замку²⁵.

2. Відкритими й актуальними залишаються питання характеру поселень доби раннього заліза, липицької культури та княжого періоду, культурний шар яких містить житлові та господарські об'єкти. Жодних чітких слідів оборонних укріплень з цих епох локалізувати тут, поки що, не вдалося.

3. Комплекс має унікальні перспективи архітектурно-археологічного вивчення з втіленням натурної експозиції чи музеєфікації розкопаних і законсервованих автентичних різночасових об'єктів у майбутньому.

Аналізуючи багаторічні результати розвідкових та стаціонарних археологічних досліджень на «*Замковій Горі*» в Галичі над Дністром,

²⁴ Креховецький І. Назв. праця. С. 16.

²⁵ Останній пласт культурного шару найпотужніший, зумовлений активними земляними роботами й частими руйнуваннями фортифікацій. Його товщина зростає від 2,0 м до понад 7 м із заходу на схід. Очевидно, східну частину природного плато, поверхня якого спадала в цьому напрямі аналогічно до південної, напільної частини гори, при кожній перебудові замку підсипали, за рахунок чого утворилися поземні верхня і нижня тераси фортифікації. Підземні об'єми насипів у внутрішній своїй товщі можуть містити засклеплені приміщення, вірогідно й у два яруси, які використовували як комори та каземати фортеці. Їх споруджували відкритим способом, а поверх засипали ґрунтом. Такого типу об'єкти однозначно звужуватимуть площу можливого розкриття й археологічних досліджень пам'яток княжої доби та доісторичних періодів.

висновую, що, незважаючи на потужні культурні напластування пізньосередньовічних та ранньомодерних часів з відносно добре збереженими рештками оборонної архітектури, стратегічно пріоритетними для Національного заповідника «*Давній Галич*» мають бути завдання, пов'язані з дослідженнями культурного шару й об'єктів княжої доби, які повинні дати відповідь на питання характеру й ролі поселення, що тут функцінувало в часи давнього Галича. Якщо на городищі в Крилосі пересічна потужність шару цього періоду на гребені гори складає $\sim 0,5 \text{ м}$ ²⁶, то на «*Замковій Горі*» в Галичі цей показник аналогічний на плато, а під руїнами замку в обох випадках локалізації він становив потужність $\sim 1 \text{ м}$ і містив артефакти тривалого періоду заселення *Галич-Гори* впродовж XI–XIII ст. Важливість археологічного дослідження об'єктів княжої доби не викликає сумніву. Але як розкривати їх за умов консервації та музеєфікації пам'ятки національного значення — *Старостинського замку*?

Щодо перспективи виявлення, дослідження та демонстрування (музеєфікації) пам'яток княжої доби і раніших періодів освоєння замкової гори носіями липицької культури та доби раннього заліза, то, на підставі кореляції відміток виявлення цих комплексів, висуваю гіпотезу поширення і ймовірного збереження їх культурного шару (рис. 12).

На схематичному перетині, здійсненому практично вздовж гребеня «*Замкової Гори*» (рис. 2), проявляються вже згадувані три її різновисокі

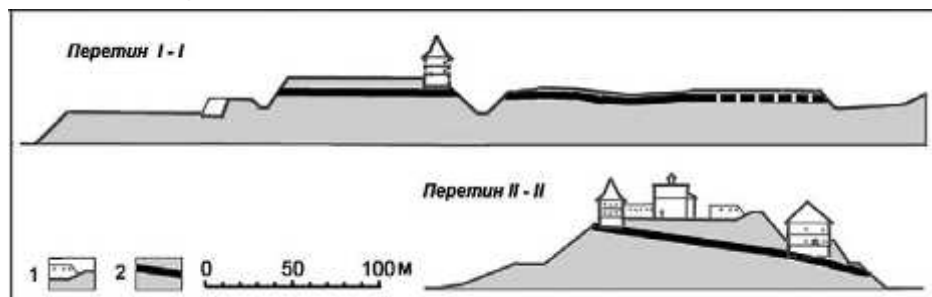

Рис. 12. Гіпотеза поширення культурного шару княжої доби у перетинах замкової гори:

- 1 — сучасна поверхня з окремими спорудами;
- 2 — залягання шарів княжої доби

²⁶ Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді 1850—1943 рр. Краків ; Львів : Українське видавництво, 1944. С. 63, 143, 177.

частини: 1) стрілка мису; 2) замок; 3) плато. Логічно припускати, що початково ці частини були однакові за висотою. Головний гребінь стрілки мису до антропогенного втручання мав би однаково стрімко здійматися до відмітки теперішнього рівня плато за замком, тобто ще принаймні на півтора десятка метрів вище, рівно ж так, як здіймається гребінь сусідньої гори Королівки (рис. 2). Робоча версія такого низького рівня стрілки мису — штучне пониження її відмітки внаслідок спорудження фортифікацій. Припускаю, що на гребені першої частини «Замкової гори» культурний шар відсутній, тобто знівельований до сучасної відмітки +45 м над рівнем Дністра (рис. 2, 12: *перетин I—II*). Очевидно, що це необхідно підтвердити або спростувати археологічним шляхом.

Культурний шар ранніх періодів та княжої доби формувався на поверхні первісного плато гори, яке мало виразний ухил у східному напрямі, на що вказує рельєф третьої частини «Замкової гори» — незабудованого плато з напільного боку замку. Назагал спад рельєфу вздовж експозиції схилу захід—схід тут складає 4–5 м на довжині 50 м. Відповідно до теорії формування культурного шару товщина його має зростати в бік пониження рельєфу плато за рахунок сполікувальних процесів. Отже, із західного краю гори до східного — культурні верстви раніших поселень повинні зростати за потужністю. Це підтверджується. У шурфі 1 1991 р. шар княжої доби досягав ~ 40–70 см товщини (рис. 4), а в розкопах 1998 р. (рис. 7: 4) мав потужність 0,8–1,0 м, не враховуючи заглиблених об'єктів²⁷. Для визначення південної межі поселення княжої доби слід здійснити розвідкову пунктирну археологічну траншею вздовж плато, починаючи з півночі на південь (рис. 3).

Складнішим для археологічної досяжності виявляється залягання культурного шару з об'єктами княжої доби і раніших епох під залишками пізньосередньовічного та ранньомодерного замків, у середній частині гори. Якщо при західному обводовому мурі замку об'єкти цього шару фіксується на глибині 2 м від сучасної денної поверхні, то при південно-західному куті каплиці Святої Катерини — вже на відмітці –4,7 м (рис. 5), а в траншеї 1993–1994 рр. його місце на рівні ~–7,5 м (рис. 7). Отже, у поперечному перетині середньої частини замкової гори культурний шар княжої доби і раніших епох проєктується з поверхні напільного плато й опиняється досить глибоко в центральній частині замку й ще глибше — під східним його нарізником (рис. 2, 12: *перетин II—III*).

²⁷ Опрыск В. Назв. праця.

На підставі окресленої гіпотези прогноую зони найбільш імовірного археологічного досягнення, вивчення, демонстрування об'єктів княжої доби та раніших епох у процесі освоєння середньої частини замкової гори (рис. 12). Завдання складне, вимагає чималих ресурсів, серйозного обґрунтування, проєктування та гарантованої реалізації повного археологічно-консерваційного циклу — від розкопок до музеєфікації та використання виявлених пам'яток.

Складний вузол проблем, наприклад, пов'язаний зі стабілізацією руїн каплиці Святої Катерини. Ця сакральнo-фортифікаційна пам'ятка має надзвичайно потужні підмурки. Однак, як з'ясовано в результаті розвідкових археологічних розкриттів, підшва фундаментів південної її стіни закладена не на материковій основі, а на понад 1,5-метровій товщі культурного шару, сформованого за княжої доби та ранньозалізного часу (рис. 5). Цією причиною пояснюється повільне осідання південного муру каплиці в бік рову, що виразно засвідчують значні тріщини в наземній частині пам'ятки (рис. 10).

Дослідження показують, що в час закладання південного підмурку каплиці будівничі зважали на цю обставину податливої основи й додатково укріплювали фундамент вертикальними бічними палями, слід однієї з яких виявлено при південно-західному нарізнику споруди (рис. 14). Загалом, обидві бічні стінки фундаментного рову, який прорізає насип оборонного валу, були скріплені дерев'яним каркасом, що також виконував функцію опалубки при влаштуванні конструкції. Відбитки деревних волокон дощок опалубки простежуються на лиці фундаментної конструкції (рис. 5). Однак дерев'яний матеріал опалубки та палевих підсилень поступово втратив свою міцність і стіна, навіть у відносно ненавантаженому стані, має виразний прояв осідання, який провокує відповідний заворот або сідловину в поверхні мозаїчної підлоги каплиці при південній стіні (рис. 5, 10).

Стабілізувати південну стіну історичної каплиці можна би було звичними сучасними методами²⁸. Але її зусібч оточують цінні культурні напластування багат шарової пам'ятки. Тому скріплювальні роботи необхідно узгоджувати з коштовними превентивними археологічними

²⁸ Антонюк А. Проєктування та проведення робіт по підсиленню основ та фундаментів пам'яток архітектури // Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини. Методичний посібник / за ред. І. Прокопенка. Київ: Саміт-книга, 2022. С. 70—82.

дослідженнями. Раціональний і найменш агресивний, щодо збереження культурного шару, варіант укріплення підмурку каплиці вбачаю у відносно нескладній археологічній локалізації старих палевих укріплень стіни і заміні їх на сучасні потужніші й довговічніші палеві конструкції (рис. 14).

Без укріплення фундаменту південної частини каплиці не можна ставити питання про консервацію руїн, музеєфікацію мозаїчної підлоги та інших елементів інтер'єру, тим більше — про реставрацію чи відновлення (реконструкцію) пам'ятки. Насамперед необхідно реалізувати комплекс протиаварійних робіт і стабілізувати вцілілу основу руїн каплиці.

Приклад показує, що у випадку багатошарової архітектурно-археологічної пам'ятки, якою є «*Замкова Гора*» в Галичі, інженерні та реставраційні вирішення повинні засновуватися на результатах архітектурно-археологічних досліджень. За подібним принципом превентивних археологічних розкриттів слід знаходити раціональні вирішення у відновленні зовнішнього периметру мурованих оборонних укріплень замку, рештки яких дотепер загрожують зсувами в бік міста.

Концепція архітектурно-археологічного вивчення комплексу «*Замкової гори*» повинна містити систему принципів дослідження, яка базується на діалектичному методі та системному підході, виходячи з ландшафтного (геологічні та гідрогеологічні умови території пам'ятки), історичного та архітектурно-археологічного аспектів вивчення комплексу. Серед набору методів подальшого археологічного дослідження доцільним виглядає застосування напівінвазійної археологічної розвідки — тобто системного свердління з можливістю фіксації і порівняння стратиграфічних показників кожної зі свердловин (рис. 13). Метод об'єднує кілька важливих дисциплін: геологію, геоморфологію, гідрогеологію та археологію. Його можна здійснювати, застосовуючи порожнисті свердла діаметром 100 мм, які уможливають фіксацію археологічної та геологічної стратиграфії²⁹ (рис. 15). Реалізація такого методу на практиці дасть можливість зробити низку важливих висновків з галузі інженерної геології, а для археології — 1) уточнить гіпотезу поширення культурних шарів княжої доби і раніших періодів; 2) попередньо з'ясує характер/потужність пізньосередньовічних та ранньомодерних пластів,

²⁹ Dobrowolski R. Góra Katedralna w Chełmie w świetle wyników badań środowiskowych // Średniowieczny zespół rezydencjonalny na Górze Katedralnej w Chełmie / pod red. A. Buko. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2019. S. 57—68.

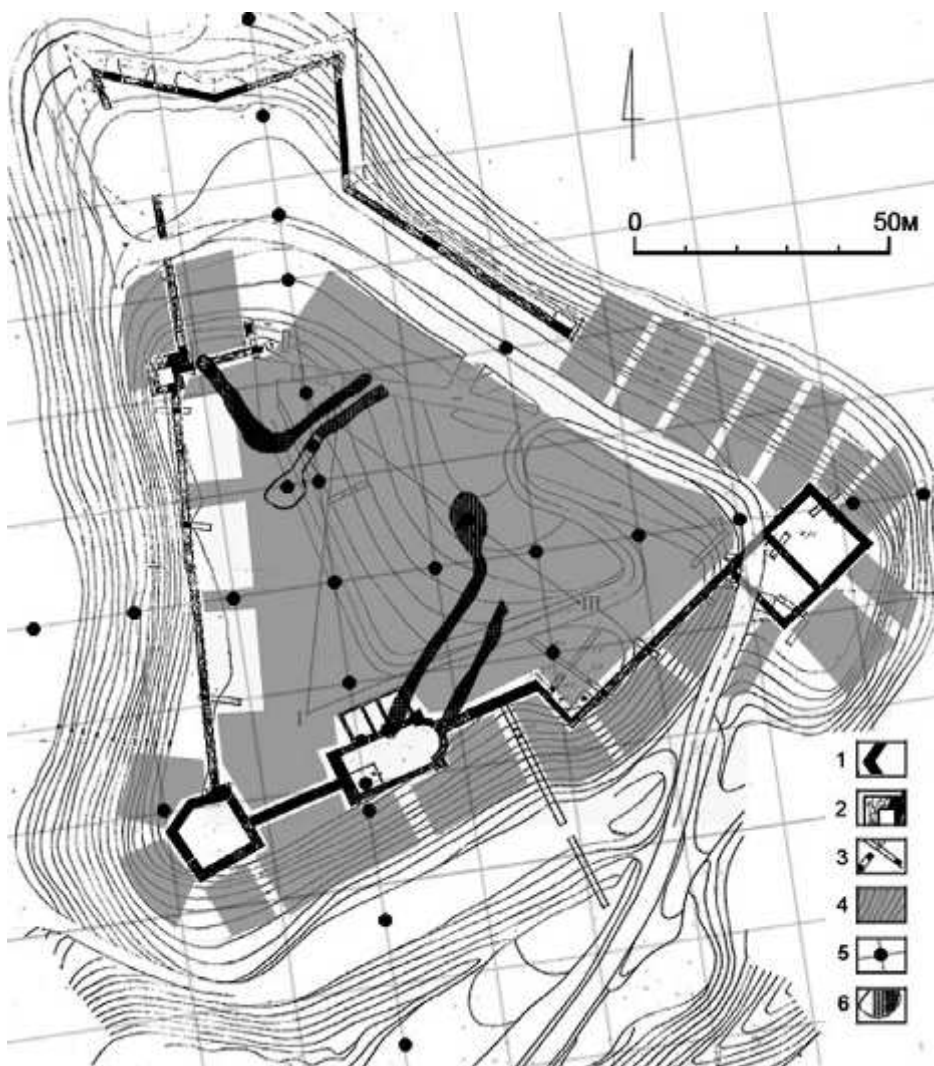

Рис. 13. План середньої частини Замкової гори:
 1 – локалізовані мури замку; 2 – гіпотетично доповнені мури;
 3 – розвідкові археологічні шурфи; 4 – потенційні зони дослідження
 культурного шару княжої доби й раніших епох;
 5 – точки напівінвазійної архео-геологічної розвідки;
 6 – вільні, напівзавалені й завалені порожнини,
 зафіксовані геофізичними методами

сформованих над ними; 3) локалізує імовірні особливі об'єкти (наприклад, порожнини, які вже виявлені геофізичними методами³⁰, й уможливить попередньо обстежити їх за допомогою інспекційної камери), що вимагатимуть у майбутньому застосування специфічних підходів для їх розкриття, консервації, експозиції чи музеєфікації, тобто використання; 4) полегшить розробку програми археологічних та реставраційних досліджень у співпраці з геологами, археологами та реставраторами.

Власне методи архітектурної археології домінуватимуть у вивченні культурного шару на замковій горі, оскільки його нерухомими об'єктами виступатимуть переважно рукотворні історичні конструкції, заховані під землею. Дослідження повинні бути міждисциплінарними й просуватися в тандемі з консерваційно-реставраційними роботами.

Головною координуючою ланкою і рушієм даної перспективи повинен стати Національний заповідник «*Давній Галич*». Керівництво Заповідника заопікується коштами, виділеними на здійснення Програми дослідження та освоєння комплексу «*Замкової Гори*» (окремий цільовий фонд акумулювання коштів), налагоджує контакти з фаховими установами, організаціями та підприємствами, які послідовно реалізовуватимуть ці науково обґрунтовані заходи на практиці.

Археологічні дослідження проводяться під керівництвом працівників відділу Археології Заповідника з обов'язковим залученням фахівців архітектурної археології, а також якнайширшого міждисциплінарного спектра, супутнього археології, ззовні. Рухомі артефакти при цьому поповнюватимуть фонди та музейні експозиції Заповідника.

Терміни залежатимуть від наявності коштів, які гарантуватимуть завершення циклу археологічних досліджень та консерваційних робіт на ділянках відповідних площ розкриттів.

Мета — виявлення, дослідження, збереження, демонстрування та використання пам'яток Замкової гори.

Завдання:

1. Введення функції музею у реконструйовану «Шляхетську» вежу;
2. Огородження території за контуром найпізнішої розвинутої фортифікації середини XVII ст. і створення закритого комплексу, розрахованого на організований пізнавальний туризм. Забезпечення охорони комплексу;
3. Стабілізація та консервація уцілілих наземних руїн замку;

³⁰ Креховецький І. Назв. праця. С. 15; Федунків З. Назв. праця. С. 317.

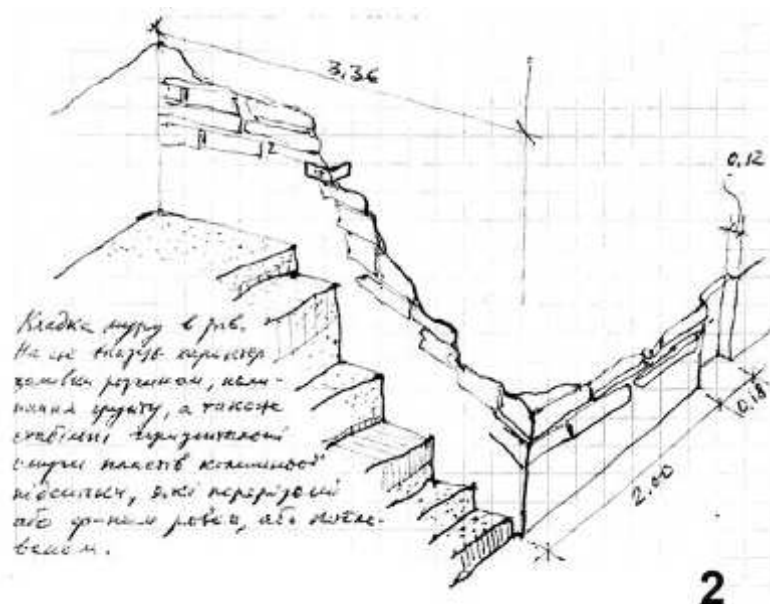

Рис. 14. Відбиток вертикальної палі при південно-західному розі каплиці:
1 – фотофіксація; 2 – польова графічна фіксація

4. Архітектурно-археологічні розкопки з послідовним відтворенням та музеєфікацією автентичних споруд — як замків XIV—XVII ст., так і археологічних об'єктів княжої доби й раніших періодів, які опинились у замковій частині комплексу на значній глибині відносно рівня сучасної денної поверхні;

5. Археологічне вивчення терену Замкової гори за його межами з демонстрацією виявлених при цьому решток автентичних об'єктів, а також упорядкування всього історичного ландшафту пам'ятки, межа якого збігається з границями урочища *Замкова Гора*.

Програма дослідження «*Замкової Гори*» повинна розроблятися групою фахівців — теоретиків та практиків, узгоджуватися з «*Планом організації території Заповідника*» і, в цілому, з «*Генеральним планом Заповідника*», має використовувати системний підхід та базуватися на реаліях і гарантіях виконання завдань і досягнення кінцевої мети висунутої концепції.

Головна складність у розробці програми полягає у тому, що археологія багато в чому непередбачувана навіть для фахівців з великим практичним досвідом і, особливо, коли маємо справу з багатопаровою пам'яткою-комплексом. У процесі подальшого дослідження замкової гори відкриється ще не одна її підземна таємниця. Разом з реалізацією програми архітектурно-археологічного вивчення, проєкту реставрації пам'яток оборонної архітектури та натурною експозицією об'єктів усіх присутніх різночасових періодів музейний комплекс «*Замкова Гора*» повинен у майбутньому стати одним із найкращих історико-культурних осередків цивілізованої Європи.

Iurii Lukomskyi (Lviv, Ukraine)

To the concept of the study of the architectural, and rchaeological complex «Castle Mountain» in the city of Halych on the Dnister river

By analyzing the multi-layered complex «Castle Mountain» in Halych on the Dnister river in the landscape, historical, architectural, and archaeological aspects, the author puts forward the hypothesis of the spread of the cultural layer of the princely age on its territory. Considering the research of the monuments of this period as a priority task of the National Reserve «Ancient Halych», a strategy for the development of «Castle Mountain» is proposed, based on the principles of architectural and archaeological discovery, study, conservation, demonstration and usage of objects of all historical periods preserved in the cultural layer.

Key words: *Halych, «Castle Mountain», historical landscape, Starostynskyi castle, architectural archeology, princely age, study concept.*

*Рис. 15. Розвідкове архео-геологічне буріння
на Катедральній горі в Холмі 2013 року:
1 — робочий процес;
2 — відображення стратиграфії в пустотному свердлі*

Галич: середньовічні та ранньомодерні студії

ГАЛИЦЬКІ СОЛІ ЧИ УГОРСЬКІ? ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛІТОПИСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Стаття присвячена спробі локалізації літописного окреслення «Солі» на тлі ширшого аналізу та спроб ідентифікації окремих географічних назв русько-угорського прикордоння, пов'язаних із видобутком, зберіганням, транспортуванням і торгівлею сіллю. Ключове місце в статті посідає датований 1255 р. сюжет, про нетривале перебування в Галичі представника чернігівської династії Ольговичів — Ізяслава Володимировича, його протиборство з Романовичами та можливості комунікації з елітами сусіднього Угорського королівства. Авторка припускає, що занотовані в даному контексті «Солі» не обов'язково мусять ототожнюватися з певним укріпленим городом, а, радше, стосуються у ширшому сенсі терену продукування цього необхідного для життєдіяльності мінералу.

Ключові слова: «Солі», Галич, Романовичі, Лев Данилович, Галицько-Волинська хроніка, Угорщина, солевидобуток, топонімія.

Середньовічна Галицька земля та й сам Галич не випадково асоціюються у частини дослідників і пересічних Читачів із багатющими покладами солі, видобуток і продаж якої становив чималі надходження до князівської скарбниці. Ба, навіть одна із версій назви Галича пов'язана з цим господарським феноменом доби середньовіччя. Відтак, на думку авторки, існують усі підстави ретельніше зануритися у локалізацію окремих топонімів, пов'язаних із «соляною» історією міста та краю, а водночас — міждинастичні відносини, що справляли в XIII ст. на розвиток Галича ключовий вплив.

Як добре відомо, у *Галицько-Волинській хроніці* (далі — *ГВХ*) за *Іпатіївським списком* близько 1255 р. міститься згадка про Солі, куди було відправлено якогось Федора — підданого або союзника ворожому

Романовичам Ізяславові Володимировичу¹, котрий на той час зайняв місто Галич: «Лва бо преже ѿрѣдиль бѣ королеви [...] слышав же Левъ . ꙗко Федоръ посланъ ѿ него ко Солеми . и поима со собою слоуги свои . гна по немъ . самъ же оутече . а людие поима»². Це єдина згадка Солей (як південноруського топоніма) у руських літописах. У перекладі джерела українською мовою авторства Леоніда Махновця наведено думку, що хроніст мав на увазі грод під назвою Солі: «Льва він раніш одрядив був до короля [угорського Бели] [...] Лев же, почувши, що [боярин] Федір посланий од нього, [Ізяслава], до [города] Солей, узяв із собою слуг своїх [і] гнав услід за ним. Але сам [Федір] утік, а людей його [Лев] захопив [і] поїхав був в Угри»³.

Автори польського перекладу *ГВХ* проігнорували це припущення, подавши текст так: «Оскільки Лева раніше відправив до короля [угорського] (?) [...]. Лев, почувши, що Федора відправлено ним до Солі, взяв із собою своїх слуг [і] погнав за ним. Сам [Федір] утік, а людей його зловив і поїхав до Угорщини»⁴.

Лише побіжне порівняння цих трьох, навіть не всіх, видань *ГВХ* викликає кілька питань: де перебували головні особи окреслених подій — князі Данило Романович і Лев та король Бела IV. Не менш важливим залишається питання, де знаходилися та що собою являли згадані «Солі». Звісно, цей епізод не є ані ключовою подією в історії регіону, ані, власне, занотовані лише раз «Солі» не були єдиним чи головним

¹ На думку авторів польського перекладу *ГВХ*, тут, найімовірніше, йдеться про Ізяслава — сина Володимира Ігоровича, путивльського князя, котрий у минулому також тимчасово панував у Галичі (Kronika Halicko-Wołyńska. Kronika Romanowiczów / red. D. Dąbrowski, A. Jusupović, Kraków ; Warszawa : Avalon, 2017. S. 97—99; przyp. 39, S. 97; S. 195, przyp. 1097).

² Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей / под ред. А. Шахматова. Санкт-Петербург : Археографическая комиссия, 1908. Т. 2. Изд. 2. Стб. 830.

³ Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; за ред. О. В. Мишанича. Київ : Дніпро, 1989. С. 414. В ідентичній формі цей уривок опубліковано кількома роками пізніше в популярному виданні *Галицько-Волинського літопису* (Галицько-Волинський літопис / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця, за ред. Р. М. Федоріва, Львів : Червона калина, 1994. С. 92).

⁴ «Lwa bowiem wcześniej odprawił był do króla [Węgier] [...]. Usłyszawszy zaś Lew, że Fiodor [jest] posłany przez niego do Soli, zabrat ze sobą sługi swoje [i] gnat za nim. Sam [Fiodor] uciekł a ludzi jego pojmał i pojechał na Węgry», KHW. S. 195.

місцем видобутку (чи збуту) «білого золота» південних земель Русі (про це — далі). Однак ця, нібито незначна, згадка може слугувати відправною точкою до роздумів над темами: комунікаційних і торгових шляхів із Русі до Угорщини, русько-угорського пограниччя доби Середньовіччя, і, зрештою, до поглибленішого вивчення розвитку сольового господарства Русі й Угорщини в середині XIII ст., тобто напередодні, в цілому, змін у видобутку та збуту солі в Центрально-Східній Європі⁵.

Повертаючись до головних героїв згадки, спробуємо конкретизувати наявну в ній інформацію шляхом аналізу *ГВХ* і наукової літератури. На основі джерельних даних про похід князя Лева складно визначити, наприклад, звідки Данило вислав свого сина до Угорщини. Зі Львова? Може з Холма? Як передав йому наказ? Де саме перебував на той час Бела IV? Повідомлення перед «епізодом із Федором» інформує читача, що: «[Татари] [...] и не оуспѣвшие ничто оу Кремѣнца . и възвратишася во страны своя . Изяслав же проси оу нихъ помощи . ити на Галичъ . шни же реко емоу . како идеши в Галичъ . а Данило князь лють есть [...] посла сѣна своего Романа . и бояры свои встѣ на нь . Лва бо преже ѿрадилъ бѣ **королеви** . а самъ ѣха проводить вои своих . ѣдоущоу же емоу . до Грубешева»⁶.

⁵ Тут ідеться передусім про відкриття і початок гірничого видобутку покладів солі в Польщі, можливо, за участю угорських гірників, а також пов'язані з цими змінами процеси на центральноєвропейських ринках у другій половині XIII ст. Див.: Wyrozumski J. Państwowa gospodarka solna w Polsce do schyłku XIV wieku. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1968. S. 36–37, 119–120; Jodłowski A. Problem eksploatacji soli w okolicach Krakowa w starożytności i we wczesnym średniowieczu // Archeologia Polski. 1969. R. XIV. Z. 1. S. 153–154.

⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 829–830. Поп.: «[Tatarzy] [...] I nie zdolawszy niczego [zrobić] pod Krzemieńcem wrócili do obozowisk swoich. Izjasław zaś prosił od nich pomocy poszedł na Halicz. Daniel [...]. Posłał syna swojego Romana i bojarów swoich na niego. Lwa bowiem wcześniej był odprawił do króla Węgier, a sam jechał odprowadzić wojów swoich. Jadąc zaś do Hrubieszowa [...], KHW. S. 195; «[Татари] [...] не досягнувши нічого коло Крем'янця, вернулися у стани свої. Ізяслав [Мстиславич] тим часом просив у них підмоги, [щоб] іти на Галич. Данило [...] Він послав на нього сина свого Романа і бояр своїх усіх, бо Льва він раніш одрядив був до короля [угорського Бели], а сам поїхав провести воїв своїх. Коли ж він їхав до [города] Грубешева», Літопис руський. С. 413–414.

На основі цього складно визначити, звідки саме виїхав Лев. Можемо хіба констатувати, що молодий Романович вирушив з «Русі»⁷ до Угорщини через згадані Солі (куди вислано Федора). У коментарях до різних видань *ГВХ* та в науковій літературі Солі локалізують на території сучасної України, але по різні боки Карпат.

Як грод (?) Галицької землі Солі постають у примітках географічних назв перших восьми томів «*Повного зібрання руських літописів*»⁸. Іван Крип'якевич локалізував Солі з півночі, — тобто руського боку, — ототожнивши їх зі Старою Сіллю Старосамбірського району⁹. Микола Котляр у своєму виданні *ГВХ*¹⁰ вбачав Солі в невизначеному місці поблизу Коломийських копалень. Дослідник звернув увагу також на помилкове

⁷ Тобто, правдоподібно, з домену свого батька або зі свого власного. Щоправда, місто Львів уперше згадується джерелами лише 1256 р., хоча імовірно існувало раніше, про що свідчать археологічні знахідки. Назва міста пов'язана з іменем князя Лева, сина Данила (KHW. S. 203, przyp. 1216; більше про заснування Львова див.: Janeczka A. Studia nad początkami Lwowa: bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski. 1993—1994. Vol. 3. S. 6—36; Liwoch R. Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski) // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. 2003. R. 24. S. 251—252; Терський С. В. Археологія доби Галицько-Волинської держави. Київ : Стародавній світ, 2014. С. 43—46).

⁸ Указатель къ первым восьми томам Полного собрания русских летописей, изданных Императорской Археографической комиссией, Отдел 2. Указатель географический / сост. С. А. Адрианов. Санкт-Петербург : Типография Главного Управления Удѣловъ, 1907. С. 436.

⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Київ : Наук. думка, 1984. С. 32—33. Дослідник не навів ширшого пояснення такої ідентифікації Солі. Стара Сіль — місто, що отримало магдебурзьке право 1421 р. (Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w 1345—1434. Lublin : Wyd-wo KUL, 2004. S. 194). Владислав Макарьський (Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej. Lublin : Wyd-wo KUL, 1999. S. 253) стверджував, що окреслення «стара» з'явилося у назві пізніше, після вичерпання або припинення експлуатації соляних джерел.

¹⁰ Галицько-Волинський літопис. Дослідження, текст, коментар / за ред. М. Ф. Котляра. Київ : Наук. думка, 2002. С. 290.

тлумачення Солей як Зальцбургa Ольгою Ліхачовою у її першому виданні *ГВХ*¹¹.

Л. Махновець локалізував Солі з «угорської» сторони Карпат, на території сучасного Закарпаття¹². Точніше не визначені Солі в неідентифікованому місці на Тисі можна побачити на контурній карті в публікації Владіміра Пашуто¹³. У примітці до польського перекладу *ГВХ*¹⁴ автори, покликаючись на висновки дочасних студій джерела, зазначили, що Солі можна локалізувати в Угорщині.

Останніми роками до згаданого фрагменту *ГВХ* звертався київський дослідник Вадим Арістов, котрий піддав сумнівам похід чернігівського князя Ізяслава на Галич у 50-х рр. XIII ст., а занотованого Федора вважав

¹¹ Там само; Галицко-Волинская летопись // Памятники литературы Древней Руси. XIII век / под ред. Д. С. Лихачова, Москва : Художественная литература, 1981. С. 335. Як видно, іноді дослідникам може створювати проблеми поява в документах німецьких назв новостворених міст. Наприклад, польська Бохня у XIII ст. часом постає як *Salzberk* (*Kodeks dyplomatyczny Małopolski* / red. F. Piekosiński. Kraków : Akad. Umiejętności, 1886. Т. 2. S. 88, № 439). Аналогічно Зальцбургом («*orpidum dictum Zalczbork alio nomine Slone circa zurpas salis*») було названо вже згадану Стару Сіль (за зауваження щодо назви міста в часі локації Старої Солі щиро дякую проф. Анджеєві Янечку. Див. також: *Materyały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 roku* / red. A. Prochaska. Lwów : I Związkowa Drukarnia, 1890. Т. 44. S. 32–33; Makarski W. Op. cit. S. 253).

¹² Літопис руський. С. 570. Свалява (також *Zolaa*, *Szolyva*), розташована на підніжжі Верецького перевалу, нотується у джерелах принаймні з XIII ст. Деякі дослідники пов'язують назву (і минуле населеного пункту) із сіллю, хоча немає детальніших досліджень на цю тему. У наукових публікаціях не відомо жодної інформації щодо доісторичного чи середньовічного солеваріння або видобутку мінералу у Сваляві (у ранньомодерну добу містечко було відоме своїми джерелами мінеральних вод), але вчені порушили питання іншого відомого із середньовічних джерел населеного пункту Закарпаття — розміщеного на Тисі Солотвиного (Грушевський М. Історія України-Руси. Львів : Накладом автора, 1905. Т. 2 : XI–XIII вік. С. 460; Harding A., Kavruk V. *Ukraine* // *Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013. Р. 157–159; Долинич Й. Й., Місюра В. П., Співак Б. І. Свалява // Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область / за ред. В. І. Белоусова. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. С. 530; Кобаль Й. В. Свалява, Солотвино // Енциклопедія історії України / за ред. М. В. Литвина. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 467–468, 707–708.

¹³ Пашуто В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва : Изд-во АН СССР, 1950, карта.

¹⁴ KHW. S. 195, przyp. 1107.

монгольським поплічником¹⁵. Для наших розвідок вагомим є його ототожнення Солей зі Старою Сіллю¹⁶. Своєю чергою, івано-франківський історик Мирослав Волощук звернув увагу на особистість Федора та визнав його за людину з оточення осілих в Угорщині чернігівських князів, а власне Солі ідентифікував зі Свалявою¹⁷.

У зв'язку з такими різними інтерпретаціями виникає ще більше питань: чи справді Солі були городом (*ГВХ* не окреслює характеру місця, названого «Солями»)? По котрий бік Карпат слід їх шукати? Попри котрий шлях із Русі до Угорщини могли знаходитися? Чи взагалі можливо локалізувати або принаймні приблизно визначити місцевість із такою назвою, зважаючи на розлогість сольових територій у Карпатському регіоні?

Поклади солі в Центрально-Східній Європі, її експлуатація та збут у часи Середньовіччя

Європа, попри відносно невелику територію, багата на поклади солі, особливо в центральній частині (територія сучасних Німеччини, Польщі та Румунії), де свідчення про видобуток солі відомі з часів неоліту і бронзи¹⁸. Найпопулярнішим способом отримання цієї сировини з доісторичних часів до Середньовіччя було випарювання розсолу¹⁹. На Русі найдавніші писемні відомості про видобуток і торгівлю сіллю датуються кінцем XI – початком XII ст. Дослідники зазвичай покликаються на уривок «*Києво-Печерського Патерики*» (за яким, унаслідок конфлікту між руськими князями, виник брак солі по цілій Русі), зауважуючи, що вже тоді дефіцит солі міг становити серйозну проблему, а сам товар не був дешевим. Джерело повідомляє, що через нестачу солі в Києві спалахнули заворушення. Щоб заспокоїти

¹⁵ Арістов В. Як не ходив на Галич князь Ізяслав у 1250-х роках // Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія / гол. ред. Г. Боряк. Київ : НАН України. Інститут історії України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. Кн. 2 : Простори історика. С. 227–462.

¹⁶ Там само. С. 458–459.

¹⁷ Voloshchuk M. The Court of Rostyslav Mykhailovych, Prince and Dominus of Machou in Hungary (an Excerpt From a Family History Between the Late 13th and Mid 14th Centuries) // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 2020. Vol. 7. № 2. P. 41–49. Дякую авторові за рекомендацію взяти до уваги цю статтю.

¹⁸ Harding A. The prehistoric exploitation of salt in Europe // Geological Quarterly. 2014. Vol. 58. № 3. P. 591–596.

¹⁹ Bukowski K. Salt sources and salt springs in the Carpathian zone // Explorations in Salt Archaeology / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013. P. 7.

суспільні настрої у Києво-Печерському монастирі почали роздавати всім нужденним (дивом розмножену) сіль, що своєю чергою непокоїло торговців, які розраховували на прибуток через підвищений попит на їхній товар²⁰. За переказом «*Патерика*», сіль походила з півдня, із земель Ростиславовичів (Володаря та Василька). «Південна»²¹ сіль на

²⁰ Pateryk Kijowsko-Pieczerski, czyli Opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych / red. L. Nodzyńska. Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. S. 226–228; Грабовецький Б. В. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі // Київська Русь: культура традиції. Збірник наукових праць / за ред. Я. Д. Ісаєвича. Київ : Наук. думка, 1982. С. 35–38.

²¹ Відомі й джерельні згадки солі, що походила з протилежного кінця Русі. Микола Арістов згадував грамоту князя Святослава Ольговича для Софіївського собору у Великому Новгороді з 1137 р., де йдеться про «північну» сіль, отриману з морської води (Арістов Н. Промышленность Древней Руси. Санкт-Петербург : Тип. Кротова и К^о, 1866. С. 68–73). На території північно-східної Русі (сучасної Костромської області) з XIII ст. відомі староруські солеварні центри, зокрема Галич-Мерський, Велика Сіль і Нерехта (Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия / под ред. Е. А. Мельниковой, В. Я. Петрухина. Москва : Ладомир, 2014. С. 174, 771). У цій частині Русі сіль варили й у Переяславі. Принаймні від XIV ст. функціонували солеварні і в розташованій неподалік Великого Новгорода Старій Русі. Їхня діяльність нотувалася у джерелах ще XVI ст. У XVI ст. також почали масштабно використовуватися уральські родовища (головним осередком видобутку пермської солі став Соликамськ). Також сіль варили на терені Соловецького монастиря (Aleksander Gwanin. Kronika o państwie ruskim. Kronika o ziemi tatarskiej / red. J. Byliński. Wrocław : Wyd-wo eBooki.com.pl, 2018. S. 60–62, 66; Герберштейн С. Записки о Московии / пер. с нем. А. И. Малеина, А. Р. Назаренко; под ред. Б. Л. Янина. Москва : Изд-во МГУ, 1988. С. 151–156; Зарзверская Е. А. Соляные промыслы на Руси XIV–XV вв. // История СССР. 1979. № 6. С. 96–105). У першій половині XVII ст. на околицях згаданої вже північно-східної Солі Галицької мало функціонувати 10–11 сольових криниць і 17–22 слеварильні, роблячи Сіль одним із найбагатших російських міст (Krokosz P. Solnictwo w carskiej Rosji. Organizacja, technika wydobywcza, handel // Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce. Wieliczka, 2014. T. XXIX. S. 163–169). Власне ця Сіль Галицька, а точніше її назва, дозволяє звернути увагу на (дискусійні) ономастичні, пов'язані з сіллю (наприклад, Гальшадт, Галич, Зальцбург, Саале ін.) спостереження, що нагадують грецьке *αλς*, від якого походить, зокрема, *galini* (тобто кам'яна сіль) чи латинське *sal*. Праїндоевропейські корені назв здавна трактувалися (хоч і досить обережно, зважаючи на «хронологічну чутливість» назви) як непряме свідчення зв'язку назви конкретного поселення з його первісною функцією (видобутком або торгівлею сіллю). Див.: Franke P., Siemiankowska E. Handel solą w okresie od IX do XI wieku na terenie Europy Środkowej. Migracje. Podróże w dziejach. Starożytność i średniowiecze // Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego / red. M. Franz, K. Kościelniak. Z. Pilarczyk. Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2015. T. VII. S. 237 (також бібліографія).

Русі зазвичай називалася коломийською²², галицькою або перемишльською²³, будучи важливим джерелом княжих доходів²⁴. *Іпатіївський літопис* нотує, наприклад, затоплення соляного транспорту з Удеча (ймовірно, пізнішого Жидачева, на Львівщині) під час повені 1164 р.²⁵

У *Київському літописі* нотується навіть «соляний шлях»²⁶, однак його локалізація та інтерпретація, як і у випадку з «Солями», не є однозначною. Соляний шлях, згідно з джерелом, був зайнятий половцями. У науковій літературі зустрічається також думка, що він вів на Русь із багатих на сіль степів, однак залишається відкритим питання — ідеться про кримську²⁷, азовську²⁸ сіль чи, наприклад, з точніше не визначеного лиманового озера²⁹. Значно рідше цей шлях інтерпретується як дорога в напрямку Карпат (Галицької землі)³⁰. На користь «степової теорії» свідчить розповідь Гійома де Рубрука середини XIII ст. Фламандський францисканець, відправлений як посол до монгольського хана, згадував про розміщені на підконтрольних татарам територіях солоні озера, куди по сіль приїжджали руські та заморські купці³¹. Соляний шлях, часом

²² Іпат'євська летопись. Стб. 789–790.

²³ Osuchowski W. Gospodarka solna na Rusi halickiej od XVI do XVIII wieku // *Pamiętnik historyczno-prawny / pod red. P. Dąbkowskiego*. Lwów, 1930. T. VIII. Z. 4. S. 336–337.

²⁴ KHW. S. 196, przyp. 754.

²⁵ Іпат'євська летопись. Стб. 524.

²⁶ Там же. Стб. 538.

²⁷ Пор. наприклад: Літопис руський. С. 570; *Latopis kijowski 1159–1198 / pod red. E. Goranina*. Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. S. 178, przyp. 1; Ельников М. В. Экономические и культурные связи населения Нижнего Поднепровья и Крыма в золотоордынский период // *Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Материалы II Судакской международной конференции / под ред. Н. М. Ху-ковальской*. Киев ; Судак : Академперіодика, 2004. Ч. II. С. 77–78.

²⁸ Онацкий Е. Українська мала енциклопедія. Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1965. Т. XIV. С. 1804.

²⁹ Сидоренко О. Ф. Соляний Шлях // *Енциклопедія Історії України / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. Прил. – С. С. 709.

³⁰ Пор.: Перхавко В. Б. Соляной Путь // *Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия / под ред. Е. А. Мельниковой, В. Я. Петрухина*. Москва : Ладомир, 2014. С. 771 (див. також історіографію).

³¹ Джованни дель Плано Карпини, История Монгалов; Гильом де Рубрук, Путешествие в восточные страны / под ред. Н. П. Шастиной. Москва : Гсс. изд-во геогр. лит-ры, 1957. С. 90–91.

реконструйований дослідниками пізнішої чумацької діяльності, переважно був сухопутним (сіль транспортували підводами), хоч у цілому купці добиралися ввєрх Дніпром та його притоками. Гіпотетичний «карпатський» шлях також міг бути радше наземним, хоча ця тема, у зв'язку з браком джерел, залишає широке поле для обговорення щодо власне його напрямку, місць зберігання товарів, безпеки транспортування тощо³².

Наступне повідомлення про прикарпатську сіль, зварену в селі Башево (сучасні Нагуєвичі, Дрогобицького району Львівської області, Україна) походить з визнаної фальсифікатом грамоти Лева Романовича³³. Як відомо з численних польських джерел, руські солеварильні продовжували функціонувати після приєднання так званої Червоної Русі до Польщі, а торгівля мінералом була важливим економічним складником у розвитку регіону³⁴. Попри значну кількість локалізованих на теренах середньовічного королівства Польщі центрів солеваріння (до котрих відносимо осередки Покуття та Перемишльської землі), сіль привозили також із контрольованих турками і татарами причорноморських лиманів, про що свідчать

³² Соляний шлях по Дніпру розмішував ще Микола Барсов (Барсов Ч. Географический словарь русской земли. Вильно: Тип. А. Сыркина, 1865. С. 64). Традиція первинного соляного шляху, тобто по степову сіль, найімовірніше проіснувала до зародження та занепаду так званого чумацтва. Люди, які займалися придбанням та торгівлею різними товарами, головню сіллю. Чумаки їздили по сіль здебільшого на південь, у напрямку Криму і причорноморських лиманів. Одним із відгалужень цієї професії до XVIII ст. мали були так звані коломийці, тобто торговці сіллю, які походили з давньої Галицької землі. До теми чумацтва на території сучасної України див.: Спабєєв І. С. Із історії первісного нагромадження капіталу на Україні: чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої половини XIX ст. Київ: Наук. думка, 1964. 140 с.

³³ Грабовецький Б. В. Назв. праця. С. 37–38; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження, тексти. Львів: Наукове Товариство імені Шевченка, 2004. С. 454–462.

³⁴ Див. наприклад: Janeczek A. Kierunki handlu solą ruską w świetle spisu gościńców prasolskich z pierwszej połowy XVI w. // *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin / pod red. A. Sochackiej, P. Jusiak*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2014. S. 311–337.

перекази польських енциклопедистів XVI ст. Це вкотре підкреслює, наскільки вагомим для Русі джерелом солі був Степ³⁵. Не варто виключати надходження на Русь угорської солі (переважно з

³⁵ Низинне узбережжя Чорного моря поміж гирлом Дунаю та Кримським півостровом всіяне лиманами та озерами-лиманами (мертвими лиманами), яким характерний різний рівень солоності. Одним із явищ, пов'язаним із річним циклом змін температури в європейській частині смуги Великого Степу, є відкладення солі на краях таких водойм у періоди підвищених температур (Геологія шельфу УСРР. Лиманы / под ред. Н. А. Гаркуша, П. Ф. Гожика. Киев : Наук. думка, 1984. С. 81–85). За інформацією Мацея з Мехова (Maciej z Miechowa. *Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europejskiej* / tł. T. Zeńkowski. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gańsk : Zakład Narodowy m. Ossolińskich, 1972. S. 62) чи Мацея Стрийковського (Strykowski M. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*. Warszawa : nakład Gustava Leona Glücksberga, 1846. T. 2. S. 7), до чорноморських озер (в околиці Очакова і Хаджибєя – пізнішої Одеси) із території Речі Посполитої та Русі по сіль їздили ще в XVI ст., доки кримська сіль була одним із найважливіших товарів, котрий Північне Причорномор'я пропонувало Італії чи Туреччині в XV–XVI ст. (*Przeje gospodarcze społeczne Imperium Osmańskiego* / red. H. Inalcik, D. Quataert; tł. J. Hunia. Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. S. 234–237; Kortepeier C. M. *Ottoman Imperial Policy and the Economy of the Black Sea Region in the Sixteenth Century* // *Journal of American Oriental Society*. 1966. Vol. 86. № 2. P. 110; Еманов Г. Север и Юг в истории коммерции: на материалах Кафы XIII–XV вв. Тюмень : РУТРА, 1996. С. 124–127). Далі на схід, у смугу Степу, що тягнеться на північ від Каспійського моря, у зоні нижньої течії Волги зафіксовані численні внутрішні солоні озера, які (наприклад, озеро Ельтон) здавна слугували місцями видобутку солі. Завдяки своєму розташуванню на цій території Астрахань вважалася центром його виробництва в XVI–XVIII ст. (Krokosz P. *Op. cit.* S. 165, 167, 183–184; Алексеев М. П. *Сибирь в известиях западно-европейских путешественников и писателей: введение, тексты и комментарии*. Иркутск : Крайгиз 1936 С. 228–458; Боярко Г. Ю., Хатьков В. Ю. Обзор современного состояния соляной промышленности России // *Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов*, 2021. Т. 332. № 5. С. 180, рис. 1). Можливо, саме ці озера бачили мусульманські автори XII ст., наприклад, Абу Хамід аль-Гарнаті (*Путешествие Абу Хамида ал-Гарнаті в Восточную и Центральную Европу (131–1153 гг.)* / под ред. О. Г. Большакова, А. Л. Монгайта. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1971. С. 30), котрий згадував про землю між Хазарією та Булгарією (Волзькою), вкриту різнокольоровою сіллю. Пишучи про різні турецькі народи, Аль Марвазі згадував, наприклад, що булгари продавали сіль людям півночі (Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, The Turks and India. Arabic text c.a. 1120 / ed. V. Minorsky. London : The Royal Asiatic Society, 1942. P. 34).

Трансильванії)³⁶. Остаточним підтвердженням факту, що нестача солі в Південній Русі була серйозною проблемою від Середньовіччя до Нового часу, є значно пізніші перекази — у середині XVII ст. Гійом де Боплан констатував: «Великою незручністю в Україні є те, що бракує солі. Щоб уникнути цього, її привозять із Покуття [...]. У цьому краї всі криниці мають солону воду, з котрої виготовляють сіль [...]. Ця сіль називається коломиїською»³⁷.

Повертаючись до іншого «кінця» подорожі Лева. Чи під поняттям «Угорщини» варто розуміти «старі» осередки, такі як Естергом чи Буда? Чимало вказує на те, що так. Зіставлення інформації з *itinerarium* Бели IV засвідчує, що 1255 р. той здебільшого перебував у північній частині королівства (серед іншого в Буді, Братиславі, Зволені чи Естергомі), там занотований і наступного року³⁸. Зі значною долею імовірності можна вважати, що Лев прямував до одного з придунайських гродів або меншого замку на території сучасної Словаччини.

Шляхи з Русі до Угорщини можна поділити на групи, залежно від пункту перетину і використовуваних гірських перевалів. Ці дороги, за високою імовірністю потенційної частоти використання їх Романовичами (і Арпадами), можна окреслити як «західна» (для тих, хто рушав із західних місцин Русі через Дукельський або Лубківський перевали), «східна» (для тих, які вирушали зі Львова через Тухольський, відомий як Верецький, або Ужоцький перевал) та інші, розташовані далі на південний схід³⁹.

³⁶ Експорт угорської солі й водними шляхами підтверджує *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* XIV ст., за яким угорську сіль сплавляли різними річками (угорськими і сусідніх країн), серед котрих згадується Прут: «Pars etiam Transilvania irrigatur maximis fluviiis naualibus, per quos cum magnis nauibus deferuntur sales per totum regnum et ad alia regna vicina, uidelicet Visic, Thocu, Thalebint, Thiscia, Soget, Prul, Lapis, Sconus, Aragas, Morus, 3 strice» (*Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Анонимов опис Источне Европе / eds. Т. Живковић, В. Петровић, А. Узолац. Београд: Историјски Институт Београд, 2013. С. 137-138). У цьому ж «Опису» міститься згадка про багату на сіль Польщу (с. 148).

³⁷ Gryka Lassoty i Wilholma Beauplana opisy Ukrainy / pod red. Z. Wójcika. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972. S. 159

³⁸ Werthner M. Die Regierung Bela's des Vierten. Rész. IV // Ungarische Revue. 1893. Jyrf. 13. Old. 481-482.

³⁹ Питання карпатських шляхів і середньовічного русько-угорського кордону присвятило увагу декілька авторів. Це Михайло Грушевський зауважив, що Карпати для русинів були Угорськими горами, а в деяких угорських джерелах

У зв'язку з наведеними міркуваннями, допускаючи розуміння Солей як певного соляного регіону, варто враховувати дві «соляні» місцевості, відомі принаймні із часів Середньовіччя.

фігурує назва «alpes Ruthenie» (Грушевський М. Назв. праця. Т. 2. С. 459–460; Codex diplomaticus patris. Hazai okmánytár / studio et opera E. Nagy. Budapestini: Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1880. Т. 8. С. 239; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / за ред. О. С. Стрижака. Київ: Наук. думка, 1985. С. 165). Розробкою концепції «карпатських воріт» займався Ондрей Галафа, визнаючи, що власне ідея воріт – головного та офіційного (а отже – контрольованого та під охороною) перетину кордону може бути частиною концепту сучасних дослідників і не обов'язково відповідати ранньосередньовічним реаліям (Halaga O. Porta Poloniae. W kwestii szlaków karpaccich we wczesnym średniowieczu // Acta Archaeologica Carpathica. 1965. R. V.1. S. 5–32). Вже на початку своїх роздумів дослідник стверджував, що гірськими переходами, які використовувалися ще в ранньому Середньовіччі, можна вважати тільки Моравські ворота, Тухольський (Верецький) перевал і так звані Роднянські ворота (трансильванський напрямок; ibidem. S. 5). У руських та угорських джерелах відомі дві брами – Угорські Ворота (літописні «ворота оугьські») і «Porta Russiae». Деякі дослідники пропонували вбачати в них кінці тієї ж карпатської дороги (мав би то бути Верецький перевал), а ворота називались руськими або угорськими – залежно від сторони, з котрої починалася (Рожко М. Карпатські шляхи та їх оборона // Український історичний журнал. 1990. № 10. С. 88; Його ж. Тустань. Давньоруська наскельна фортеця. Київ: Наук. думка, 1996. С. 168; Wolski J. Komunikacja i transport w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych // Bojkowszczyzna Zachodnia – wczoraj, dziś i jutro / red. J. Wolski. Warszawa: PAN IG i PZ, 2016. Т. 1. С. 718), але зазвичай їх вважають двома різними шляхами сполучення. На русько-угорському пограниччі із заходу на схід можна нарахувати кілька основних карпатських шляхів, а саме Дукельський, Лубіньський, Ужоцький, Тухольський, Вишківський і Яблуніцький (Татарський) перевали. У літературі іноді згадується перевал Руська Путь та інші пруські шляхи. У XIX ст. Ісидор Шараневич, на основі не лише історичних джерел, а й етнографічного і топонімічного матеріалів нарахував їх аж 17 (включно зі шляхами, що вели до польських земель – див.: Миська Р. Шляхи доби середньовіччя в українських Карпатах (стан та перспективи дослідження) // Археологічні дослідження Львівського університету. 2013. Вип. 17. С. 45–59), але з перспективи сучасних історичних та археологічних студій складно визначити, скільки з тих доріг використовувалася вже в Середні віки. За письмовими джерелами «Угорські ворота» знаходилися десь в околицях Сянска (Ипатьевская летопись. Стб. 764) і в літературі стосуються найчастіше з Лубіньським перевалом (пор. наприклад: Fastnacht A. Osadnictwo ziemi sarockiej w latach 1340–1650, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962. S. 47–49; Kurtyka J.

Безсумнівно серед інших соляних регіонів згадані в *ГВХ* Солі слід шукати саме в Карпатському регіоні (князь Лев мусив перетнути гори). Поклади міоценової солі, а саме про таку йдеться у випадку Карпат, містяться у так званому Передкарпатському прогині. Морські поклади міоцену є в діапазоні прогину від заходу Малопольщі до Покуття і далі на

Południowy odcinek granicy polsko-ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji Rzeszów 9–11. 5. 1995 / pod red. M. Parczewskiego. S. Czopka. Rzeszów : Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, 1996. S. 188–189; Semkowicz W. Geograficzne podstawy Polski Chrobrego. Kraków : Zakłady Graficzne «Ilustr. Kuryera Codziennego», 1925. S. 299; Миська Р. Назв. праця. С. 49). З іншого боку, найважливішим, навіть «вічним» переходом на південь сторону Карпат, що використовувався з давніх часів, вважається Дукельський перевал (Kondracki J. Karpaty. Warszawa : PWN, 1978. S. 74; Грушевський М. Назв. праця. Т. 2. С. 459). Своєю чергою Пьотр Котловіч (Kotowicz P. System militarny Sanoka we wczesnym średniowieczu // Acta Militaria Mediaevalia. Kraków : Sanok, 2005. T. 1. S. 79–82) запропонував ідентифікувати «Угорські ворота» з оборонною системою Сянока (на території міста і околиць локалізовано чотири середньовічних городища). «Porta Russiae», через котрі в березні 1241 р. на терени Угорщини проникли монголи (Магістр Рогерій. Герцестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами / под ред. А. С. Досаева. Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2012. С. 26–28, коментар с. 236; у цьому джерелі згаданий «південний» перехід до Родни (повіту Зистриця), с. 246–247), зазвичай ототожнюють із Тухольським перевалом (Kurtyka J. Op. cit. S. 189). Цікаву інформацію щодо досліджених середньовічних укріплень в околицях Тухлі навів Михайло Рожко (Рожко М. Архитектура та система оборони Українських Карпат у княжу добу. Львів : Бак, 2016. С. 43–44), називаючи її власне «Тухольськими воротами» (не кажучи водночас про «Porta Russiae», котрі, на думку дослідника, були на протилежній стороні шляху (Рожко М. Карпатські шляхи та їх оборона. С. 68). Автор поєднав відкриті ним на високому узгір'ї укріплення в околицях Тухлі з «Воротами» («Wrotha»), відомими за документом Володислава Ягайла 1397 р. (більше про джерело і локальні топоніми див.: Makarski W. Onomastyczno-osadniczy obraz regionu Skolego w świetle pewnego dokumentu z końca XIV w. // Дорогобицький краєзнавчий збірник. 2004. Вип. V II. С. 58–69). Головним недоліком теорії М. Рожка є відсутність публікацій доказів існування вказаних укріплень (дослідник не додав до жодної зі своїх книг мапи безпосереднього місця розташування, планів чи фото ймовірних валів). Крім того, як слушно у приватній розмові зауважив професор Міхал Парчевський із Кракова, найімовірніше для раннього Середньовіччя було б розташування укріплень на висоті понад 800 м над рівнем моря.

території сучасної Румунії⁴⁰. Руське Передкарпаття (історичні Перемишльська та Галицька землі, частково також пізніша Львівська) було відоме як регіон, переповнений «соляними» місцевостями з часів раннього середньовіччя. Окрім відомих ще з руських літописів Галича та Коломиї, слід згадати такі центри видобутку солі польської доби, як Дрогобицька, Самбірська чи Долинська солеварні⁴¹. На цих теренах зустрічаємо такі місцевості, як розміщені неподалік гіпотетичних «Угорських воріт»⁴² Тиравва Сільна⁴³, Сілець (пол. *Sólca*)⁴⁴, далі на схід

⁴⁰ Bukowski K. Salt sources and salt springs in the Carpathian zone // *Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Bucarest: Archaeolingua, 2013. P. 8–11.

⁴¹ До теми соляного господарства в так званій Червоній Русі часів пізнього Середньовіччя і Нового часу див. наприклад: Dicker J. Górnictwo na Rusi Halickiej w 15 i 16 w. // *Rocznik Przemyski*. 1924. T. 5. S. 1–28; Kurowski P., Zaczyn F. Żupy starostwa dolińskiego od połowy XVI do połowy XVIII w. // *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. 1997. R. XX. S. 121–189; Петрик А., Петрик В. Дрогобицька жупа (солеварня) в світлі історичних та архітектурно-археологічних досліджень // *Фортеця: збірник заповідника «Тустань» на пошану Михайла Рожка*. Львів: Камула. 2009. «н. 1. С. 475–489; Затюк Т. Соляні жули Дрогобицького староства у XVI–XVIII ст. // *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць*. 2008. Вип. XI–XII. С. 129–137.

⁴² Див. прим. 36.

⁴³ Знаходиться в Солених Горах. Вважається, що історія виробництва солі на території Тиравви сягає доісторичних часів, що підтверджує відкриття скупчення соляної кераміки (див.: Dębiec M., Posselt M., Sale T. Tyrawka Solna. Salz, Siedlungen und eine Magnetometersondierung an der Tyrawka n der Salzbergen der Beskiden // *Sprawozdania Archeologiczne*. 2015. R. 67. S. 189–197; Dębiec M., Sale T. Pradziejowe solownictwo w dolinie rzeki Tyrawki w Górach Słonnych // *Wspólne dziedzictwo. Pogranicze słowacko-polskie w epoce brązu* / pod red. M. Javora. S. Jędrzejewskiej, J. Ligody. Rzeszów: ZIMOWIT, 2018. S. 129–134). Середньовічне городище поблизу села, на жаль, датоване лише приблизно (див. Atlas Grodzisk). У XV ст. Тиравва належала до так зв. Сяноцької економії (Dicker J. Op. cit. S. 13; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (дальше – SGKP) / pod red. B. Chlebowskiego i in. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1889. T. X. S. 821; SGKP / pod red. B. Chlebowskiego i in. Warszawa: Druk «Wiek», 1892. T. XII. S. 719).

⁴⁴ Населений пункт Перемишльської землі, нині у джерелах від XV ст. (Makarski W. Op. cit. S. 251; SGKP / pod red. B. Chlebowskiego i in. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1890. T. XI. S. 42; *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej y Archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie* / w skutek funkcacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego. we Lwowie: Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego z drukarni narodowej W. Manieckiego, 1876. T. 6. S. 36.

Солянуватка⁴⁵, Солонсько⁴⁶, Велика Солонка⁴⁷ (і Мала), чи, наприклад, Ясениця-Сільна⁴⁸. Слід звернути увагу на згадану І. Крип'якевичем Стару Сіль⁴⁹ Самбірського району, оскільки та локалізована на одній з гілок «східного шляху» (через *Porta Russiae*?) до Угорщини. Практично в жодній зі згаданих місцевостей не відкрито решток середньовічних насипів (окрім невідомої з руських літописів), але варто пам'ятати, що літописна назва «Солі» не обов'язково мала означати грод.

Наведена значна кількість прикладів назв соляних місцевостей вкотре Галицької і не тільки Галицької землі додає усвідомлення, що в дослідженні історичної географії ономастика начебто сприяє поступові студій. Це питання свого часу порушив Анджей Янечек⁵⁰ на прикладі аналізу етимології таких назв, як Городок, Городище, Монастирець. Пізніше Ельжбета Ковальчик⁵¹ полемізувала з Владиславом Макарьським, підкреслюючи, що твердження «староруської» метрики в стосунку окресленої місцевості базується здебільшого на лінгвістичному аналізі (наприклад, семантичних ознаках) при одночасному бракові інших даних, що є щонайбільш (як, зрештою, визнавав і сам В. Макарьський), «опосередкованим методом»⁵². У широкій смузі розташування карпатського

⁴⁵ Село, розташоване поблизу Добромиля, до 1947 р. називалося Ляцьке і «за польських часів» тут виготовляли сіль (Makarski W. Op. cit. S. 140; SGKP / pod red. F. Sulimirskiego i in. Warszawa : Nakładem Władysława Walickiego, 1890. T. V. S. 59–60; Солянуватка // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область / за ред. В. Ю. Маланчука. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1968. С. 785.

⁴⁶ Сучасне село Солонське Дрогобицького району, відоме джерелам від XV ст. (Makarski W. Op. cit. S. 248).

⁴⁷ Село Львівського району, згадується у джерелах із XIV ст. (Czapla A. Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL. 2011. S. 179–180).

⁴⁸ До середини XV ст. Ясениця належала до Перемишльської економії, пізніше увійшла до складу жупи Самбірського, згодом – Дрогобицького староства (Dicke J. Op. cit. S. 14; SGKP / pod red. F. Sulimirskiego i in. Warszawa : Nakładem Filipa Sulimirskiego i Władysława Walickiego, 1892. T. III. S. 472).

⁴⁹ Напідані Старої Солі знаходиться і Стара Попа – ще один населений пункт, пов'язаний з вигарюванням солі (Makarski W. Op. cit. S. 253; SGKP. T. XI. S. 221).

⁵⁰ Janeczko A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. Wrocław : Instytut Archeologii i Etnologii PAN. 1991. S. 60–61.

⁵¹ Kowalczyk E. Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego. Na styku historii i archeologii // Kwartalnik historyczny. 2000. R. CVII. S. 41–45.

⁵² Makarski W. Op. cit. S. 18–20.

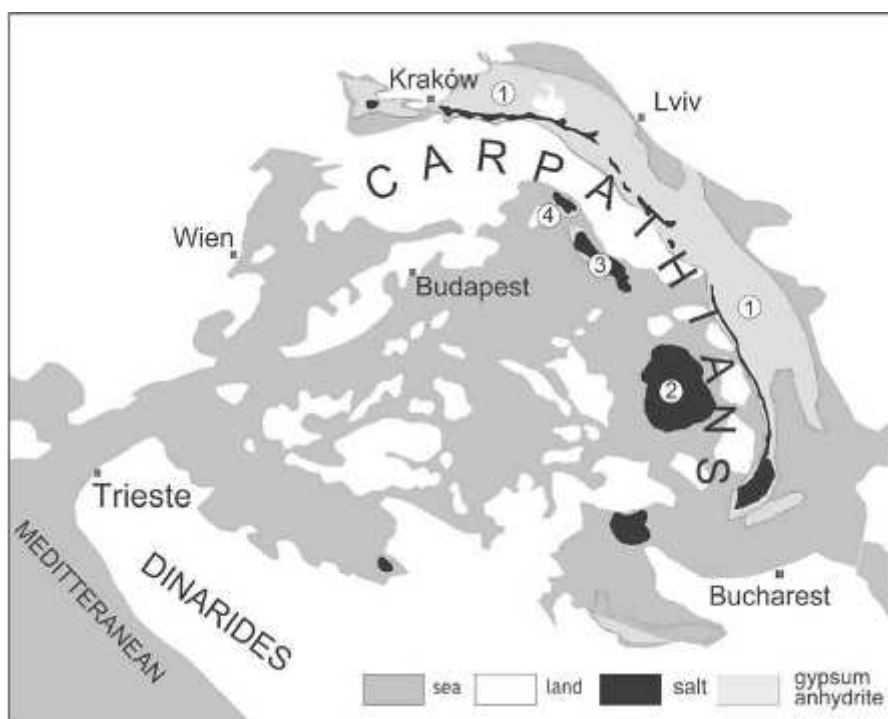

Рис. 1. Поклади солі в Центрально-Східній Європі (Bukowski K. *Salt sources and salt springs in the Carpathian zone* // *Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013. Р. 10, рис. 2.2): 1 – Передкарпатський прогин, 2 – Трансильванський басейн, 3 – Закарпатський басейн, 4 – Східнословачський басейн

польсько-русько-угорського пограниччя можна побачити чимало властивих назв, наприклад, згадані вже Сільча, Солець чи Солянуватка. Аналогічно і всередині кожної з держав можна легко знайти назви, що стосуються солі, але не обов'язково пов'язані з місцями її видобутку⁵³.

⁵³ Із покладами цехштинської солі асоціюються соляні назви населених пунктів північної, західної і центральної Польщі (пов'язані, радше, з торгівлею, а не походженням або виробництвом мінералу): до прикладу, варшавський район Солец (див.: Kuc W. *Złóża soli w Polsce w ujęciu przeglądowym* // *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. 2016. R. 31. S. 176–200; Skibiński F. *Eksploracja soli we wczesnym średniowieczu polskim* // *Przegląd Historyczny*. 1930–1931. R. 29. Z. 1. S. 314–315; Wyrozumski J. *Op. cit.* S. 10–15; Wyrobisz A. *Handel w Solcu nad Wisłą do końca XVIII wieku: przyczynek do historii rynku wewnętrznego w Polsce przedrozbiorowej* // *Przegląd Historyczny*. 1966. R. 67. Z. 1. S. 15–48).

Авторка статті вирішила обмежитися пошуками Солей при найбільш імовірних переходах із Русі до Угорщини (за допомогою давніх карпатських шляхів — торгових та сполучення, допоміжною у даному випадку слугує також картографія) і до перегляду населених пунктів (або їх груп), існування котрих у XIII ст. було джерельно або археологічно підтверджено. У вивченні сольового виробництва ключовими є регіональні історичні дослідження і, зрештою, археологічні розвідки. У цих студіях безцінними вважаємо так звані *Manu Mira*, які, попри створення у XVIII ст., досі допомагають зрозуміти колишні регіональні та державні кордони, містять ретельно позначені густі ліси⁵⁴, головні комунікаційні шляхи, втім і карпатські дороги тощо.

По другу сторону Карпат містяться угорські багаті поклади. Говорячи про «угорські» ресурси, перш за все слід згадати найважливіший центр видобутку солі — Трансильванію (так званий Трансильванський басейн), котра, утім, у випадку загадкових Солей залишається поза предметом наших студій. Другим сольовим регіоном на шляху з Русі до Угорщини (за маршрутом «з Холма») є Східнославацький басейн⁵⁵, на території котрого знаходяться дві групи населених пунктів із задокументованою або ж імовірною «сольовою» традицією з часів Середньовіччя. Перша група населених пунктів, пов'язаних із видобутком та торгівлею сіллю, — в околицях Пряшева. На цих теренах, що в Середні віки входили до Угорщини, стояв *Castrum Salis* («соляний замок»)⁵⁶. Згідно з «Угорсько-польською хронікою» в XI ст. він височів на стику кордонів Польщі, Русі та Угорщини⁵⁷. Через *Castrum Salis* імовірно проходив один із головних торгових і комунікаційних шляхів, що вів до Польщі через Дукельський

⁵⁴ Kurtyka J. Op. cit. S. 165. Мапи доступні на порталі *Mapire*: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey>; доступ: 12.11.2019. Деревина, легкий доступ до неї, мали вирішальне значення у солеварінні на території всієї Русі (див.: Заозерская Е. И. Указ. соч. С. 95–109).

⁵⁵ Це не єдиний солений регіон сучасної Словаччини (поклади солі є також в околицях Бардеїва і на Опаві — див.: Harding A., Kavruk V. *Slovakia and Poland // Explorations in Salt Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest: Archaeolingua, 2013. P. 176–180); однак саме Східнославацька низовина знаходиться на шляху сполучення, що веде від головних карпатських шляхів у напрямку Дунаю.

⁵⁶ Град згадують «Угорсько-Польська хроніка» і «*Gesta Hungarorum*» (див.: *Żywot Św. Stefana króla Węgier czyli kronika węgiersko-polska* / red. R. Grzesik. Warszawa: DIG, 2003. S. 79, 81, 101; *Anonimowego notariusza króla Beli Gesta Hungarorum* / ed. R. Grzesik. Kraków: Societas Vistulana, 2006. S. 17–18).

⁵⁷ *Żywot Św. Stefana*. S. 79; Більше до теми див.: Semkowicz W. Op. cit. S. 296–299; Kurtyka J. Op. cit. S. 183–204.

перевал (маршрут цього шляху добре задокументований у пізньосередньовічних джерелах)⁵⁸. Починаючи з XIX ст., мали місце неодноразові спроби ідентифікувати *Castrum Salis* із Голічем або Скалицею (західна Словаччина), Галичем (Банськобистрицький край), Сечовце (Кошицький край) (угор. *Gálszécs*), замком у Сланцю (Кошицький край), Градиськом в Терні (Пряшівський край), зрештою часом вбачали його в давньому сольовому граді Солівар (частина сучасного Пряшева)⁵⁹ або замку у (Великому) Шаришу (у джерелах згадується як *Sarus*)⁶⁰. Раннього

⁵⁸ Kurtyka J. Op. cit. S. 190 (див. також бібліографію).

⁵⁹ У деяких публікаціях звертається увага на розміщений у Сілезьких горах, на схід від Солівару, Розбійницький грод/Сольноград, з якого відомі археологічні матеріали XII–XIII і XIII–XIV ст. (див.: Uličný M. Keramika z hradu Solivar // *Východoslovenský pravěk*. 2003. R. 6. S. 213).

⁶⁰ Hudaček P. *Castrum Salis. Severne pohraničie Uhorska okolo roku 1000*. Bratislava : VEDA, 2016. S. 20–21; Halaga O. *Solné hrady v Potisí a ranofeudálne pohraničie* // *Nové Obzory*. 1962. R. 4. S. 77. У словнику Якова Головацького (Головацкий Я. *Географический словарь западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран*. Вильна : Типография А. Г. Сырина, 1884. С. 294–295), щоправда без посилання на джерело, читаємо, що «*Solny gród*», а теперішній Шовар (*Solivar*) у повіті Шариш, «згадується від XII ст.». У «*Словнику Слов'янських Старожитностей*» (*Słownik starożytności słowiańskich* (далі – SSS) / pod red. Z. Stieberta i in. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. T. V. S. 336) расло «*Solivar*» містить доволі сманливий набір інформації. Упорядники його ідентифікують із «Шоваром» і локалізують за «6 км на південний схід від Пряшева». За словами авторки, в околицях села є два неродосліджені городища. Варто зауважити, що у світлі сучасних знань про Пряшівський край (та історичного району Шариш), деякі ранньосередньовічні гради в цьому регіоні слід вважати гіпотетичними (Hudaček P. Op. cit. S. 19–28). Під час досліджень Шаришського замку археологами було знайдено сліди ранньосередньовічного поселення в культурному шарі, що містив фрагменти кераміки XII–XIII ст. (див.: Uličný M. *Vrcholnostredoveká keramika z hradu Šariš* // *Východoslovenský pravěk*. 2013. R. X. S. 107–140), але на підставі лише цього складно говорити про функціонування на горі граду. За словами Павла Гудачека і Фердинанда Улічного (Hudaček P., Uličný F. *Veľký Šariš* // *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* / red. M. Štežník, J. Lekačka et al. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. S. 552–553), на замковій горі в Шариші існувало два середньовічні відкриті поселення, датовані IX–X і XII–XIII ст. Перша згадка про замок у Шаришу датується 1262 р., але вчені припускали, що на цьому місці був своєрідний сторожовий пункт ще в першій половині XIII ст. з огляду на його стратегічне розташування при головному шляху на Русь і до Польщі (Uličný F. *Vznik hradov v Šariši* // *Archaeologia historica* 1982. R. 7. S. 317). Слід додати, що найстаріша згадка про Шариш як населений пункт датується 1217 р. (Hudaček P., Uličný F. Op. cit. S. 552).

функціонування ідентифікованого зазвичай із соляним городом Солівар (частина сучасного Пряшева) сучасні словацькі дослідники дотримуються здебільшого на основі лінгвістичних даних. Учені датують початки Пряшівського району вже XI–XII ст.⁶¹, а угорський Шовар (а отже «Соляний город», город «Сіль») уже в XIII ст. занотований королівським маєтком (у джерелах відомий як *predium Souuar*). Кам'яну сіль у Східній Словаччині, зважаючи на глибину її покладів, було неможливо видобувати в доісторичні часи⁶², хоча в археологічних дослідженнях відомі спроби пов'язати деякі типи неолітичних та енеолітичних знахідок із видобутком солі в регіоні⁶³. За словами Павла Гудачека, *Castrum Salis* у XI–XIII ст. був радше місцем складу солі (трансильванської або тисянської – з басейну Тиси), аніж видобутку⁶⁴. Перші згадки солоних джерел і випарювання мінералу в Шоварі датуються другою половиною XIII ст.⁶⁵ *Castrum salis* зник із писемних джерел після 1230 р. За словами П. Гудачека, город міг бути знищений під час монгольського вторгнення 1242 р. (після нападу *Salis* функціонував уже лише як королівський маєток, а не адміністративний центр)⁶⁶. Якщо вважати думку дослідника правдоподібною, виникає питання, чи до відтворених у ГВХ подій 1255 р. все ще могло це місце називатися Солями (на думку П. Гудачека, провідну роль у регіоні перейняв заснований ще до монгольського нападу так

⁶¹ Draskoczy I. Vybrané technicko-istorické otázky stredovekej ťažby soli v Uhorsku "cum fodina seu puteo salis" // Annales historici Presovienses. 2015. Z. 15 (2). S. 104. Солівар датований перш за все ретроспективним методом (якщо припускати, що це дійсно *Castrum Salis*). У світлі археологічних досліджень Солівару і його околиць варто стверджувати, що середньовічне заселення навколо Пряшева можна датувати XII–XIII ст. (Hudaček P. Op. cit. S. 20–27). Із, власне, Пряшева походить незначна кількість пам'яток XIII ст. (місто засноване в XIII ст., перша згадка про німецьку Пряшівську гміну датується 1247 р.). Див.: Uličný M. Keramika z hradu Solivar // Východoslovenský pravek. 2003. R. VI. S. 213–217; Uličný M., Harčar P. Počiatky mesta Prešova na základe výsledkov najnovších archeologických výskumov // Archaeologia historica. 2021. R. 35. Z. 1–2. S. 393–403; Comisso M., Uličný M. Výsledky archeologického výskumu na Slovenskej ulici // Nové obzory. 2017. R. 33. S. 40–69; Čurný M. Archeológia o počiatkoch konkatedrality Sv. Mikuláša v Prešove. Výsledky archeologického výskumu v roku 2012 // Nové obzory. R. 33. S. 17–39; Hudaček P. Op. cit. S. 24.

⁶² Harding A., Kavruk V. Op. cit. P. 176.

⁶³ Hudaček P. Op. cit. S. 4–5 (див. також бібліографію).

⁶⁴ Ibidem. S. 292.

⁶⁵ Draskoczy I. Vybrané technicko-istorické otázky. S. 105.

⁶⁶ Hudaček P. Op. cit. S. 378.

званий *Castrum Novum*, де могли переховуватися місцеві жителі)⁶⁷, чи, можливо, окреслена назва стосувалася цілого регіону? Існування свого роду соляного басейну в цьому краї підтверджує ще одна місцевість, відома джерелам із XIII ст. — Соль Воронівського округу⁶⁸, котра, на думку вчених, щодо Трансильванії чи навіть Мармарошу слугувала цілком

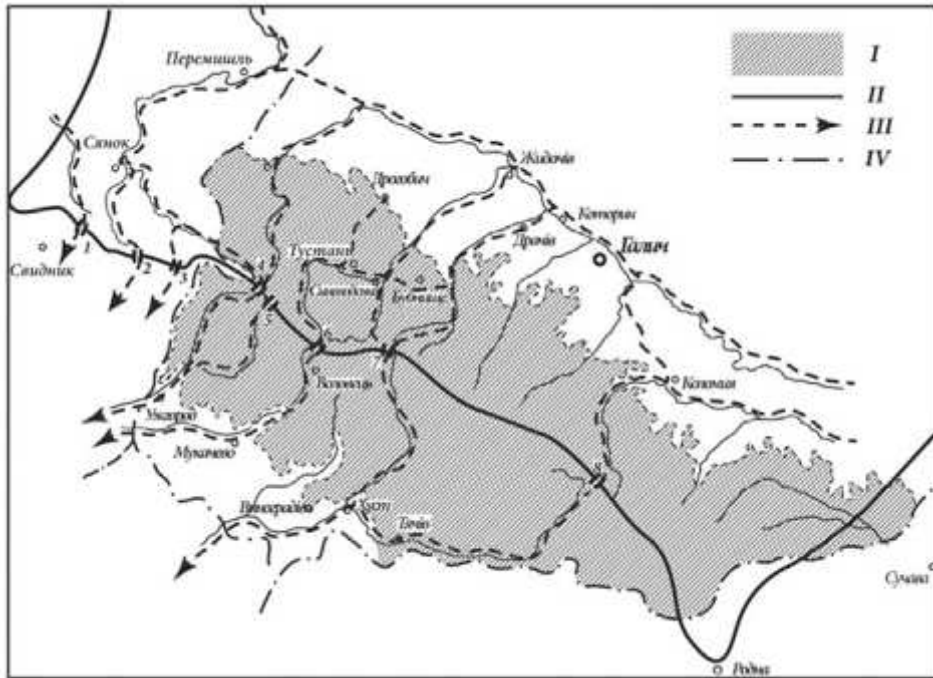

Рис. 2. Карта гірського перевалу північної частини Східних Карпат та потенційних шляхів сполучення, які використовувалися в Середні Віки (Рошко М. Тустань — давньоруська наскельна фортеця. Київ: Наук. думка, 1996. С. 164: I — Карпати, II — кордони князівств Русі, III — напрямки доріг, IV — сучасні кордони держав. Перевали: 1 — Дукельський; 2 — Лубківський; 3 — Солінський; 4 — Ужоцький; 5 — Руський Путь; 6 — Ворітський; 7 — Вишківський (Торунський); 8 — Яблуницький

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae : in 2 t. / ed. R. Marsina. Bratislava: Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovaciae, 1987. T. 2 : inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCLX. S. 288–289.

другорядним осередком (подібно як околиці Пряшева), з якого доісторичні чи середньовічні матеріали не відомі⁶⁹.

У сусідньому регіоні Потисся відоме, наприклад, за покликом № 12 Солотвино. Але, зважаючи на його розташування на маргінесі ймовірного шляху (тобто гіпотетично найкоротшої і найзручнішої дороги) князя Лева до Угорщини, це поселення та інші місцевості басейну Тиси⁷⁰ розглядатимуться Авторкою як менш правдоподібні для локалізації занотованих у *ГВХ* Солей. Так само не надаватимемо особливої уваги іншим «соляним» місцевостям Закарпаття⁷¹ чи тим паче іншим осередкам басейнів Тиси, Дунаю і Трансильванії, котрі, щоправда, хоча середньовічні джерела фіксують⁷², із

⁶⁹ Draskoczy J. *Vybrané technicko- historické otázky*. S. 104; Harding A., Kavruk V. *Op. cit.* P. 180. Також упорядники *«Словника Слов'янських Старожитностей»* (SSS. T. V. S. 347–348) вважали словацькі землі в Середні віки бідними на власні поклади солі, оскільки подають, що «*regale solne ograniczało się [na Słowacji] do handlu S. [solą]*».

⁷⁰ У світлі концепції О. Галаґи щодо соляних градієнтів басейну Тиси (Halaga O. *Op. cit.* S. 77–107) складно обрати котрийсь з них як головний, названий Солями. За словами дослідника, ранньосередньовічні північноугорські центри (разом із *Castrum Salis*) спершу були місцями зберігання та розповсюдження солі, і меншою мірою місцевого виробництва.

⁷¹ У межах Закарпатської області, на шляху до Угорщини через Ужодзький перевал і вздовж Ужа локалізована Сіль (Ужгородського району Закарпатської області, Україна), назва котрої, подібно іншим «солям», походить з розташованого в межах села соленого джерела. Інформація про населений пункт є досить скупою – перша писемна згадка про неї походить імовірно з XVI ст. (Сіль // *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область* / за ред. В. І. Белоусова. Київ: Голова ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. С. 201).

⁷² Більшість угорської солі походила з трансильванських покладів, які використовувалися здавна. На думку дослідників, важливим шляхом збуту сировини з Трансильванії була Тиса та менші річки – Муреш і Самеш (притока Тиси), а місцеві родовища (закарпатські, марамароські) розпочали активніше експлуатувати лише в пізньому Середньовіччі. На півночі Угорщини було чимало населених пунктів (здебільшого спершу як сольові склади), назви яких і в слов'янському походженні стосуються солі. Середньовічні метрики містять, наприклад, угорське *Solyok* чи румунське *Selaca* (угор. *Szálacs*), а в багатьох угорських містах існували соляні ринки. Див.: *Lords and towns in medieval Europe: the European Historic Towns Atlas Project* / eds. A. Simms, H. B. Clarke. Farnham; Burlington: Ashgate, 2015. P. 276; Halaga O. *Op. cit.* S. 82–83, 102; Madgearu A. *Salt Trade and Warfare in Early Medieval Transylvania* // *Ephemeris napocensis*. 2003. Vol. 11. P. 271–280; Ejusdem. *Salt Trade and Warfare: The Rise of the Roman and-Slavic Military Organisation in Early Medieval Transylvania* // *East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages* / ed. F. Curta. Ann Arbor: The Michigan University Press, 2005. P. 103–104; Draskoczy J. *Salt Mining and Trade in Hungary from the mid-Thirteenth Century until the End of the Middle Ages* // *The Economy of Medieval Hungary, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages*. 2018. Vol. 49. P. 206.

геополітичного погляду їх вкрай важко локалізувати на шляху «з Русі до Угорщини» (зважаючи на те, звідки міг вирушити Лев Данилович). Дещо інакше виглядає ситуація зі Свалявою на Закарпатті, розташованою на виїзді зі шляху через Тухольський перевал (оскільки до неї ведуть долини Опору та Латориці), однак пізніше повернемося до не зовсім зрозумілого питання контролю карпатських шляхів і подорожі ними представниками еліт.

З точки зору археології соляної області, про котру йдеться, існує інформація про доісторичні знахідки, перш за все відкриття брикетованої солі, що походить з епохи пізньої бронзи і ранньозалізної доби⁷³. Підсумували свого часу стан студій «археології солі» в Карпатах автори тому *«Дослідження соляної археології»*⁷⁴, але, виходячи зі змісту видання (окрім найвідоміших європейських поселень, таких як Гальштат, Величка чи вивченого авторами публікації доісторичного поселення *Băile Figa* в Румунії), у Центрально-Східній Європі досі проводилося обмаль археологічних досліджень копалень, соляних джерел і давніх місць солеваріння⁷⁵. Назагал,

⁷³ Стоянки зі слідами сольових продуктів Гава-голіградської культури знайдено в районі Придністров'я. Див.: Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті / за ред. Л. Крушельницької. Київ : Наук. думка, 1993. С. 58–93. На теренах сучасної Польщі відомі відкриття з околиць Тиряви Сільної (Saile T., Dąbiec M. Later Urnfield salt-making in the valley of the Tyrawka River on the northern slope of the Salty Mountains (SE-Poland) // *Seven Millennia of Saltmaking*. 3rd International Congress on the Anthropology of Salt, Salinas de Añana. Colección Valle Salado de Añana. Álava : Fundación Valle Salado de Añana, 2022. P. 252–253).

⁷⁴ *Explorations in Salt: Archaeology* / eds. A. Harding, V. Kavruk. Budapest : Archaeolingua, 2013.

⁷⁵ Що стосується історичної археології, в останні роки вийшло кілька вагомих археологічних, етноархеологічних і краєзнавчих публікацій, присвячених традиції продуккування солі на теренах колишньої Русі (див. наприклад: Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури. Т. 2 (Старожитності Гуцульщини: Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. / ред. кол. М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк (голов. ред., кер. авт. кол.) та ін. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011. Т. 2 : Городища, замки, осередки соле-видобутку, давні транскарпатські шляхи / М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк та ін. С. 159–249; Петрик В., Петрик А. Назв. праця. С. 175–189; Kucharzyk S. Ślady górnictwa i warzelnictwa solnego z czasów rowożytnych we wschodniej części Pogórza Przemyskiego // *A plantibus usque ad montes. Studia archaeologica Andreae Pelisak vitae anno sexagesimo quinto oblata* / pod red. M. Dębca. T. Saile. Rzeszów : Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2020. S. 645–658. Археологічні та історичні статті періодично постають також і в *«Studiach i Materiałach do dziejów Żup Solnych w Polsce»*

що важливо, бракує знахідок, пов'язаних із торгівлею сіллю із гродів, замків, сіл — потенційних складів солі й митниць. Зрештою, слушно свого часу зауважили Петр Пранке та Евеліна Семанковська⁷⁶, що з плином століть сіль перестала бути такою ж вартісною, як золото чи срібло, а її сліди залишилися максимум на інструментах для видобутку або ємностях для зберігання і транспортування, що в дослідженнях середньовічної торгівлі сіллю зводить археологію до спеціальної історичної дисципліни.

У пошуках Солей ГВХ

Варто зазначити, що досі дослідники, аналізуючи епізод гонитви князя Лева за Федором, не звернули увагу на ключову для пошуку шляху до Солей постать — власне боярина Федора⁷⁷. Якщо того вислав Ізяслав Володимирович, який, можливо, на той момент перебував у Галичі чи його околицях, він міг би вирушити звідти зустріти Лева, котрий збирався до Угорщини, на одній з найчастіше використовуваних до неї доріг. Шляхи князя Лева та Федора могли перетнутися на півночі королівства, або, на думку Авторки, більш правдоподібно, ще в межах північного передгір'я Карпат, тобто в землях Романовичів. Допускаючи розташування Солей ГВХ в Угорщині, варто зважити на масштаби галицької влади і ймовірності діяльності людей князя Ізяслава по інший бік Карпат, на території союзників Лева Даниловича. Хто повідомив Федора, яким шляхом поїде Лев? Які варіанти дій мав цей таємничий Федір на угорській території?⁷⁸

⁷⁶ Pranke P., Śemiankowska F. Op. cit. S. 234–236.

⁷⁷ Про Федора відомо небагато. Автори польського перекладу ГВХ (KHW. S. 195, ризур. 1106) зазначили, що ця постать згадується лише 1255 р., найімовірніше як довірений боярин князя Ізяслава.

⁷⁸ Згідно з джерелами, спочатку було поповнено людей Федора, а потім відбувся в'їзд князя Лева до Угорщини. Ця начебто проста інформація, зіставлена з літературою, присвяченою ранньосередньовічним кордонам європейських держав, головню Русі та її сусідів, залишає, однак, певні сумніви. Дивлячись на мапу та побіжно чигаючи джерела, виглядає ніби очевидною лінія кордону руських та угорських земель, тобто Угорського королівства та підконтрольних Романовичам територій, яка в цілому проходить пасмом Карпат. Однак у науковій літературі на межі XIX–XX ст. і аж до початку XXI ст. з'являлися, часто підживлені політичними та національними симпатіями, спроби поширення середньовічних руських впливів на

Наскільки значною могла бути його дружина і чи міг би безкарно він атакувати князя Лева наприклад у Сваляві чи *Castrum Salis*, залишившись поза увагою угорських охоронців шляхів сполучення? У зв'язку з цими питаннями потребує перегляду мапа русько-угорського пограниччя. У цьому випадку нам здається, що шлях через Стару Сіль (свого часу визнана за Солі І. Крип'якевичем, котрий, мабуть,

території Закарпаття. Виникали теорії щодо «слов'янізації» закарпатських земель із часів Русі, внаслідок «відтіснення» за Карпати частини слов'янського населення кочівниками (Поняк С. І., Поняк І. С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород : Краєвиди Карпат, 2013. С. 191). Інші теорії стосувалися так званої галицької колонізації (Кобаль Й. В. До питання про заселення південних схилів Карпат східними слов'янами (на прикладі Закарпатської області України) // *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji Rzeszów 9–11. 5. 1995 / pod red. M. Parczewskiego, S. Czopka. Rzeszów : Muzeum Okręgowe w Rzeszowie. 1996. S. 233*). Археологічним доказам (точніше, їх відсутності) запропонованих нашими попередниками підходів Авторка присвятила частину своєї кандидатської праці (Kamińska M. Grody południowo-zachodniej Rusi w okresie od 1240 do 1340 r. w świetle źródeł archeologicznych i historycznych. *Rekones. Kraków, 2020. S. 63–66*). Тут необхідно згадати історичне підґрунтя наведених поглядів, особливо тих, що стосуються XIII ст. Як зауважив львівський дослідник Леонтій Войтович (Войтович Л. Кордони Галицько-Волинської держави: продовження дискусії // *Археологічні дослідження Львівського університету. 2015. Вип. 19. С. 65*), джерела згадують короткий термін володіння двома угорськими жупами чернігівським князем Ростиславом Михайловичем, котрий одружився з угорською принцесою Анною. Крім того, автор вважає (Войтович Л. Юрій Львович і його політика // *Галичина - Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2001. С. 75; Wojtcowycz L. Lew Daniłowicz. Księgę halicko-wołyński (ok. 1225–1301). Kraków : Avalon, 2020. S. 185–186*), що «галицький» контроль над закарпатськими волостями помітний за часів князя Лева і тривав принаймні до 1307 р. (Берегівський комітат, або його частина) була під контролем князя тимчасово від 70-х рр. XIII ст. Зарто також нагадати, що у 80-ті рр. XII ст. територія Угорщини зазнала вторгнень руських допоміжних військ (через політичні зобов'язання) у складі монгольських кампаній 1283 і 1285 рр. Лев Данилович відправився спочатку до Ужанської жупи (комітату), а під час чергового походу, разом із ордою, дійшов аж до Пешта (Войтович Л. В. Князь Лев Данилович. Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2012. С. 140–141). Останнім руським епізодом на Закарпатті були ймовірно події, пов'язані з боротьбою за спадщину Арпадів, бо в руках русинів до початку 20-х рр. XIV ст. залишався Маковицький замок у комітаті Шарош (там само. С. 141–142; Його ж. Кордони Галицько-Волинської держави. С. 66; Волощук М., Русско-венгерские отношения перисда хана Узбека (1313–1342) // *Золотоордынская цивилизация.*

серед дослідників володів найкращим інстинктом) або дорога через сучасні Стрий і Сколе (котра, зрештою, використовується досі) розташовувалися на перетині доріг, що вели до Угорщини з Галича та львівських земель. Авторка статті, однак, вважає малоправдоподібним вбачати в будь-якому сучасному місці з сіллю в назві, — наприклад Стара Сіль, — за найбільш імовірне місце зустрічі Федора з Левом, бо при настільки незначній кількості історичних даних і водночас можливості широкої інтерпретації пов'язаних з карпатською сіллю, розташування Солі, особливо в розумінні укріпленого міста, є неможливим.

2013. Вып. 6. С. 63). Це не був руський замок за своїм походженням, радше зайнятий руссю, можливо ще наприкінці XIII ст. або на початку XIV ст. З літератури про русько-угорські відносини XIII–XIV ст. випливає, що в писемних джерелах не занотсовано будови жодного руського міста чи замку з угорського боку Карпат. Присутність русі в Угорщині (крім природних, осілих або торгових міграцій людей) була епізодичною та не мала ознак постійного контролю на державному рівні. Відтак, у середині XIII ст. бракує слідів постійної присутності русі в регіоні, наприклад, Сваляви чи іншої південної ділянки карпатських перевалів. Останнє питання, котре Авторка вважає за доцільне актуалізувати, стосується контролю давніх перетинів кордонів, що, в цілому, не залишалося поза увагою вчених і раніше (пор. наприклад: Janeczke A. *Frontiers and Borderlands in Medieval Europe. Introductory Remarks* // *Quaestiones Mediaevali Aevi Novae*. 2011. P. 5–14; Kowalski P. *Granica. Próba uporządkowania kategorii antropologicznych* // *Pogranicze jako problem kultury* / ed. T. Smolińska. Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1994. S. 43–50; Łowmiański H. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Poznań : Wydaw Naukowe UAM, 1983. S. 46; Samsonowicz H. *Granice – bariery czy miejsca spotkań z „innymi”* // *Fines testis temporum. Studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Heyman w pięćdziesiątolecie pracy naukowej* / eds. M. Dzik, G. Śnieżko. Rzeszów : ZIMOW T, 2017. S. 39–46). Особливе місце в цій дискусії займають гірські перевали, тобто відносно вузькі шляхи сполучення. Угорська ділянка переходу через Карпати, безсумнівно, перебувала під постійним наглядом, про що свідчить відносно швидка інформованість короля Бели IV про вторгнення монголів через «Руські Ворота» і знищення тамтешніх застав 1241 р. (Магістр Рогерій. С. 28, 74). Інформацію про засіки в околицях Сваляви XII ст. в угорських документах знайшов М. Грушевський (Грушевський М. Назв. праця. Т. 2. С. 460). З другої половини XIII ст. походять і згадки про засіки на польсько-русько-угорському пограниччі. О. Галяга (Halaga O. *Op. cit.* S. 100) пропонував не трактувати їх буквально як чіткі кордони, а, радше, вважати гірськими прикордонними зонами. У підсумку, околиці середньовічної Сваляви були угорським кінцем перетину кордону, згідно з джерелами, добре охоронялися і контролювалися, тож складно вбачати в них «руські» Солі.

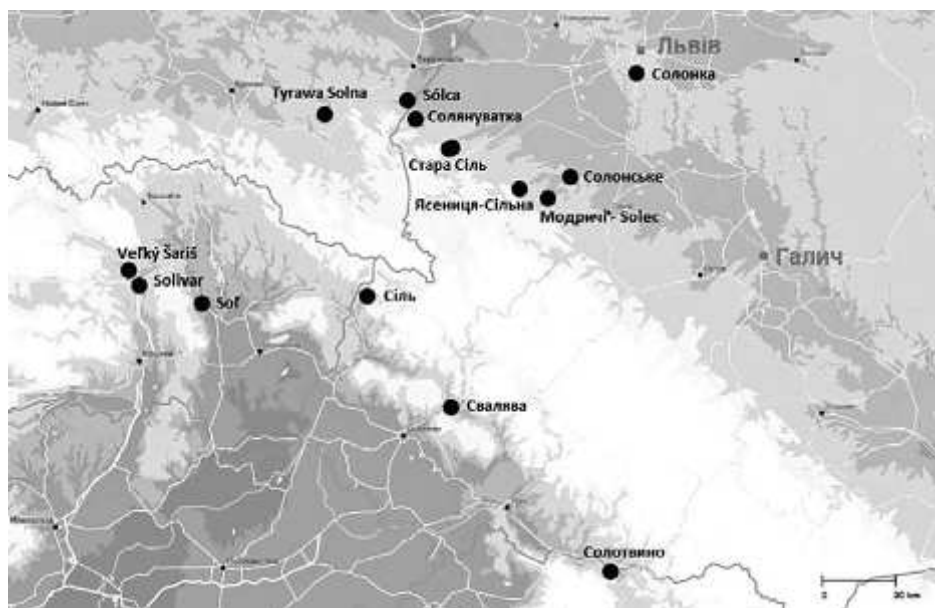

Рис. 3. Фізична мапа сучасного польсько-словацько-українського пограниччя з деякими згаданими в тексті пов'язаними з торгівлею або продукуванням солі місцевостями (мапа Авторки)

Резюме

На думку Авторки, не слід вважати переконливим фактом, що Солі були укріпленим містом. Попри те, що значна кількість «солевих» місцевостей згадана в джерелах XIII ст., їхній характер та функції (фортеця/укріплення, замок, центр видобутку чи лише пункт на шляху торгівлі ресурсами) археологія верифікувати не дозволяє. ГВХ не називає Солі безпосередньо містом, тому вони можуть розглядатися як загальне поняття: регіон (соляний басейн) або одне з місць торгівлі та видобутку солі. На думку Авторки, слушно було б обмежитися пошуками Солей у розташованому при головному (або одному з головних) шляху сполучення з Русі до Угорщини соляному регіоні, або найважливішого в XIII ст. тут локалізованому пункту продукування солі. Непрямим аргументом розташування Солей з руської сторони Карпат (крім обговорення питання сфер впливу князя Ізяслава в Угорщині) слугує факт нотування в джерелах пошуків солі в покладах Мармарощини і Східної Словаччини (тобто сусідніх володінням Романовичів територій) тільки в другій половині

XIII ст. та їхня другорядна роль порівняно із Трансильванським регіоном. Виходячи з того, що Федір вирушив із Галича, найбільш правдоподібним місцем «наздоганання» однієї групи осіб іншою слід вважати багате на поклади солі передгір'я Карпат, центр (або регіон, найімовірніше в межах історичної Перемишльської землі) видобутку або складу солі поблизу однієї з головних карпатських доріг. Висновок, звичайно, робочий, але зважаючи на сучасний стан археологічних досліджень і складну з погляду аргументування інтерпретацію шляху Лева і локалізації згаданих Солей (та їхнього розташування), це, як нам видається, єдине твердження, котре дозволяє певним чином їх ідентифікувати та інтерпретувати. Конкретним висновком, на основі аналізу теми історичної географії XIII ст., слугує рекомендація дослідникам бути обережнішими при складанні словникових і енциклопедичних гасел, а також географічних вказівників до джерел.

*Переклад з польської Ірини Тимар
(Івано-Франківськ — Львів, Україна)*

Monica Kaminska (Alicante, Spain)

Galician or Hungarian Salts?

To the problem of identification of the litopys' geographical names

The article is devoted to an attempt to localize the chronicle outline of «Salts» against the background of a broader analysis and attempts to identify individual geographical names of the Rus-Hungarian border associated with the extraction, storage, transportation and trade of salt. The major part of the article is devoted to the story dated 1255, which is connected with the short stay of the representative of the Chernihiv Olhovid dynasty — Iziaslav Volodymyrovych in Halych, his confrontation with the Romanids and the possibilities of communication with the elites of the neighboring Hungarian Kingdom. The author assumes that the «Salts» noted in this context do not necessarily have to be identified with a certain fortified settlement, but rather refer in a broader sense to the area of production of this vital mineral.

Key words: «Salts», Halych, Romanids, Lev Danylovych, the Galician-Volhynian Chronicle, Hungary, salt production, toponymy.

ГАЛИЧ ТА ГАЛИЧАНИ У ВІЙНІ РУСІ І ПОЛОВЦІВ ПРОТИ МОНГОЛІВ (1223 р.)

Стаття присвячена 800-літтю драматичної битви князів Русі і половців проти монголів, у якій окреме місце відводиться прибулим із Галича підрозділам місцевого володаря Мстислава Мстиславовича. Аналіз усіх уцілілих джерел дає підстави для перегляду традиційних уявлень про перебіг ключової події війни 1223 р. — битви на річці Калка, перемогу в якій монголів слід вважати «пірровою», досягнутою на межі можливостей номадів, зокрема й завдяки втратам при зіткненні з галицькими полками. Особлива увага приділяється місцю та ролі галицького князя Мстислава Мстиславовича «Удатного». Показано місце галичан у війні проти ворожої експансії.

Ключові слова: Русь, Галич, Галицька земля, галичани, «галицькі вигонці», половці, князь Мстислав Мстиславович, хан Котян, битва на річці Калці.

Упродовж 1222—1223 рр. народам Східної Європи довелося вперше зіткнутися з ворогом, дії якого через півтора десятиліття докорінно вплинули на життя усього східноєвропейського та у значній мірі центральноєвропейського ареалів. Війська могутньої Монгольської держави, що виникла в Центральній Азії на початку XIII ст., на чолі з полководцями Субедеєм-багатуром та Джебе-нойоном у 1222 р. перейшли Кавказькі гори, взимку 1222—1223 р. завдали поразки половцям і аланам, створивши смертельну загрозу для населення сусідніх земель Русі¹.

¹ Храпачевский Р. П. Военная держава Чингисхана. Москва: АСТ; Люкс, 2005. С. 325—331; Головкин О. Б. Рейд туменів Джебе і Субедея до Східної Європи в 1222—1223 рр. в процесі творення Монгольської імперії і Pax Mongolica // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні праці. Кам'янець-Подільський, 2015. Т. 25 : На пошану професора І. С. Винокура. С. 158—177; Його ж. Половці в умовах монгольської експансії в першій половині XIII ст. // Libra. Збірка наукових праць Центру антикознавства та медієвістики. Одеса, 2020. Вип. V. С. 14—23.

Події, пов'язані з вторгненням монголів до Східної Європи, утім їх зіткнення з русами та половцями навесні 1223 р., описані в руських літописах², творі арабського історика Ібн аль-Асира (1160–1233) «*Ал-Камиль фі-т-таріх*» («*Повний звіт історії*»), праці арабського письменника Ала-ад-діна Ата-мелік Джувейні «*Тааріх-і джахангушай*» («*Історія підкорювача піднебесної*»), збірнику праць персидського автора Рашид ад-Діна та офіційній хроніці монгольської династії Юань у Китаї (1280–1368)³. Перше зіткнення половців і русів з монголами не пройшло повз увагу лівонського хроніста, названого в історіографії Генріхом Латвійським⁴, далматинського автора Фоми Сплітського⁵ і французького хроніста Альбріка де Труа-Фонтен⁶. Згадує про цей конфлікт учасник католицької місії Іоанна Плато де Карпіні до монголів Бенедикт Поляк⁷.

² Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва ; Ленинград : АН СССР, 1950 (далі — НПЛ). С. 61–63; Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ). Ленинград : АН СССР, 1926–1928. Т. 1. Стб. 445–447; Ипатьевская летопись // ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2. Стб. 740–745 та ін.

³ Рашид ад-Дин. Сборник летописей. Москва ; Ленинград : АН СССР, 1952. Т. I. Ч. 2. С. 228–229; Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Санкт-Петербург : Издано в типографии графа С. Г. Строганова, 1881. Т. I. С. 25–28; Его же. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Москва ; Ленинград : АН СССР, 1941. Т. II. С. 20; Bretschneider E. Mediaeval researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments towards the knowledge of geography and history of Central and Western Asia from 13th to the 17th century. London : Kegan Paul, Trench, Trübner, 1888. Vol. 1. P. 297–298 та ін.

⁴ Генрих Латвийский. История Ливонии / введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. Москва : АН СССР, 1936. С. 222 (I.XXVI, 1).

⁵ Фома Сплитский. История архиепископов Салоны и Сплита / вступительная статья, перевод и комментарии О. А. Акимовой. Москва : Индрик, 1997. С. 105.

⁶ Albrici monachi Trium fontium Chronicon, a monacho Novi monasterii hoiensis interpolata / ed. P. Scheffer-Boichorst // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores / ed. G. H. Pertz. Hannoverae, 1874. Т. 23. P. 911.

⁷ Христианский мир и «Великая монгольская империя». Материалы францисканской миссии 1245 г. / подготовка латинского текста и перевод С. В. Аксенова, А. Г. Юрченко. Санкт-Петербург : Евразия, 2002. С. 54. Про перші відомості про монголів у католицькій Європі див.: Хаутала Р. От «Давида, царя Индий» до «ненавистного плебса сатаны». Антология ранних латинских сведений о татаро-монголах. Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН Республики Татарстан, 2018.

Повертаючись до розгляду руських літописів, зазначимо, що в *Іпатіївському списку Галицько-Волинського літопису* розповідь про війну з монголами розпочинається словами «Алецкое побоище», внесеними пізнішими переписувачами тексту пам'ятки. Цією назвою означеними переписувачами підкреслювалася головна тема літописної розповіді — історія першої війни руських князів і їхніх половецьких союзників з монголо-татарським військом, що завершилася битвою на березі невеликої річки Калки⁸ у Північному Приазов'ї 31 травня 1223 р. Подія знайшла відтворення також на сторінках *Суздальського, новгородських та інших літописів*. Науковці вважають, що в основі цих повідомлень — єдиний протограф *Повість про битву на річці Калці*⁹. Водночас необхідно зазначити, що в кожному конкретному випадку літописці, виходячи з власних міркувань, редагували його текст, деякі фрагменти скорочували, а деякі доповнювали власними свідченнями, що, в цілому, сформувало й певне уявлення про роль окремих руських загонів, зокрема з Галича.

Спостереження за вірогідним текстом зазначеної повісті і особливо її варіаціями показують, що ці фрагменти-доповнення є прихильними до а) галицького князя Мстислава Мстиславовича, б) київського князя Мстислава Романовича; в) волинського князя Данила Романовича. Розглядаючи дану проблему, В. К. Романов справедливо звернув увагу, що частина тексту розповіді *Галицько-Волинського літопису* про 1223 р. перегукується в жанровому плані з преамбулою до цієї пам'ятки¹⁰. Є підстави вважати, що сама *Повість про битву на річці Калці* постала з низки давньоруських пам'яток упродовж 40—50-х рр. XIII ст., а відтак —

⁸ Калка, на думку більшості істориків — це сучасна річка Кальміус або притока Кальміуса Кальчик у Донецькій області (Кудряшев К. В. О местоположении реки Каялы // Вопросы истории. 1954. № 9. С. 118—119). Проте існують і інші думки. Зокрема, Б. В. Черкас вважає, що р. Калка знаходилася значно ближче до Дніпра — у районі річки Конські Броди в сучасній Запорізькій області (Черкас Б. Західні володіння Улусу Джучи: політична історія, адміністративно-територіальний устрій, економіка, міста (XIII—XIV ст.). Київ, 2014. С. 54—55).

⁹ Буланін Д. М. Повесть о битве на Калке // Словарь книжников и книжности Древней Руси. XI — первая половина XIV в. Ленинград : Наука, 1987. С. 346—348.

¹⁰ Романов В. К. Статья 1224 г. о битве при Калке Ипатьевской летописи // Летописи и хроники. 1980 г. В. Н. Татищев и изучение русского летописания. Москва : Наука, 1981. С. 79—103.

близько чверті століття після події¹¹. Відмінні оцінки літописців, надані учасникам, важливі для розуміння їх поведінки після війни.

Попри наявність певних непорозумінь щодо точного датування битви¹², серед істориків існує компроміс про її датування — 31 травня 1223 р.¹³ Поява номадів суттєво загострила наявні есхатологічні уявлення про кінець світу¹⁴. Появу татар, наприклад, у *Галицько-Волинському літописі* порівнювали з біблійними кочівниками — моавітянами, які воювали проти юдеїв («Приде неслыханаѣ рать . безбожнии Моавитѣне . рекомыи Татаръве»)¹⁵. На Північному Кавказі,

¹¹ Fennell J. The Tatar Invasion of 1223: Source Problems // *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*. Berlin and Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980. Bd. 27. P. 18—31.

¹² Цыб С. В. Когда была битва на Калке? (Историография вопроса) // *Известия Алтайского государственного университета*. 2008. Вып. 4. История. Т. 2. С. 217—222. Це пов'язано також зі згадкою учасника битви князя Данила як 18-річного юнака (Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва: АН СССР, 1950. С. 205, прим. 1), хоча Галицько-Волинський літопис повідомляв, що на момент смерті його батька Романа Мстиславовича одному із синів покійного було чотири роки, іншому — два. Старшим сином традиційно вважають Данила, котрий станом на 1223 р. мусив мати не 18, а 22 роки. Додають проблем і свідчення на Ліонському соборі католицької церкви 1245 р. архієпископа Петра, який прибув сюди з Русі. Під час промови він згадав, що вперше татари розорили Русь 26 років назад. У хроніці Матвія Паризького цей фрагмент виступу зафіксований так: «Inter quas pro magna parte devastate est Russia, iam sum viginti sex anni» («Серед них була спустошена значна частина Русі, і вже відтоді минуло двадцять шість років», Паславський І. В. *Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.)*. Дослідження з історії європейської політики Романовичів. Львів, 2009. С. 89).

¹³ Перша праця на цю тему написана понад 150 років тому (Куник А. О признании 1223 года временем битвы на Калке // *Ученые записки императорской Академии наук по первому и третьему отделениям*. Санкт-Петербург, 1854. Т. 2. Вып. 5. С. 765—787).

¹⁴ Ставицький В. І. Київ і київське літописання в XIII столітті. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 51—64.

¹⁵ І Цар. 8,2; 14, 17 та ін.; *Ипатьевская летопись*. Стб. 740. Етнонім «татари» походить від китайського слова «та-та» або «да-да», проте, зі зростанням географії нападів монгольських ханів, швидко поширився у країнах Західної Азії та Європі. Носії цього етноніма були спершу складовою монгольських племен, що утворили на початку XIII ст. в Центральній Європі свою державу (Мухамедова Р. Г., Хисамудинова Г. М., Халиков А. Х. *Татары* // *Советская историческая энциклопедия*. Москва: Советская энциклопедия, 1973. Т. 14. С. 143—145).

а згодом у прикаспійських та причорноморських степах авангардний експедиційний корпус монгольського війська на чолі з полководцями Субедеєм-багатуром і Джебе-нойоном появився 1222 р. для подальшого ведення бойових дій з половцями¹⁶. У літературі також висловлюється погляд, що в той час монголи на чолі з Джебе і Субедеєм проводили спеціальний розвідувальний рейд до Східної Європи, але і така версія породжує сумнів¹⁷. У монголів була прекрасна розвідка, яка здійснювалася за допомогою інформації добре підготовлених лазутчиків або вивчення свідчень, отриманих від купців. У розповіді угорських місіонерів, які побували в Поволжі напередодні вторгнення війська хана Бату на Русь, ідеться, що там вони зустріли монгольського посла, який знав угорську, руську, половецьку, німецьку і татарську мови, тобто був добре підготовлений для шпигунської діяльності¹⁸. Зазначений рейд за умови такої дивної розвідки мав мати вкрай ризикований характер, оскільки в разі невдачі військо Джебе і Субедея могло опинитися в оточенні ворожих сил, а відхід через Кавказ перетворився б на дуже небезпечну операцію.

Насправді Джебе і Субедей після переходу через Кавказький хребет були вимушені діяти на свій страх і ризик, роблячи ставку на удачу і власні військові вміння. Фактично це підтверджується даними «*Таємної*

¹⁶ Храпачевский Р. П. Указ. соч. С. 325—331; Головкин О. Б. Половці в умовах монгольської експансії в першій половині XIII ст. С. 14—23; Bretschneider E. Op. cit. P. 297—298; Кычанов А. А. Сведения из «Истории династии Юань» («Юань ши») о Золотой Орде // Источниковедение истории Улуса Джучи («Золотой Орды»). От Калки до Астрахани. 1223—1556. Казань: Мастер Лайн, 2001. С. 36.

¹⁷ Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники. Москва: Высшая школа, 1967. С. 78; Войтович Л. В. Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. С. 86; Його ж. Битва на Калці: деякі підсумки досліджень // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2019. Вип. 21. С. 192; Його ж. Галицько-Волинське князівство і королівство Русь та монголи // Проблеми історії війн і військового мистецтва. Львів, 2019. Вип. 2. С. 48.

¹⁸ Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII—XIV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. Москва; Ленинград: АН СССР, 1940. Т. 3. С. 81.

*історії монголів»*¹⁹. Є підстави погодитися і з думкою П. В. Єремеева, що два тумени монголів (загальна чисельність яких навряд чи перевищувала 20 тис. осіб), згодом мали поповнити значні сили на чолі зі старшим сином Чингізхана Джучі, але в силу певних причин цього не сталося²⁰. За літописами, номади, «придоша на землю Половецькою»²¹, що сягала від передгір'їв Карпат та низин Дунаю на заході до Волги та Північного Кавказу на південному сході²², 1222 р. розгромили тут придонське угруповання половців на чолі з Юрієм Кончаковичем, близьким родичем владимиристо-суздальського князя Юрія Всеволодовича²³. Уціліла знать («Данил Кобякович и Юрьи убиена быста, с ним множество Половец») ²⁴ придонських, а також частини придніпровських половців на чолі з Котяном узимку 1222/3 р. звернулася

¹⁹ «§ 262. А Субетаай-Баатура він [Чингізхан. — О. Г.] він відправив на північ, наказавши дійти до одинадцяти країн і народів, а саме: Канлін, Кипчаут, Баджигіт, Оросут, Мачжарат, Асут, Сасут, Серкесут, Кешимір, Болар, Рарал (Лалат), перейти через повноводні ріки Іділ і Аях, а також дійти і до самого міста Ківамен-Кермен. З таким повелінням він відправив Субетаай-Баатура» (Козин С. А. Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием MONGGOL-UN NIGUČA TUVČIYAN. Юань Чао Би Ши. Монгольский обыденный изборник. Москва : Ленинград : АН СССР, 1941. С. 188—189). Є підстави припустити, що Кипчаут — це країна кипчаків, Баджигіт — башкирів, Оросут — це Русь, Мачжарат — це Угорщина, а місто Ківамен-Кермен — це Київ. Отже, наведена інформація свідчить про те, що в ході виправи Джебе і Субедея монгольська верхівка мала широкомасштабний план підкорення багатьох країн і народів Східної і частково Центральної Європи.

²⁰ Єремеев П. Військові плани монголів щодо Половецького степу та їх трансформація в ході дальнього рейду Субедея і Джебе (напередодні першого русько-монгольського зіткнення) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Харків, 2008. Вип. 11. С. 40—41. Не зміг допомогти Субедею і Джебе тумен темника Богучара, розбитий в Ірані, а його рештки відкликав Чингізхан. Загальна ситуація для монголів у той час була взагалі несприятливою. У Середній Азії вони зазнали поразки від наближеного до хорезмшаха Мухаммеда полководця Іналдж-хана (Храпачевский Р. П. Указ. соч. С. 326). Головні сили монголів перебували в Афганістані й Північній Індії, де, як здається, у них також виникли якісь проблеми (Рашид ад-Дин. Указ. соч. Т. I. Ч. 2. С. 225).

²¹ Ипатьевская летопись. Стб. 740.

²² Плетнева С. А. Половецкая земля // Древнерусские княжества X—XIII вв. Москва : Наука, 1975. С. 350—351.

²³ Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. Roma : Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1927. Table X. № 8. P. 44.

за допомогою на Русь. Тої ж зими монголи, як це довели науковці, перейшли Керченську затоку і зимували в Східному Криму²⁵.

Половецька делегація на чолі з Котянном на початку 1223 р. прибула до Галича і просила князя Мстислава організувати спільний похід половців і русів проти монголів. У відповідь, як пише *Новгородський літопис*, галицький володар «нача молитися князям руским»²⁶. Його рішення пояснювалося давніми тісними зв'язками, утім родинними, зі згаданим Котянном Сутоєвичем²⁷, але головним мотивом дій галицького володаря було відчуття великої небезпеки для Русі, його галицьких володінь та Торчеської волості в Київській землі. Для половецької ж верхівки Мстислав Мстиславович вважався найавторитетнішим володарем півдня Русі, інтереси якого у війнах за престол Галича впродовж 1217–1221 рр. номади неодноразово обстоювали, маючи з того й неабиякий зиск²⁸.

Після попередніх переговорів Мстислав Мстиславович і Котяндесь у березні — на початку квітня 1223 р. вирішили взяти участь у спеціальному з'їзді в Києві, володарем якого був представник смоленської династії Мстислав Романович²⁹. До них також долучилися чернігівський князь Мстислав Святославович, волинський князь Данило Романович та ін.³⁰, окреме звернення з проханням про допомогу відправили до князя Юрія

²⁴ НПЛ. С. 215.

²⁵ Бубенок О. Б. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII–XV вв.). Киев : Истина, 2004. С. 24.

²⁶ НПЛ. С. 261.

²⁷ Про половецького хана Котяна див.: Головки О. Б. Половецький хан Котян Сутоєвич у політичному житті Центрально-Східної Європи першої половини XIII ст. // Хазарский альманах. Киев ; Харьков ; Москва, 2007. Вып. 5. С. 78–87.

²⁸ Його ж. Половецький фактор в політичному розвитку Південно-Західної Русі (остання третина XII — перша половина XIII ст.) // Східний світ. 2004. № 1. С. 60–72; Його ж. Боротьба князя Мстислава Мстиславича Удатного за оволодіння Галичем (до 800-річчя утвердження князя в Галицькій землі) // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2021. Вип. 6. С. 56–90.

²⁹ «Тогда бо бѣахоуть . Мъстиславъ Романовичъ в Киевѣ . а Мъстиславъ [Святославовичъ . — О. Г.] в Козельскѣ и в Черниговѣ . а Мъстиславъ Мъстиславичъ . в Галичѣ . то бо бѣахоу старѣишины в Роуской земли», Ипатьевская летопись. Стб. 741.

³⁰ «бывшу же свѣтоу . вси кнѣзѣи . во градѣ Киевѣ», Там же. Стб. 741. Л. В. Войтович припускає, що в майбутньому поході проти монголів узяло участь 23 князя (Войтович Л. В. Битва на Калці: деякі підсумки досліджень. С. 195).

Всеволодовича. Проте, за даними *Суздальського літопису*, військо останнього не встигло приєднатися до коаліції, довідавшись про страшну поразку на Калці на підступах до Чернігова, тобто в червні 1223 р.³¹

Руські князі під час зустрічі в Києві вирішили разом з половцями здійснити виправу в степ. Керівні позиції у військовому заході, що природно, крім київського володаря Мстислава Романовича і чернігівського — Мстислава Святославовича, посідав Мстислав Мстиславович, кожен з яким, утім, керував власними силами. Окрім того половецькі зағони Котяна в поході визнавали, крім власного володаря, лише волю свого давнього союзника — галицького князя. Одним із керівників половецького війська став воєвода галицького князя Ярун, соратник князя Мстислава ще під час його правління у Новгороді, згодом тисяцький Перемишля³². На підтримку Мстиславо́ві Мстиславовичу теж прибули володимирський князь Данило Романович, пересопницький князь Мстислав Ярославович «Німий»³³, шумський князь Святослав Інгварович і луцький Ізяслав Інгварович³⁴.

До об'єднаного війська, яке в квітні йшло берегом Дніпра «[...] ѿтоудоу же придоша мѣца априлѣ [1223 р. — О. Г.] . и придо к рѣцѣ Днѣпроу»³⁵, по тій же річці з півдня прийшла підмога: «[...] выгонци Галичкыѣ придоша по Днѣпроу [помилка літопису, насправді має бути Дністер. — О. Г.] и воидоша в море», а далі «[...] воидоша во . Днѣпр . и возведоша порог и стаща оу рѣкы Хортицѣ [...]»³⁶. Як бачимо, у тексті пам'ятки двічі згадано галицькі війська, котрі йшли в похід проти монголів, проте конкретизація «[...] выгонци Галичкыѣ [...]» дає підставу вважати, що у даному місці йшлося про представників осілого в нижній течії рік Дністра і Пруту населення, знаних за повідомленнями XII ст. берладників³⁷.

³¹ Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. Ленинград: АН СССР, 1926—1928. Т. 1. Стб. 446—447.

³² Ипатьевская летопись. Стб. 733.

³³ Лаврентьевская летопись. Стб. 507.

³⁴ Там же. Стб. 509.

³⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 741.

³⁶ Там же. Стб. 742.

³⁷ Інше розуміння інформації про «выгонцев Галичских» дає А. Юсупович, який вважає, що вони прийшли безпосередньо з Галицької землі, а слово «выгонци» означало населення, що мешкало біля рік (типу бродників). Див.: Юсупович А. Галицкие «выгнанцы» или «выгонцы»? // *Rossica antiqua*. 2012. № 2 (6). С. 114—133.

Вочевидь це вихідці з Галича і Галицької землі, які внаслідок політичних колізій або через пошук більш зручних у плані господарчого життя територій покинули свою батьківщину.

Згадка цього населення, а також бродників, що перейшли на бік нападників ще до битви на Калці, свідчить про значну чисельність населення слов'янського походження степової зони сучасної України. В *Галицько-Волинському літописі* відзначено, що у «выгонцев» було «лодей тысяча». За оцінками деяких істориків, ця кількість могла коливатися від 35 до 40 тис. осіб³⁸, вочевидь виходячи з повідомлення «*Повісті временних літ*» про вміст лодій часів київського правління Олега під час його виправи на Константинополь на початку X ст. («а в корабли 40 мужь»³⁹). Можливо, на вказаних «лодях» прибула і приєдналася до русько-половецького війська частина воїнів-піщів із Галицької та Волинської земель. Зазначені війська, за даними літопису, привели Юрій Домамерич і Держикрай Володиславич («бѣ бо с ними Домамѣричь Юрьги и Держикраи . Володиславичь»⁴⁰). Вірогідно, йдеться про урядників галицького князя Мстислава, яких він спеціально відправив за допомогою до берладників. У цілому, русько-половецькі сили, за словами Р. П. Храпачевського, могли становити 40—45 тис. воїнів⁴¹, чисельно переважаючи суперника, але не маючи єдиного керівництва.

Найіршучішим у діях був Мстислав Мстиславович, який міг реально керувати лише галицькими та волинськими полками⁴². Взаємодія галицького князя з половецькими загонами, до яких було послано воєводу Яруна, вірогідно, ускладнювалася відсутністю єдності між самими кочівниками, бо ними керували хан Котян і, вірогідно, хан Бастий. Роз'єднаність русько-половецьких сил особливо проявилася після їх переправи на лівий берег Дніпра. Провівши розвідку, галицький князь, вважаючи суперника недостатньо сильним та досягши певних успіхів у двох попередніх зіткненнях з монголами, вирішив разом із половцями діяти проти ворогів самотійно. На лівому ж березі р. Калки 31 травня (за старим стилем) 1223 р., коли відбулася вирішальна битва, військо русів

³⁸ Мавродин В. В. Очерки по истории феодальной Руси. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1949. С. 105. Пор.: Пашуто В. Т. Указ. соч. С. 250.

³⁹ Лаврентьевская летопись. Стб. 30.

⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 742.

⁴¹ Храпачевский Р. П. Указ. соч. С. 332.

⁴² Лаврентьевская летопись. Стб. 507, 509.

фактично стояло в трьох різних місцях⁴³. Спочатку, завдяки рішучому наступу полку галицького князя, вдалося досягти певного успіху. Монголи почали відступати. Однак, розвернувши свої загони і контратакувавши половців, спричинили їх панічну втечу та руйнування бойового шикуння військ чернігівського князя Мстислава Святославовича. Відступ половців і подальший тривалий запеклий бій галицьких сил без належної підтримки змусив Мстислава Мстиславовича відійти до Дніпра та переправитися на правий берег. Зміну тактики ведення бойових дій спричинила й обережність київського князя Мстислава Романовича, який сховався зі своїми воїнами за завчасно зведеним частоколом і в битву не вступив. Л. В. Черепнін справедливо вважав це причиною фатальних наслідків битви⁴⁴. Здається, досі вчинок столичного володаря не знайшов належної оцінки вчених⁴⁵, хоча оперував він величезними, як для XIII ст., силами («глю^т бо тако пако Кыганъ удинѣхъ изгыбло на полку томъ . і [10. — О. Г.] ты|сачь»)⁴⁶, які були зобов'язані змінити хід бою.

Серед пояснень автора *Повісті про битву на річці Калці* князівських дій можна знайти такі слова: «Мьстиславоу (Романович — авт.) же и друугомоу Мьстиславоу сѣдѣщема во стану не вѣдоущема . Мьстиславъ же не повѣда има зависти ра^а . бѣ бо котора велика межу има»⁴⁷. Вони, на наш погляд, є дещо упередженими, адже суперечать анонсованим планам руських князів щойно після переправи через Дніпро: «Мьстиславе . и

⁴³ М. Ждан вважав, що «[...] погром княжих військ не був зумовлений непорозумінням між князями, але кращим татарським плянуванням, високими кваліфікаціями татарського проводу та перевагою татарської професійної армії над українськими військами» (Ждан М. Битва над Калкою і другий напад татар на Україні в світлі «Історії України-Руси» М. Грушевського // Український історик. 1966. № 1—2 (9—10). С. 64).

⁴⁴ Черепнин Л. В. Монголо-татары на Руси (XIII в.) // Татаро-монголы в Азии и Европе / отв. ред. С. Л. Тихвинский. Москва: Наука, 1977. С. 189.

⁴⁵ Феннел Дж. Кризис средневековой Руси: 1200—1304. Москва: Прогресс, 1989. С. 105—106.

⁴⁶ Лаврентьевская летопись. Стб. 446—447.

⁴⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 743. На думку М. Костомарова, в умовах швидкоплинного бою Мстислав Мстиславович не те, що не хотів, а просто не мав змоги попередити про небезпеку Мстислава Романовича, бо знаходився попереду всіх військ (Костомаров Н. И. Князь Мстислав Удалой // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Москва: Олма-пресс, 2003. Т. 1. С. 195).

дроугии Мьстиславе не стоита . поидеьмь противоу имь»⁴⁸. Йдеться, радше, про спробу реабілітації автором *Повісті* князя Мстислава Романовича (в новгородській розповіді, до слова, немає інформації по «якому» між Мстиславами⁴⁹), який мусив знати про початок вирішальної битви, але, замість надання допомоги ухилився від цього на скелястому березі р. Калки за завчасно зведеним тином. Водночас руські книжники шукали причини поразки від монголів у діях половців⁵⁰, які, за словами *Новгородського літопису*, під час панічного відступу союзних сил нападали і грабували руських воїнів («иныи вои десятыи прииде коиждо во своясы; а иных Половци побеша ис коня, а и иных ис порта»)⁵¹.

Зазначмо, що східні — арабські і персидські — пам'ятки, більш неупереджені при описі перебігу битви, відзначають яскравіше літописів тривалість і запеклість бойових дій на Калці, хоча й без докладного опису ролі галицьких полків і конкретно дій князя Мстислава Мстиславовича, якого на Сході знали. Арабський автор ібн-аль-Асир про події весни 1223 р. зазначав: «Татари перебували певний час в землі Кипчацькій, але потім в 620 році [4 лютого 1223 — 23 січня 1224 рр. — О. Г.] направились до землі Русів. Дізнавшись про це, Руси і Кипчаки, які приготувалися до бою, вийшли на шлях Татар, щоб зустріти їх раніше, ніж вони прийдуть

⁴⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 742. Також відомо, що під час зіткнення з монголами на Калці Мстислав Святославович узяв безпосередню участь у битві, у якій загинув («[...] и много оубииство бесчисленое створисѧ . а иных кнѣзи гонѧчи до Днѣпра . сѧ . [шість. — О. Г.] оубиша . князѧ Мстислава . Гинева . Изслава Иновороѧскаго . Стѣслава Шумьскаго . Мьстислава Чернѣговьскаго съ сѧомъ . Юрьѧ Несвѣжьскаго», Лаврентьевская летопись. Стб. 509.

⁴⁹ НПЛ. С. 267.

⁵⁰ Ще більше подиву викликає висновок про якусь начебто зраду, вчинену під час битви бродниками і яка стала однією з причин невдачі руських князів (див. наприклад: Феннел Дж. Указ. соч. С. 106). Для того, щоб зрадити комусь, треба бути в системі певних взаємовідносин із суб'єктом подібної зради. Однозначно, що мешканці причорноморських степів — бродники — не були підлеглими південноруських князів, а тому вказані звинувачення виглядають некоректно. З літописної розповіді відомо, що лише із завершенням битви на річці Калка ватажок бродників Плоскиня виступив посередником між монголами і київським князем Романом Мстиславовичем, присягнув йому, що монголи не вчинять розправи над русами та відпустять їх. Як відомо, цю обіцянку монголи порушили (Лаврентьевская летопись. Стб. 446).

⁵¹ НПЛ. С. 268.

до їх землі, і відбити їх напад. Звістка про це дійшла до Татар, які почали відступати. Тоді у Русів і Кипчаків з'явилося бажання напасти на них, бо вони вирішили, що цей відступ стався через страх і відсутність сил у [Татар. — О. Г.], яких почали активно переслідувати. Татари довго відступали, а [Руси і Кипчаки. — О. Г.] йшли по їх слідах 12 днів, поки Татари не повернули на Русів і Кипчаків. Ті помітили їх лише тоді, коли зіткнулися з ними. [Для Русів і Кипчаків. — О. Г.] це було неочікуване, оскільки вони вважали себе в безпеці від Татар, були впевнені у своїй перевазі над ними. Не встигли вони приготуватися до бою, як на них напали Татари, які мали значно більші сили. Обидві сторони билися з нечуваною впертістю, і бій між ними тривав декілька днів. Нарешті татари взяли гору і здобули перемогу»⁵².

У персидського автора Рашида ад-Діна записано про головне зіткнення русів і половців з монголами таке: «Потім вони напали на країну урусів і кипчаків, які там знаходились. На цей час ті вже отримали допомогу і зібрали численне військо. Коли монголи побачили їх перевагу, вони почали відступати. Кипчаки і уруси вирішили, що це вони роблять через острах, переслідували монголів дванадцять днів. Неочікуване монгольське військо повернуло і ударило по них раніше, ніж вони зібралися разом, встигли перебити багато людей. Вони билися протягом одного тижня, врешті-решт кипчаки і уруси вдалися до втечі»⁵³.

У згаданій вище китайській хроніці «*Юань ші*», при описі експедиції Субедея, повідомляється, що після підкорення країни кипчаків (половців), монгольський полководець завдав поразки двом володарям на ім'я Мстислав: «[...] після того як країна Кін-ча [кипчаків. — О. Г.] була підкорена, Субедей дійшов аж до річки А-лі-гі [Калка(?). — О. Г.], де він зустрів вождів Уа-ло-с [русів. — О. Г.] великого і малого Мі-чі-с-лао [Мстислава Мстиславовича і Мстислава Святославовича. — О. Г.]. Відбулася битва, під час якої останні зазнали поразки»⁵⁴.

Ще одним суперечливим сюжетом історіографії, що проник завдяки *Повісті про битву на річці Калці*, є наказ Мстислава Мстиславовича знищити всі човни, щоб не дати можливості монголам переправитися

⁵² Тизенгаузен В. Г. Указ. соч. Т. I. С. 27.

⁵³ Рашид ад-Дин. Указ. соч. С. 229.

⁵⁴ Bretschneider E. Op. cit. P. 297–298.

через Дніпро. Цей, на думку істориків, ганебний, вчинок призвів до нових жертв серед руських воїнів, які відступали з Калки⁵⁵. У *Лаврентіївському літописі* сказано так: «[...] и тог^а же князь Мстиславъ Мстиславичъ преди перебѣже Днѣпръ . и прїиде к лодыг^ам . повелѣ жеши ѿ а и инымъ стѣчи и ѿринѣти ѿ брега . боѿса по себѣ погонѣ ѿ Татаръ . а самъ ѣдва оубѣжа в Галичъ», а *Новгородський літопис* повідомляє: «Тогда же Мстиславицъ Мстислав преже перебег Днепр, отрея от брега лодыи, да не идут Татарове по них, а сам одва убежа»⁵⁶. Окрім того, що плавзасоби, швидше за все, внаслідок переправи опинилися на правому березі Дніпра, не відкидаємо й питання достовірності самої розповіді, яка цілком могла бути написана недоброзичливими до Мстислава Мстиславовича книжниками задля його компрометування.

Розповідаючи про завершення битви на р. Калці, згаданий вище ібн-аль-Асір вказував, що тоді якісь руські купці на човнах вийшли в Чорне море⁵⁷. Є підстави гадати, що йшлося якраз про лодії згаданих вище «вигонців галицьких», які після бойових дій поверталися до своїх земель. Імовірно, аналогічним маршрутом додому повернулася і значна частина дружинників з Галицької і Волинської земель.

Після розгрому русько-половецького війська на Калці монголи переправилися на правий берег Дніпра, рушили на північ та підійшли до південноруського міста Новгород Святполчського⁵⁸ на Київщині,

⁵⁵ Щербатов М. М. История Российская от древнейших времен. Санкт-Петербург : Императорская Академия наук, 1771. Т. 2 : От начала царствования Изяслава Ярославича до покорения России татарами. С. 517 та ін.

⁵⁶ Лаврентьевская летопись. Стб. 509; НПЛ. С. 266 та ін.

⁵⁷ «Хто врятувався, той прибув до своєї землі в найбільш жалюгідному вигляді через велику відстань і поразку. Їх переслідувала велика кількість татар, які вбивали, грабували і розорювали країну так, що більшу частину її було спустошено. Тоді зібралося багато знатних купців та багатіїв Руських, які виносили із собою все цінне, і рушили у подорож, щоб на декількох кораблях перейти через море [Чорне море. — О. Г.] і дістатися до країн мусульманських», Тизенгаузен В. Г. Указ. соч. Т. I. С. 27.

⁵⁸ Новгород Святполчський (Святполч-город) — місто, засноване 1095 р. київським князем Святполком Изяславовичем (1093—1113) на так званому Витичевському пагорбі неподалік міста Витичев (Лаврентьевская летопись. Стб. 230). На початку 60-х рр. XX ст. цю місцевість археологічно досліджував Б. О. Рибаків. Науковці з цим містом пов'язують городище між сучасними селами Витичев та Стайки Обухівського району Київської області (приблизно 57—58 км від Києва).

звідки повернули на схід⁵⁹. Здобутки монголів у битві на р. Калці виглядали пірровими, адже для реалізації подальших цілей, можливо захоплення Києва, вони відчували нестачу сил. Тому вони вирішили покинути Київську землю і рушили на північний схід⁶⁰. Тут восени 1223 р. номади атакували волзьких булгар, зазнавши нищівної поразки. За словами ібн-аль-Асіра їхнє військо скоротилося до 4 тис. чоловік⁶¹, у поході загинув Джебе, а Субедей втратив око.

1948 р. Х. Г. Гімаді зробив висновок, що саме перемога волзьких булгар на півтора десятиліття зупинила вторгнення монгольських військ до Східної Європи⁶². Відзначмо від себе, що означена звияга напевно чи мала б місце, якби кочівники не зазнали непоправних втрат під час війни з Руссю та половцями, немалу роль у чому відіграли галицькі полки⁶³.

Цікаво, що в 40-х рр. XIII ст. Фома Сплітський відзначав, що саме опір русів привів до невдачі першого походу монголів до Східної Європи: «На п'ятий рік царювання Бели, сина короля Угорщини Андрія, і на другий рік правління Гаргана, згубний народ татар наблизився до земель Угорщини. А на той час уже пройшло багато років, як слух про цей народ і жах перед ним поширився по усьому світу. Вони пройшли від східних

⁵⁹ «Татаром же побѣдившимъ Роусьскыа князѧ . за прегрешение крѣтньское пришедшимъ . и дошедшимъ до Новагорода . Стополчьского . не вѣдающимъ же Роуси лсты ихъ . исходахуоу противоу имъ со крѣтъзъ . вни же избиша ихъ вси^х . Ожидаѧ Бѣ показаніа крѣтъльньскаго и вбрати и воспѣть на землю восточноую и воеваша землю Таногоустьскоу и на ины страны», Ипатьевская летопись. Стб.745.

⁶⁰ В. Н. Татищев писав, що відмова монголів від продовження походу на Русь пояснювалася надходженням інформації про прихід до Чернігова дружини на чолі з ростовським князем Васильком Костянтиновичем, яку послав на допомогу південноруським князям його дядько суздальський князь Юрій Всеволодович (див.: Татищев В. Н. История российская с самых древнейших времен. Санкт-Петербург, 1774. Кн. 3. С. 440—441). Наведена думка виглядає наївною, бо суздальський контингент напевно чи був настільки сильним, щоб налякати Джебе і Субедея. Російський історик називавав просто астрономічні цифри втрат монголів під час їх війни з Руссю. Утім при цьому можна погодитися з В. Н. Татищевим у тому, що значне ослаблення монгольського війська примусило його керівників дати наказ про відхід на схід.

⁶¹ Тизенгаузен В. Г. Указ. соч. Т. I. С. 27.

⁶² Гимади Х. Г. Народы Среднего Поволжья в период господства Золотой Орды // Материалы по истории Татарии. Москва : Татгосиздат, 1948. Вып. 1. С. 189.

країн до кордонів рутенів, розорюючи землі, через які вони проходили. Але завдяки сильному опору рутенів вони не змогли просунутися далі; дійсно, у них було багато битв з рутенами і чимало крові було пролито з обох боків, але вони були відігнані далеко рутенами. Тому, повернувши в інший бік, вони з боями пройшли по північних землях і залишалися там двадцять років, якщо не більше [...]»⁶⁴.

У 1223 р. народам Східної Європи довелося мати справу з ворогом, діяльність якого через півтора-два десятиліття докорінно змінила життя східноєвропейського і значною мірою центральноєвропейського регіонів. Але, на відміну від кінця 30-х рр. XIII ст., руські князі спробували спільними зусиллями оперативно дати ворогові відсіч. У цих подіях активну роль відіграв галицький князь Мстислав Мстиславович, який фактично ініціював створення коаліції частини князів, був одним з найактивніших серед них під час спільного з половцями походу до приазовського степу. На завершення варто відзначити й активну участь у цій кампанії мобілізованого ним галицького війська та загонів подунайсько-придніпровського населення Берладі, серед яких було чимало вихідців із Галича й Галицького краю. Для самого князя поразка на р. Калка ослабила авторитет серед галицьких еліт, а згодом привела до виїзду за межі міста, котре, за його згоди, набув одружений із його донькою Марією син угорського короля Андрія II — герцог Андрій.

⁶³ Не можна погодитися з думкою Р. В. Бабенка, що лише відсутність наказу з боку Чингізхана врятувала Русь від широкомасштабного вторгнення монголів улітку 1223 р. (Бабенко Р. В. Взаємовідносини Золотої Орди та Південно-Західної Русі в XIII ст. Дисертація на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук. Рукопис. Київ, 2004. С. 68). Наказ від Чингізхана вони отримали на початку своєї виправи, але на початку літа 1223 р. для проведення такої кампанії проти Русі в монгольських нападників не було необхідних можливостей.

⁶⁴ «Anno quinto regnante Bela, filio Andree regis Hungarie, secundo anno Gargani, gens pestifera Tartarorum ad partes Hungarie propinquavit, etenim a pluribus iam annis rumor et timor gentis ipsius in totum processerat orbem, uenerant namque ex partibus Orientis, depopulando prouincias, per quas habuerant fransitum, usque ad confinia Rutenorum, sed Rutenis fortiter resistentibus non poterant ulterius progredi; multotiens enim conflictum habuerunt cum gentibus Rutenorum multumque cruoris fustum est hinc et inde, longe tamen fugati sunt a Rutenis, quam ob rem diuertentes ab eis uniuersas septentrionales regiones pugnando circuierunt ibique uiginti et eo amplius annis demorati sunt», Фома Сплитский. Указ. соч. С. 105, 290.

Oleksandr Holovko (Kyiv, Ukraine)

**Halych and the people of Halych in the war of the Rus
and the Polovtsians against the Mongols (1223)**

The article is devoted to the 800th anniversary of the dramatic battle of the princes of Rus and the Polovtsians against the Mongols, in which a special attention is given to the military units of the local lord Mstyslav Mstyslavovych who arrived from Halych. The analysis of all surviving sources gives grounds for revising the traditional ideas about the course of the key event of the war in 1223 – the battle on the Kalka River, in which the victory of the Mongols should be considered «Pyrrhic», achieved at the limit of the capabilities of the nomads, in particular due to the losses in the clash with the Halych regiments. Special attention is paid to the place and role of the Halych Prince Mstyslav Mstyslavovych «Udatnyi». The place of the Halych people in the war against hostile expansion is shown.

Key words: *Rus, Halych, the Halych land, the people of Halych, «Galician exiles», Polovtsians, Prince Mstyslav Mstyslavovych, Khan Kotian, battle on the Kalka River.*

ПЕРШІ РОКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛИЦЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СУДУ (1435–1440): УЧАСНИКИ ТА КІЛЬКІСТЬ ЗАСІДАНЬ

У статті представлено початок роботи Галицького земського суду в 1435–1440 рр. Основою для дослідження стали опубліковані 1887 р. найдавніші судові записки суду в багатотомному виданні «Akta grodzkie i ziemskie». На основі аналізу судових записок відтворено частотність та поступову сезонність судових засідань. Показано, що Галицький земський суд працював на основі змін, упроваджених до коронного права в 1420-х рр. Проаналізовано участь у засіданнях суду судових урядників та їхніх заступників — коморників. Окремо представлено участь асесорів, тих, хто посідав земські та городські уряди в Галицькій землі Руського воєводства та в сусідніх з ним адміністративно-територіальних одиницях Польського королівства — Львівській землі та Подільському воєводстві.

Ключові слова: земський суд, судові засідання, судові урядники, судові асесори.

Поширення коронного права на Руський домен короля та утворення 1434 р. двох воєводств — Руського та Подільського, розпочали довгу метрику діяльності станових судових установ — земських судів у цих нових адміністративних центрах Польського королівства. Менше за розмірами Подільське воєводство мало лише один земський суд у столичному Кам'янці, і діяльність його не вдасться детально вивчити з огляду на цілковиту відсутність актових книг з XV та перших двох десятиліть XVI ст. Ситуацію не врятують навіть окремі документи Кам'янецького земського суду, що дійшли до нашого часу¹. Натомість у більшому, поділеному на

¹ Archiwum Główne akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD). Zbiór dokumentów pergaminowych. Sygn. 7301, 7306, 7307, 7294.

землі, Руському воєводстві ситуація виглядає набагато краще. Збережені і частково опубліковані актові книги земських, гродських, комісарських і підкоморських судів², демонструють нам не тільки поточний стан справ, що розглядалися у судах, але й дозволяють побачити те, як ці нові судові інституції працювали.

Опублікований у 1887 р. XII-й том багатотомного джерельного видання «*Akta grodzkie i ziemskie*» був повністю присвячений найдавнішим судовим запискам галицьких судів, які упорядники тому Октав Петруський та Ксаверій Ліске взяли з перших трьох збережених актових книг. Докладна інформація про те, які саме акти увійшли з рукописних книг до цього видання, міститься у передмові й таблиці³. Одна важлива особливість цього видання, а саме те, що упорядники повністю надрукували справи від 1435 по 1440 рік включно⁴, роблять можливим проаналізувати початки діяльності цих судових установ якомога докладніше. Але навіть тут існує проблема хронології. Зазначивши в примітці, що «Дослівно подаємо усі записки аж до 1440 р. включно, від року 1441 подаємо їх переважно в скороченні (перша скорочена записка є з № 913)», видавці певною мірою виявилися непослідовними, при всій ретельності опрацювання. Рік 1440 завершується запискою № 873, а вже наступне засідання, що відбулося 2 січня 1441 р., починається запискою № 874 і завершується запискою № 901⁵. Далі імовірно йде продовження цього ж засідання 3 січня, до якого відносяться справи, пронумеровані у виданні № № 902–913. А сама справа з № 913 містить у даті аж з 16 січня 1441 р. (*Actum et datum in Halicz feria secunda ipso die Marcelli anno Domini M. etc. quadragesimo primo*)⁶. Усі наступні записки публікувалися

² Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardczyńskiego we Lwowie (далі – AGZ). Lwów, 1886. T. XI: Najdawniejsze zapiski sądów sanockich 1423–1462; Lwów, 1887. T. XII: Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435–1475; Lwów, 1888. T. XIII: Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego 1436–1468; Lwów, 1889. T. XIV: Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456.

³ AGZ. T. XII. S. VII–X. Тут і далі всі цитати представлено в перекладі, а оригінальні приклади подаються без змін, як у самому виданні. В окремих випадках, для кращого розуміння, цитати коментуються.

⁴ «Dostawnie podajemy wszystkie zapiski aż do r. 1440 włącznie, od r. 1441 podajemy je przeważnie w skróceniu (pierwsza zapiska skrócona jest to nr. 913)», *Ibidem*. S. 10.

⁵ *Ibidem*. S. 88–92.

⁶ *Ibidem*. S. 92.

у скороченому вигляді, а стан деяких аркушів уже настільки поганий, що видавцям було вкрай важко відчитати з нього текст. Тому в цьому тексті, аби не створювати нечітких хронологічних меж, буде використано лише записки, що обмежуються кінцем 1440 р. Для тих завдань, що поставлені в цьому тексті, цього, на мою думку, цілком достатньо.

Що ми можемо дізнатися з цих записок за шість перших років діяльності Галицького земського суду? Перелік питань, що дослідник може задати пізньосередньовічним джерелам, чималий. Особливо, коли в розпорядженні є майже 900 судових записок за шість років. З огляду на це, мене цікавитимуть такі питання: дати проведення засідань та інтервали між ними, аби показати «графік» роботи Галицького земського суду. Наступним аспектом є кількість справ, що розглядалися на цих засіданнях. І останнє питання, що, на мою думку, варто розглянути в контексті кількості справ — хто брав участь у цих засіданнях: суддя, підсудок, земський писар та асесори урядники у розглядуваних справах. До кожного з цих трьох аспектів складений окремий перелік додаткових чи уточнюючих питань, які для зручності сприйняття узагальнені в таблицях та прокоментовані у відповідних місцях. Окремо зазначу, що в цій статті не аналізуються сторони суперечок у Галицькому земському суді та зміст справ, що розглядалися на засіданнях.

Перед тим, як перейти до розгляду кількості записок, представлення та аналізу кількісних показників засідань та участі окреслених вище осіб у них, варто зазначити про головних дійових осіб — земського суддю, земського підсудка та земського писаря. Згідно з правом, це мали бути осілі в Галицькій землі шляхтичі, які володіли тут земською власністю та тішилися загальною шаною серед місцевої шляхти. З огляду на невеликий хронологічний відтинок часу цих осіб мало би бути небагато. Натомість земським суддею за ці шість років маємо аж три особи. Першим зазначено Яна Колю з Далеяова герба Юноша, який посвідчений у першій записці від 12 вересня 1435 р. Суддею він був лише до 4 червня 1437 р., після чого авансував на високий уряд галицького каштеляна⁷. Наступним суддею був Якуб Гіза з Заковиць та Мартинова герба Ястшембець, що посвідчений у джерелах суддею від 16 грудня 1437 р. по 9 червня 1438 р.⁸ Останнім

⁷ Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / opracował K. Przyboś, Wrocław : Ossolineum. 1987. № 289. S. 62.

⁸ Ibidem. № 290. S. 62.

суддею у цей шестирічний період був Гнат з Кутищ, Братишова та Нижніва герба Корчак. Перша згадка про нього як суддю походить з 24 листопада 1438 р. На цьому уряді він перебував до травня 1471 р.⁹

Земським підсудком упродовж усіх цих років був Сцибор з Васючина, Конюх Кунашовський герба Корчак, позначений у першій записці з 12 вересня 1435 р. На цьому уряді він перебував до кінця 1459 р.¹⁰ Натомість неможливо зазначити особу земського писаря. У списку урядників Руського воєводства упорядник тому Казімеж Пшибось зазначив першим писарем якогось Збігнева, що лише раз посвідчений 3 січня 1441 р. із цим урядом¹¹. Чи він був тим, хто виконував ці обов'язки в попередній рік чи роки, залишається наразі невідомим.

Наступним аспектом є власне хронологія та частотність проведення судових засідань Галицького земського суду. Упорядники, публікуючи записки, позначали судові сесії роками, починаючи від 1435 р., створивши в такий спосіб перший структурний поділ. У середині років вони виділили судову сесію (позначена римськими цифрами), в межах якої наводили послідовно тексти справ, які своєю чергою нумеровані арабськими цифрами. Це найпростіше пояснення структури видання.

Для прикладу, перша сесія, що відбулася 12 вересня 1435 р., позначена римською цифрою "I", і на ній розглядалося всього п'ять справ (№ 1–5)¹². Не скрізь цей принцип, з об'єктивних причин стану джерела, було дотримано. Так сесія під № XIX, що відбулася 10 червня 1437 р., містить певну кількість справ, позначених № 241–250¹³. Натомість кожна справа, позначена видавцями під № 251–258, має окрему дату — від 16 грудня 1437 р. до 13 лютого 1438 р., коли вже наступна сесія, позначена римськими цифрами "XX", відбулася аж 10 лютого 1438 р.¹⁴ Перерва між 10 червня і 16 грудня у 1437 р. досить помітна, з огляду на досвід проведення засідань у попередні роки, починаючи від вересня 1435 р. (див. Таблицю 1), аби її не зауважити. Скільки за цей час могло відбутися сесій? І чим, окрім не збереженості відповідних зошитів чи аркушів із

⁹ Ibidem. № 291. S. 62.

¹⁰ Ibidem. № 244. S. 58.

¹¹ Ibidem. № 158. S. 50.

¹² AGZ. T. XII. S. 1.

¹³ Ibidem. S. 28–29.

¹⁴ Ibidem. S. 28–31.

записами, можна пояснити подібні пропуски? Про подібні аспекти діяльності Галицького земського суду йтиметься нижче. Окремо варто зазначити, що послідовне читання справ додає до підрахунків ще одну зміну. В межах зазначеної видавцями сесії нерідко трапляються документи, у яких стоять дати, відмінні від дат, поданих у заголовках сесій. Таких випадків чимало, як на такий проміжок часу, тому в таблиці вони всі скомпоновані в умовно окремі сесії. Принаймні для деяких років це дозволяє припустити про те, що сесії суду відбувалися з певною регулярністю, можливо щомісяця.

Для кращого сприйняття статистичну інформацію узагальнено в таблиці. Всього у виданні, за шість років, що є предметом розгляду, вміщено 875 судових записок від № 1 до № 873, поділених видавцями на 40 судових засідань¹⁵. Дві записки мають №№ 319 а та 319 б. Ті справи, які, на думку видавців, не можуть бути зараховані до конкретних засідань, порашовані, але не пронумеровані в колонці «№ засідання». Тут я виходив з міркувань, що сесія суду відбувалася в один день, як того і вимагало право станом на першу половину XV ст. Тому, якщо дата, що зазначена в справі / справі не збігаються з датою сесії, вона / вони винесені в таблиці окремим рядком.

Таблиця 1

**Статистика проведення засідань Галицького земського суду
у 1435–1440 роках**

<i>№ засідання¹⁶</i>	<i>Дата / дата проведення сесії</i>	<i>Кількість справ на сесії¹⁷</i>	<i>Примітка</i>
1435			
1	12 вересня	5 (1–5)	AGZ T. XII. S. 1.
2	26 вересня	7 (6–12)	Ibidem. S. 1–2.
3	24 жовтня	19 (13–31)	Ibidem. S. 2–3.
	7 листопада	1 (32)	Ibidem. S. 3.
4	28 листопада	34 (33–66)	Ibidem. S. 3–6.
Всього: 4/5		66	

¹⁵ Ibidem. S. 1–89.

¹⁶ Збережено нумерацію засідань, зроблених видавцями судових записок. Для зручності сприйняття, римські цифри переведено в арабські. Рядки, де відсутні цифри, але подано інформацію, прокоментовано окремо.

¹⁷ Після кількості справ, зазначених у межах однієї сесії, у дужках позначені номери справ у виданні.

1436			
5	12 березня	4 ¹⁸ (67–70)	Ibidem. S. 6–8.
	[квітень – травень?]	6 (71–76)	Ibidem. S. 7.
	4 червня ¹⁹	3 (77–79)	Ibidem. S. 7–8.
6	30 липня	12 ²⁰ (80–91)	Ibidem. S. 8–9.
	[серпень – вересень?]	6 (92–97)	Ibidem. S. 9–10.
7	22 жовтня	13 (98–110)	Ibidem. S. 10–11.
8	29 жовтня	13 (111–123)	Ibidem. S. 11–13.
	12 листопада	1 (124)	Ibidem. S. 13.
Всього: 4/8		58 справ	
1437			
9	8 січня	5 (125–129)	Ibidem. S. 13–14.
10	21 січня	8 (130–137)	Ibidem. S. 15–16.
11	4 лютого	14 (138–151)	Ibidem. S. 16–18.
12	18 лютого	7 (152–158)	Ibidem. S. 18.
13	4 березня	13 (159–171)	Ibidem. S. 18–21.

¹⁸ Точну кількість справ за сесію, що відбулася 12 березня, встановити неможливо, як і те, чи після цієї сесії, і аж до наступної 30 липня 1436 р., були ще засідання земського суду. Такий стан справ пов'язаний з тим, що, як зазначають упорядники, в оригіналі частина сторінки порожня, а потім невідомо, скільки сторінок було пропущеними під час формування зошита й самої книги. Згодом на цій же сторінці видання (s. 7) вони зазначили, що «[...] початок наступної сторінки знову сильно знищений, і що з першої записки є тільки слова без зв'язку». Час, коли робилося видання цих записок, археографи, які займалися ним, не ставили занадто багато дослідницьких питань до джерел, з якими працювали. Натомість сучасне видання подібних джерел, як, наприклад, найдавніші актові книги краківських судів з кінця XIV ст. показують, скільки нового можна дізнатися про актову книгу, якщо дослідити зошити, з яких вона зшита. Для прикладу див.: *Księga ziemská krakowska 2 : 1394–1397 / wyd. W. Bukowski i M. Zdanek. Warszawa : Instytut Historii PAN, 2012. S. 13–15.*

¹⁹ Записка під № 77 має дату 4 червня (*feria secunda proxima post Trinitatem*) (s. 7). Наступні дві записки № 78–79 віднесені до цієї дати, хоча не містять жодних часових позначок.

²⁰ Після записки № 91 видавці зазначили: «На цьому завершується сторінка та зошит. Невідомо скільки потім бракує листів» (s. 9).

14	18 березня	14 (172–185)	Ibidem. S. 21–22.
15	8 квітня	3 (186–188)	Ibidem. S. 22–23.
16	15 квітня	16 (189–204)	Ibidem. S. 23–25.
17	13 травня	4 (205–208)	Ibidem. S. 25.
18	27 травня	32 (209–240)	Ibidem. S. 25–28.
19	10 червня	10 (241–250)	Ibidem. S. 28–29.
	16, 23, 26 грудня	3 (251–253)	Ibidem. S. 29–30.
Всього: 11/12		129 справ	
1438			
	6, 13 січня	5 (254–258)	Ibidem. S. 30–31.
20	10 лютого	36 (259–294)	Ibidem. S. 31–35.
	24 березня	1 (295)	Ibidem. S. 35.
21	7 квітня	32 (296–330) ²¹	Ibidem. S. 35–38.
22	5 травня	50 (331–380)	Ibidem. S. 38–43.
	9 червня	1 (381)	Ibidem. S. 43.
	25 серпня	1 (382)	Ibidem. S. 43.
23	27 жовтня	24 (383–406)	Ibidem. S. 43–46.
24	24 листопада	29 (407–435)	Ibidem. S. 46–49.
25	15 грудня	10 (436–445)	Ibidem. S. 49.
26	22 грудня	28 (446–468)	Ibidem. S. 49–51.
Всього: 7/11		217 справ	
1439			
27	1 січня	19 (469–487)	Ibidem. S. 51–53.
28	19 січня	45 (488–532)	Ibidem. S. 53–57.
29	[? лютого] ²²	54 (533–586) ²³	Ibidem. S. 57–61.

²¹ Кількість справ у цій сесії імовірно не повна. Окрім того, що до цього переліку додали №№ 319 а та 319 б (S. 37), після № 330 вони зазначили «[...] на тому завершується сторінка та зошит. Бракує продовження. Визначити обсяг пропуску не має можливості» (s. 38).

²² Видавці лише зазначили: «XXIX. Iudicium particularum terminorum per [...]» (s. 57). Ймовірно, що це судове засідання відбулося у лютому, з огляду на час проведення попередньої та наступної сесій Галицького земського суду.

²³ Окрім невизначеності дати цього засідання, яке імовірно відбулося у лютому, кількість справ, що розглядалася на ньому, також неможливо точно визначити. Видавці після справи № 579 зазначили: «Проміжок, обсягу якого неможливо визначити» (s. 61).

30	23 березня	6 (587–592)	Ibidem. S. 62.
31	11 травня	18 (593–610)	Ibidem. S. 62–64.
32	22 червня	19 (611–629) ²⁴	Ibidem. S. 64–66.
	6. д.	39 (630–668)	Ibidem. S. 66–69.
	29 вересня	1 (669)	Ibidem. S. 69.
33	26 жовтня	12 (670–681)	Ibidem. S. 69–71.
34	23 листопада	27 (682–708)	Ibidem. S. 71–73.
35	21 грудня	25 (709–733)	Ibidem. S. 73–75.
Всього: 9/11		265 справ	
1440			
36	19 січня	10 (734–744)	Ibidem. S. 75–76.
	25 січня	1 (744)	Ibidem. S. 75.
37	8 лютого	24 (745–768)	Ibidem. S. 76–78.
38	29 лютого	38 (769–806)	Ibidem. S. 78–81.
39	30 травня	41 (807–847)	Ibidem. S. 81–85.
40	27 червня	26 (848–873)	Ibidem. S. 85–89.
Всього: 5/6		140 справ	
Всього: 40/53		875 справ	

Як показує *таблиця 1*, здавалось би прості підрахунки, які мали на меті показати кількість сесій за рік та кількість справ, що розглядалися на одній сесії Галицького земського суду в 1435–1440 рр., не є такими вже й легкими. Причин тут можна виділити кілька. По-перше, це стан актових книг, які були на момент опрацювання та підготовки до видання в останній чверті XIX ст. По-друге, і, можливо, ця причина є важливішою за стан збереження документів, це те, що сама практика ведення подібних документів лише запроваджувалася у двох новостворених воєводствах. Засвоєння досвіду ведення судових книг було, мабуть, нелегкою справою і вимагало чималого досвіду як і певних умінь — писання латиною справ, що навряд чи проводилися цією мовою, а також оформлення в остаточні версії текстів справ та їхнє зберігання. По-третє, а це стосується

²⁴ Позиція під № 630 містить примітку про те, що з цієї записки починається новий зошит. Далі видавці зазначають: «Здається, що ця та наступні записки не належать вже до засідання з 22 червня 1439 р. і вірогідно тут є пропуск. Про це може свідчити також, що записка № 622, де йдеться про відкладення справи між Шадурком та Сцибором з Васючина та № 632, де подано присягу у цій справі» (s. 66).

частотності проведення засідань, то виглядає так, що проводилися вони чи не щомісяця, а в деякі місяці засідання відбувалися і двічі на місяць. Кожен із зазначених аспектів по-різному видимий у опублікованих судових записках, про що варто коротко зазначити.

Збереженість актових книг мало де була в принаймні задовільному стані. Цінність судових книг шляхта зрозуміла лише через певний час, який, як можна побачити з численних сеймових постанов про належне збереження актових книг, починається аж наприкінці XVI ст. Принаймні впродовж цілого XVII ст. чи не на кожному сеймі приймалися конституції про стан справ зі збереженням актових книг різних судів. А в наступному, XVIII ст., сеймиками приймалися рішення про копіювання старих книг, для кращого збереження. Тому нічого дивного, що ранні актові книги збереглися у незадовільному стані. Практично жоден земський та городський суд не мав добрих умов для їхнього збереження²⁵.

Наступний аспект — латинська мова. Не вдаючись до мовознавчого аналізу текстів судових записок, варто відзначити складність роботи писаря, який їх списував спочатку мабуть, у чернетки (цей етап був, імовірно, обмежений ціною та доступністю паперу в першій половині XV ст.), а згодом переписував у чистовий варіант до зошитів, що згодом формували актову книгу, коли відповідна кількість зошитів видавалася достатньою для її сформування. Правил, яких почали дотримуватися в пізніші часи, тоді ще не існувало. Як видно на прикладі актової книги Переворського земського суду за 1437—1469 рр., чимало тексту на перших аркушах закреслено (*іл. 1, 2*)²⁶. Не можна виключати, що з огляду на вартість та доступність паперу, а ці книги мають так званий формат «дудка» («дутка»), коли аркуш паперу складався вздовж і тому тогочасні книги виглядали вузькими та високими, були єдиним письмовими нотатками для писаря. Отже, чернетковий етап міг бути цілком виключений у роботі писаря у той час. Фізичний стан цих вузьких зошитів, до того часу, коли вони отримали палітурку, залишався вкрай залежним

²⁵ Про кам'янецькі та брацлавські актові книги в другій половині XVI—XVIII ст. див.: Михайловський В. М. Доля актових книг історичного Поділля: два епізоди з 1595 і 1704 років // Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2012. С. 396—416.

²⁶ Центральний Державний історичний архів у м. Львів. Ф. 12 «Переворський земський суд». Оп. 1. Спр. 1 «Чистова книга донесень за 1437—1469 роки». С. 2—10 та чимало наступних.

від умов зберігання. Лише згодом, у другій половині XVI ст. прийшли до ідеї формування книг за простим принципом: один рік — одна книга. Теоретично, все мало відбуватися у хронологічній послідовності — починаючи від найдавніших засідань.

Мовний аспект у веденні актових книг відіграв чималу роль. Вимога законодавства, а радше традиції, вести подібного типу актові книги латинською мовою вимагала від писаря земського суду чималої вправності та знання кількох мов. Свідченням цього є часті вкраплення полонізмів та русизмів у текстах справ²⁷. Принаймні, мабуть для усіх відомих писарів галицького земського суду в XV ст. польська мова була рідною²⁸. А тепер змоделюємо ситуацію на засіданні цього суду. Писарю потрібно записати справу латиною. Польська мова для нього рідна, але, імовірно, писати нею він не вчився у реаліях першої половини XV ст. Натомість на засіданні сторони спілкуються польською та руською. Чи така полімовність не впливала на лаконічність перших судових записок у поєднанні з ціною та доступністю паперу?

І останній із зазначених аспектів у складності роботи з цим джерелом. Як встановити частотність засідань суду впродовж року? Традиційно в історіографії, кількість засідань земського суду — роки, складалося з чотирьох засідань на рік²⁹. Ця традиція походила від одного з положень Нешавського привілею 1454 р., де в розділі XII «*De terminis particularibus*» зазначено: «*Judicia particularia, seu termini particulares, tantummodo quatuor vicibus per annum in quolibet districtu, videlicet singulis quator temporibus observentur, principaliter in districtibus capitalibus [...]*»³⁰. Тобто маємо з доволі чітким визначенням — чотири рази на рік. Начебто близько, але впровадження цієї норми відбулося після розглядуваних у цьому тексті подій. Практики інших судів, насамперед Краківського, та особливості Руського воєводства в XV ст. демонструють іншу практику роботи судів, цілком відмінну від положень привілею у Нешаві.

²⁷ Видавці цих судових записок наприкінці тому наводять словник цих «вульгаризмів», називаючи його «*Index wyrazów polskich*»: AGZ. T. XI. S. 54*–545.

²⁸ *Urzednicy wojewodzowa ruskiego XIV–XVIII wiekow. Spisy. № 153–166. S. 50–51.*

²⁹ *Uruszczak W. Historia państwa i prawa polskiego. Warszawa: LEX, 2015. T. I (966–1795). S. 257. «Sądy ziemskie rozpoznawały sprawy odbywając cztery razy do roku sesje sądowe zwane "roczkami" w głównych miastach danego województwa».*

³⁰ *Jus Polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis / ed. J. V. Bandike. Varsoviae, 1831. P. 277.*

Наприклад, досвід роботи Краківського земського суду в 1390-х р. показує, що засідання (рочки) відбувалися щодва тижні³¹. Можливо, така особливість роботи Краківського земського суду було пов'язана з його статусом і кількістю справ, що надходили на розгляд? Натомість, ще Станіслав Кутшеба у своїй праці «*Geografia sądów ziemskich od XVI do XVIII wieku*» зазначав, що у Львівській, Перемишльській, Галицькій та Сяноцькій землях судові засідання відбувалися щомісяця, і лише 1523 р. у сеймовій конституції було зменшено цю кількість до шести³². У самій сеймовій конституції зазначено «ut in terris Russiae sextiesco in anno termini terrestres celebrantur». Далі визначалися конкретні дати початку цих сесій: 6 січня, 24 лютого, 23 квітня, 24 червня, 24 вересня та 28 листопада³³. Натомість 1593 р. коли окремою конституцією визначалися терміни галицьких земських рочків, вони вже цілковито мали, як видається, практичний вимір дат їхнього проведення і були розраховані не на одnodенні сесії, як у початковий період діяльності суду: перші — після 2 лютого, другі — восьмий день після Великодня, треті — після 8 вересня, четверті — після 11 листопада³⁴. Подібні різночитання не вносять ясності в періодичність сесій земського суду ні до 1454 р., ні після 1523 р., а теза С. Кутшеби про щомісячні зібрання потребує як джерельної, так і правової верифікації.

Подивимося насамперед на частотність зібрань Галицького земського суду в 1435–1440 рр. Отже, за цей час, від вересня 1435 до грудня 1440 рр., упорядники виділяють 40 судових сесій. Як видно з *таблиці 1*, якщо врахувати тільки ці показники, то: 1435 р. відбулося чотири засідання, 1436 р. — чотири, 1437 р. — 11, 1438 р. — сім, 1439 р. — дев'ять, 1440 р. — п'ять. Навіть ця статистика показує, що найближче до тези С. Кутшеби був 1437 р., коли, згідно з виданням записок, відбулося 11 засідань. Якщо спробувати вирахувати середньорічний показник, то він складатиме всього п'ять засідань на рік. Певну поправку потрібно вводити на те, що тоді, як 1435 р. перше засідання датується 12 вересня, у 1440 р. останнє з відомих засідань відбулося 27 червня, відтак повними є лише чотири роки — 1436, 1437, 1438 та 1439. На цьому прості розрахунки завершуються.

³¹ Księga ziemiska krakowska 2 : 1394–1397. S. 15.

³² Kutrzeba S. *Geografia sądów ziemskich od XVI do XVIII wieku* // Kutrzeba S. *Studia do historii sądownictwa w Polsce*. Seria I. Lwów, 1901. S. 96.

³³ Volumina Constitutionem. Vol. 1. 1493–1549. T. 1: 1493–1526 / opr. St. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. Warszawa: Wyd-wo Sejmowe. 1996. S. 400.

³⁴ Volumina Constitutionem. Vol. 2: 1550–1609. T. 2: 1587–1609 / opr. St. Grodziski. Warszawa: Wyd-wo Sejmowe. 2008. S. 205.

У таблиці 1 наведені дані про судові записки, що мають інші дати, ніж у заголовках сесій. Якщо ввести до вжитку ці позиції як інформацію про сесії, про яку нам невідомо через відсутність відповідних заголовків, то 1435 р. відбулося п'ять засідань, 1436 р. — вісім, 1437 р. — 12, 1438 — 11, 1439 — 11, 1440 — шість. Тобто вже маємо показник у 53 засідання, де одного року відбулося 12 засідань, у двох роках 11, що відповідало би тези С. Кутшеби про щомісячну практику їх проведення. Натомість, якщо ми подивимося, приміром, на 1437 р., коли відбулося 12 засідань, то їхній розподіл на місяці не дає нам стрункої статистики. Що можна показати таким чином. Так, у січні — травні відбулося по два засідання — 8 і 21 січня, 4 і 18 лютого, 4 і 18 березня, 8 і 15 квітня, 13 і 27 травня. Далі за цей рік ми маємо ще три документи з датами 16, 23 та 26 грудня. З огляду на традицію цього року можна припустити, що йшлося аж про три засідання. Але зважаючи на близькість цих дат, зараховуємо їх як одне. При такій кількості на рік припадало би майже дев'ять судових сесій, а враховуючи знову ж таки перший рік статистики, що розпочинається з вересня, отримуємо цілком близький результат до тези С. Кутшеби.

Цілком інша картина виглядає при розподілі цих засідань на місяці. Тут провести якісь коректні, бодай близькі до попередніх розрахунки стає ще складніше. Спробуємо узагальнити їх у таблиці 2.

Таблиця 2

**Розподіл та кількість сесій Галицького земського суду
по місяцях за 1435—1440 рр.**

№ з/п	Місяць	Рік та кількість сесій на місяць цього року	Кількість сесій загалом
1	січень	1437 {2}, 1438 {1}, 1439 {2}, 1440 {2}	7
2	лютий	1437 {2}, 1438 {1}, 1439 {1}, 1440 {2}	6
3	березень	1436 {1}, 1437 {2}, 1439 {1}	4
4	квітень	1437 {2}, 1438 {1}	3
5	травень	1437 {2}, 1438 {1}, 1439 {1}, 1440 {1}	5
6	червень	1436 {1}, 1437 {1}, 1438 {1}, 1439 {1}, 1440 {1}	5
7	липень	1436 {1}	1
8	серпень	1438 {1}	1
9	вересень	1435 {2}, 1439 {1}	3
10	жовтень	1435 {1}, 1436 {2}, 1438 {1}, 1439 {1}	5
11	листопад	1435 {2}, 1436 {1}, 1438 {1}, 1439 {1}	5
12	грудень	1437 {1}, 1438 {2}, 1439 {1}	4

З цієї таблиці виходить досить цікава закономірність, що, можливо, у майбутньому вплинула на зменшення кількості судових сесій до шести в 1523 р., а згодом і до чотирьох у судах Руського воєводства, коли в 1589, 1593 та 1598 рр. це було затверджено відповідними сеймовими конституціями³⁵. Найчастіше судові засідання відбувалися у січні та лютому — сім та шість разів відповідно. Далі популярними місяцями були травень, червень, жовтень та листопад — по п'ять разів. Чотири рази збиралися у березні та грудні, по три у квітні та вересні. Найменш завантаженими були липень та серпень відповідно. Імовірно, що два літні місяці та вересень були тим часом, коли важко було провести засідання з огляду на сезонність військових кампаній, а також, і, це мабуть було основним фактором, сільськогосподарських робіт, що унеможливлювали участь сторін та асесорів у суді. З тими, хто брав участь у судових засіданнях, познайомимося згодом. А зараз подивимося на кількісний показник справ, що розглядалися на сесіях Галицького земського суду.

Наступний аспект, який цілком логічно виходить з *таблиці 1*, потребує детальнішого пояснення, — це кількість справ, що розглядалися на одній сесії, як і тривалість самої сесії суду. Складність із цим полягає в тому, що справи зазначені після заголовків про сесії, не завжди можна зарахувати до конкретного судового засідання. Трапляються справи, що мають власні дати. Вони можуть збігатися з датами засідання, можуть бути відмінними на кілька або ж кільканадцять днів, або ж бути вписаними документів із цілком іншими датами, навіть до 1435 р., часу початку роботи Галицького земського суду. Все це посилюється і згадуваними вище пропусками аркушів, а можливо, і зошитів, про що детально йшлося вище та зазначено в примітках до *таблиці 1*. Із цим пов'язане й питання тривалості судової сесії. З тієї інформації, що є, виходить, що засідання тривали один день. Це відповідає нормам права (Art. 25m), де чітко визначався час проведення засідань до обіду³⁶. Логічно можна припустити, що впродовж одного дня кількість розглядуваних справ залежала від їхнього змісту та чи було це початком розгляду, продовженням розгляду чи його завершенням. Адже

³⁵ Kutrzeba S. Geografia sądów ziemskich od XVI do XVIII wieku. S. 96.

³⁶ Про форму Art. 25m див.: Urszozak W. Zwyczaje ziemskie w Statutach Kazimierza Wielkiego // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. Łódź : Wyd-wo Uniwersytetu Łódzkiego, 1989. T. IV. S. 181. Причиною такого рішення було зловживання суддями алкоголем під час обіду, тому і встановлювалися такі часові обмеження.

всі документи походять з актової книги № 1, яка у описі фонду іменується «Книга вписів угод, донесень і декретів» (*Liber inscriptionum, relationum et decretorum*³⁷). Подібні підрахунки можливі лише в тих фрагментах опублікованого джерела, що мають чітку хронологію (див. *таблицю 1*).

Отже, кількість справ, що розглядалася на засіданнях, можна поділити на кілька груп: від 1 до 5, від 6 до 10, від 11 до 20, від 21 до 30 та більше 30 упродовж одного засідання (див. *таблицю 3*). У відповідних клітинках після року, у дужках зазначена кількість справ сесії, що відбулася у цей місяць цього року. Деякі роки мають по дві сесії за один місяць.

Таблиця 3

**Кількість справ, розглянутих упродовж сесій
Галицького земського суду по місяцях у 1435–1440 рр.**

№ з/п	місяць	Кількість справ розглянутих упродовж сесії				
		від 1 до 5	від 6 до 10	від 11 до 20	від 21 до 30	більше 30
1	січень	1437 (5)	1437 (8), 1440 (10)	1439 (19)		1439 (45)
2	лютий		1437 (7)	1437 (14)	1440 (24)	1438 (36), 1439 (54), 1440 (38)
3	березень	1436 (4), 1439 (6)		1437 (13), 1437 (14)		
4	квітень	1437 (3)		1437 (16)		1438 (32)
5	травень	1437 (4)		1439 (18)		1437 (32), 1438 (50), 1440 (41)
6	червень		1437 (10)	1439 (19)	1440 (26)	
7	липень			1436 (12)		
8	серпень					
9	вересень	1435 (5)	1435 (7)			
10	жовтень			1435 (19), 1436 (13), 1435 (13), 1439 (12)	1438 (24)	
11	листопад				1438 (29), 1439 (27)	
12	грудень		1438 (10)		1438 (28), 1439 (25)	

³⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 6 «Галицький земський суд». Оп. 1. Спр. 1 «Книга вписів угод, донесень і декретів 1435–1454».

Статистика, представлена в *таблиці 3*, показує, що найбільш завантаженими в роботі Галицького земського суду, виходячи з кількості розглядуваних справ, були такі місяці: січень, лютий, квітень та травень — у групі більше 30 справ; лютий, червень, жовтень, листопад і грудень — у групі від 21 до 30 справ. Група від 11 до 20 справ розподілена більш рівномірно. У ній відсутні засідання у серпні, вересні, листопаді та грудні. Інші дві групи — від 1 до 5 та від 6 до 10 справ — не представлені в липні, серпні, жовтні та листопаді. Виглядає так, що найбільш завантаженими в роботі Галицького земського суду були зимові, весняні та осінні місяці.

Ще одним аспектом діяльності Галицького земського суду є день тижня та місяця, коли проводили засідання. Як відомо, упродовж 1435–1440 рр. відбулося не менше 53 засідань (див. *таблицю 1*). Натомість лише 39 з них датовані. У *таблиці 4* представлено всі сесії Галицького земського суду, які виділені видавцями. Зазначена також сесія № 29, яка не має дати. Це зроблено для зручності, аби не змінювати нумерацію сесій між таблицями в тексті. Інформація представлена, якщо це можливо з огляду на стан джерела, святом відповідно до католицького календаря та днем тижня.

Таблиця 4

**Католицькі свята та дні тижня, коли відбувалися сесії
Галицького земського суду в 1435–1440 рр.**

№ з/п	Дата	Свято	День тижня
1	12. X. 1435	post festum Nativitatis Mariae	fer'a secunda
2	26. X. 1435	proxima post Mathei	ter'a secunda
3	24. X. 1435	proxima ante Symonis et Iude	fer'a secunda
4	28. XI. 1435	ante Andree	fer'a secunda
5	12. II 1436	post dominicam Oculi	fer'a secunda
6	30. VI. 1436	proxima post Iacobi Apostoli	fer'a secunda
7	22. X. 1436	post undecem milia virginum	ter'a secunda
8	29. X. 1436	proxima ante festa Omnium Sanctorum	fer'a secunda
9	8... 1437	proxima post festa Epifanie	fer'a tertia
10	21. I. 1437	alias die Agnetis	fer'a secunda
11	4. II. 1437	post fest Purificacionis	fer'a secunda
12	18. II. 1437	post dominicam Invoavit	fer'a secunda

13	4.I.I.1437	proxima post dominicam Oculi	feria secunda
14	18.II.1437	proxima post dominicam ludica	feria secunda
15	8.IV.1437	post Conductum Pasche	feria secunda
16	15.IV.1437	post dominicam Misericordia Domini	feria secunda
17	13.V.1437	infra octavas Ascensionis Domini	feria secunda
18	27.V.1437	post festa Trinitatis	feria secunda
19	10.VI.1437	post octavas Corporis Christi	feria secunda
20	10.II.1438	post Dorothee festa	feria secunda
21	7.IV.1438	post dominicam domine ne longe	feria secunda
22	5.V.1438	proxima ante Stanislai martiris	feria secunda
23	27.X.1438	in vigilia Symonis et Iude	feria secunda
24	24.XI.1438	proxima ante Katherine	feria secunda
25	15.XII.1438	proxima ante Thome Apostoli	feria secunda
26	22.XII.1438	ante festa Natalis	feria secunda
27	1.I.1439	die Circumcisionis	<i>feria tertia</i>
28	19.I.1439	ante Agnetis	feria secunda
29	6. II.	—	—
30	23. II.1439	post dominicam lucila	feria secunda
31	11. V.1439	Rogacionum	feria secunda
32	22. VI.1439	proxima ante Iohannis Baptiste	feria secunda
33	26. X.1439	proxima ante Symonis et Iude Apostolorum	feria secunda
34	23. XI.1439	ipso die sancti Clementis	feria secunda
35	21. XII.1439	alias die sancti Thome	feria secunda
36	19. I.1440	ante Agnetis	<i>feria tertia</i>
37	8. II.1440	Cinerum	feria secunda
38	29. II.1440	post dominicam Oculi mei semper	feria secunda
39	30. V.1440	infra octavam Corporis Cristi	feria secunda
40	27. VI.1440	post Iohannis Baptiste	feria secunda

З 39 сесій Галицького суду, 1435–1440 рр. у понеділок (*feria secunda*) відбулося 36. Винятки, коли засідання було в інший день, становлять лише 7,69%. На перший погляд, немало, але з огляду невелику вибірку — це лише три випадки за шість років. У таблиці вони виділені курсивом. Так, 1437 р. перше засідання відбулося 8 січня, що припало на вівторок

(*feria tertia*). Вже 1439 р. перше засідання суду відбулося у перший день року 1 січня (*die Circumcisionis*). Цього року це був теж вівторок. Шукати якусь причину такого початку не варто. Для наших предків це був цілком звичайний робочий день, говорячи сучасною мовою. Мабуть, на Святого Сильвестра проводити засідання їм не надто кортіло. Ще один випадок проведення сесії у вівторок трапився наступного 1440 р., коли перше засідання року відбулося аж 19 січня (*feria tertia ante Agnetis*). У джерелі воно прив'язане до дня Святої Агнеси (21 січня). Тому, з огляду на представлену в *таблиці 4* статистику, на понеділок припадало більшість судових засідань.

Якщо спробувати знайти якусь закономірність у прив'язці сесій до певних свят, та потрібна значно більша вибірка і краща збереженість джерел. Робити якісь висновки з наявного матеріалу буде не зовсім коректно.

Ще один аспект, який варто відзначити, — це означення судових сесій у заголовках. У *таблиці 5* представлені заголовки сесій. Виділяється, з цілком очевидних причин, заголовок першого засідання, у якому йдеться про «Після надання руській землі польського права за найяснішого володаря Владислава цей реєстр фактів укладено для земського суду»³⁸.

Таблиця 5

**Означення судових засідань у заголовках сесій
галицького земського суду**

№ з/п	Дата	Заголовок сесії
1	12.IX.1435	post dacione triuris Polonici terre Russie per serenissimum princepem dominum Wladislaum etc. presens registrum est factum pro iudicio terrestribus
2	26.IX.1435	Item iudicium celebratum
3	24.X.1435	Termini iudiciales terrestres
4	28.XI.1435	iudicium celebratum
5	12.III.1436	iudicium particulare celebratum
6	30.VII.1436	Termini iudiciales particulares
7	22.X.1436	iudicium particulare celebratum

³⁸ AGZ. T. XII. S. 1.

8	29.X.1436	iudicium celebratum
9	8.I.1437	iudicium per
10	21.I.1437	Termini particulares et terrestres
11	4.II.1437	iudicium. iudicium celebratum
12	18.II.1437	iudicium celebratum
13	4.III.1437	iudicium particulare celebratum
14	18.III.1437	iudicium particulare celebratum
15	8.IV.1437	iudicium celebratum est particulare
16	15.IV.1437	iudicium celebratum
17	13.V.1437	iudicium particulare celebratum
18	27.V.1437	iudicium particulare celebratum
19	10.VI.1437	iudicium particulare celebratum
20	10.II.1438	iudicium celebratum
21	7.IV.1438	iudicium celebratum
22	5.V.1438	iudicium celebratum
23	27.X.1438	iudicium celebratum
24	24.XI.1438	iudicium celebratum
25	15.XII.1438	iudicium celebratum
26	22.XII.1438	iudicium celebratum
27	1.I.1439	iudicium celebratum
28	19.I.1439	iudicium celebratum
29	5. d.	iudicium particularium terminorum
30	23.III.1439	iudicium celebratum concordie
31	11.V.1439	iudicium terminorum peremptorium
32	22.VI.1439	iudicium celebratum
33	26.X.1439	Termini
34	23.XI.1439	iudicium celebratum
35	21.XII.1439	iudicium recessionalium
36	19.I.1440	Item
37	8.II.1440	iudicium terrestre celebratum
38	29.II.1440	iudicium terrestre celebratum
39	30.V.1440	iudicium terrestre particulare
40	27.VI.1440	iudicium terrestre particulare celebratum

Поза заголовком для першої сесії від 12 вересня 1435 р., решта сесій мають цілком лаконічні назви: від «*Item*» і «*Termini*» до «*Iudicium celebratum*» та «*Iudicium particulare celebratum*».

Хто був присутній на засіданнях суду?

Перше засідання, з якого відкривається актова книга, має промовистий заголовок, що свідчить про впровадження нового права на руських землях Корони королем Владиславом III, а далі зазначено присутніх на цьому засіданні: земського суддю Яна Колю, земського підсудка Сцибора з Васючина, коморника судді Миколая з Водників та коморника підсудка Конрада з Кунашова³⁹. Такий впис на початку книги не полишає сумнів, що до цього дня засідання Галицького земського суду не відбувалися. Принаймні ні Ян Коля, ні Сцибор з Васючина не згадуються до 12 вересня 1435 р. зі своїми земськими урядами. У таблиці 6 представлено всіх урядників, судових земських, судових ґродських, інших земських та інших ґродських, що зустрічаються у заголовках судових сесій. Відзначу, що в багатьох випадках у цих заголовках особи, які мали на той час якийсь уряд, часто не позначалися з ним, або ж узагалі позначалися лише прізвищем / прізвиськом. Це ускладнює роботу з цим матеріалом. Також у таблиці не враховано інформацію про документи, які функціонують як окремі вписи і містять перелік свідків. Такі випадки будуть опрацьовані в окремому дослідженні. Якуб Гіза, про якого йтиметься згодом, адже він певний час був і земським суддею, поза урядом галицького хорунжого, виконував обов'язки татора Галицької землі (про це див. далі). З огляду на специфіку часу, а йдеться про 1434–1438 рр., коли король Владислав III був неповнолітнім, Гіза був одним з ґрона тих, хто виконував опіку над Галицькою землею від імені короля. Тому тут його зараховано до земських урядників, коли він виступає у цих матеріалах з означенням татора.

³⁹ «Anno Domini MCCCCXXXV proxima feria secunda post festum Nativitatis Mariae post dacionem iuris Polonici terre Rusie per serenissimum principem dominum Wladislaum etc. presens registrum est factum pro iudicio terrestri presentibus magnifico domino Iohanne Cola Iudice, Styboryo de Wasyczyn Subiudice, Nicolao de Wodnyky Camerario Iudicis et Conrado de Kwnaschow Camerario Subiudicis dominorum», AGZ. T. XII. S. 1.

Таблиця 6

**Урядники, присутні на засідання Галицького земського суду
в 1435–1440 рр.**

№ з/п	Дата засідання	Галицький судоч. земський урядники			Судочні коморники та підкоморні		Інші урядники			
		Зем-ський суддя	Зем-ський під-судок	Зем-ський писар	Комор-ник земсь-кого суду	Підко-рник земсь-кого підсудка	Галицький земський уряд-ник	Галицький підко-рник	Під-судок	Під-судок
1	22.IX.1435	1	1		1	1				
2	25.IX.1435	1	1		1	1				
3	24.X.1435				1	1				
4	28.XI.1435	1			1	1		2		
5	2.II.1436	1	1		1		1 ⁴⁰			
6	30.VII.1436	1	1		1	1	1 ⁴²			
7	22.X.1436		1		1	1			1	
8	29.X.1436				1	1				
9	8.I.1437	1					1			
10	21.I.1437		1		1	1	1			
11	4.II.1437		1		1	1				
12	8.II.1437				1	1	1			
13	4.III.1437		1		1	1				
14	8.IV.1437				1	1				
15	8.IV.1437				1	1	1			
16	15.IV.1437	1			1	1	1			
17	3.V.1437				1	1				
18	27.V.1437		1		1				1	
19	6.VI.1437		1		1	1				
20	6.I.1438	1	1		1	1				

⁴⁰ Присутній на цьому засіданні Ходко Головенчик не позначений ніяк. Натомість уже 24 жовтня 1435 р. у одній зі справ, що розглядалися, його позначено коморником старости (*Chodko Holowyenczycz Camerarius Capitanei*, AGZ. T. XII. № 19. S. 2). Цілком вірогідно, що 26 вересня 1435 р. він виконував ці функції.

⁴¹ Міхал з Бучача позначений галицьким каштеляном та галицьким старостою (*Michaele de Buczacz Castellanus et Capitaneum Haliciensis*, AGZ. T. XII. № V. S. 6). Тому, з огляду на вищість уряду каштеляна, його позначено в колонці «Галицькі земські урядники».

⁴² Якуба Гізу віднесено до земських урядників з огляду на його функції опікуна (тутора) Галицької землі.

21	7.IV.1438	1	1	1	1	1 ⁴³		
22	5.V.1438	1	1	1	1	1		1
23	27.X.1438		1	1	1			
24	24.XI.1438	1		1	1	1		1
25	15.XII.1438				1		1 ⁴⁴	
26	22.XII.1438	1		1	1	1		1
27	1.I.1439			1		1	1	1
28	19.I.1439	1		1	1	1		1
29	6.II.1439	1	1			1		
30	[17.II.1439]							
31	23.II.1439	1	1	1	1	1		1
32	22.VI.1439			1	1 ⁴⁵	2		1
33	28.X.1439							
34	13.XI.1439	1		1 ⁴⁶	1	1		
35	21.XII.1439	1	1	1	1	2	1	
36	19.I.1440	1	1		1			
37	5.II.1440	1			1	1		
38	29.I.1440	1				2		
39	30.V.1440	1	1		1	1		
40	27.VI.1440	1			1			

⁴³ На цьому засіданні Войцех Жолендзь позначений як підкоморій (*per Zolandz Succamerarium*, AGZ. Т. XII. S. 35). З огляду на те, що його зазначено після судді та підсудка, але перед коморником Миколаєм з Водників, можна було би припускати, що він був галицьким підкоморієм. Натомість він уже 16 грудня 1437 р. позначений з урядом галицького хорунжого з яким він був щонайменше до 31 березня 1440 р. (*Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieków. Spisy. № 2. S. 35*). Галицьким земським підкоморієм упродовж 1434–1453 рр. був Андрій Чурило (*Ibidem. № 212. S. 55*).

⁴⁴ Зазначений цього дня галицький городський суддя Миколай (*Nicolaum Iudicem castrensem*) тотожний Миколаєві з Водників, який до 15 грудня 1438 р. і після, як одразу ж під час наступного засідання (*Nicolaum Iudicis Camerarios*), був ще й коморником галицького земського судді. Тут його зазначено як городського урядника, і у відповідній колонці, з огляду на те, як він позначений у джерелі того дня.

⁴⁵ У заголовку сесії зазначено лише «Кунашовський обраний Митко князем» (*Kunaschowsky electos Mithko ducem*, AGZ. Т. XII. S. 64). У попередньому заголовку сесії від 11 травня 1439 р. зазначено «Кунашовський посол на з'їзд у Мостиськах» (*Kunaschowsky deputatos per convencionem Moscizczka*, *Ibidem. S. 62*). Серед учасників з'їзду 14 квітня 1439 р. його не зазначено (*Spieralski Z. Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiaiariusz Jana Łaskiego (około 1505). Część pierwsza // Studia Źródłoznawcze. Warszawa ; Poznań, 1979. Т. 24. S. 137*). Див. також прим. 1 на с. 137. Скопіш за все це Конрад, коморник земського підсудка.

⁴⁶ У заголовку роців не зазначено ні судді, ні асесорів: «Termini feria secunda proxima in Halycz ante Symonis et Iude Apostolorum celebrati anno etc. XXX попо». Найімовірніше маємо тут справу з неухважністю писаря.

⁴⁷ Миколай з Водників, щодо окресленого часу занотований коморником земського судді, цього разу зазначений як підкоморій, без додаткового уточнення (*Nicolaum Wodniczki Subcamerarios*, AGZ. Т. XII. S. 71). Див. також коментар до прим. 44.

Представлена в *таблиці 6* інформація вимагає детальнішого пояснення з огляду на кількість засідань, а їх було за цей час щонайменше 40, та на розмаїтість випадків присутності судових та інших урядників на цих засіданнях. Коронне право визначало, що на засіданні суду повинні бути присутніми земський суддя, земський підсудок та земський писар⁴⁸. Ця трійця, власне, і складала сам суд. Цей традиційний погляд буде більше стосуватися вже функціонування земського суду в XVI–XVIII ст., і він певною мірою автоматично поширюється і на попереднє століття, що не відповідає тому, як це представлено в розглянутих джерелах. Реалії у новоутвореному Галицькому земському суді відображали швидке впровадження тогочасних правових приписів, що існували вже станом на 1434 р. у Короні. Розглянемо їх детальніше, з поясненнями, що впливають з наявної у джерелах інформації та відомостей про осіб, згаданих у заголовках сесій та матеріалах суду.

Найпростіше дати відповідь щодо присутності на цих засіданнях галицького земського писаря. За розглянутий період його не зафіксовано жодного разу. Як уже вище зазначалося, перша згадка про якогось Збігнева, занотованого 3 січня 1441 р. «шляхетним Збігневом земським писарем» (*nobilem Sbigneum Notarium terrestrem*)⁴⁹, походить не із заголовка сесії, а із судової записки, де цей Збігнев є стороною: «*Vrbanus / Notarius*».

Не складно відповісти на те, як і коли був присутній земський підсудок, яким упродовж цього часового відтинку був Сцибор з Васючина. За розглянутий період він був присутній на 20 судових засіданнях із 40 (див. *таблицю 6*), тобто — на 50%. Зважаючи на «відсутність» писаря, цей фактор певною мірою викликає насторогу і разом з цим питання. Як тоді функціонував Галицький земський суд? Можливо, земські судді виконували свої обов'язки краще. І хто ж тоді списував справи земського суду?

Принаймні за цей час, як уже зазначалося, ними було три особи: Ян Коля з Далеюва, Якуб Гіза та Гнат з Кутищ. Перший із них, Ян Коля, був

⁴⁸ Для прикладу див.: Moniuszko A. Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.). Zarys wykładu z wyborem źródeł. Warszawa: Campidoglio. 2017. S. 14.

⁴⁹ Ibidem. № 905. S. 92.

суддею до 4 червня 1437 р., і за цей час відбулося аж 18 судових засідань, на яких він посвідчений тільки сім разів і його участь становить лише 38,8%. Наступний суддя — Якуб Гіза вперше посвідчений земським суддею 16 грудня 1437 р., а востаннє 9 червня 1438 р. За цей час відбулося лише три засідання, на яких він був присутнім (див. *таблицю 6*), тобто 100%-ва участь.

Після Гізи земським суддею став Гнат (Ігнат) з Кутищ, уперше посвідчений з цим урядом 24 листопада 1438 р. Його перебування на цьому уряді тривало до 1471 р. За розглядуваний період часу до кінця 1440 р. відбулося 17 судових засідань, на яких земський суддя був присутнім 14 разів, а його показник участі склав 82,35%. Порівняно з попередниками цей результат є посередині між дисциплінованим Якубом Гізою та менш відповідальним Ян Колею. З формальної точки зору це так, але подібний критерій не надто добре можна застосувати до земських урядників XV ст. Для прикладу, Ян Коля наприкінці 1435 та на початку 1436 р. навряд чи міг бути присутнім на засіданнях Галицького земського суду, з огляду на участь у загальнодержавних справах, таких як укладання угоди з Тевтонським Орденем та участь у коронному з'їзді в Бресті-Куявському 31 грудня 1435 р.⁵⁰, на якому були присутні чи не всі відомі коронні урядники того часу.

У цій статистиці є кілька цікавих спостережень. На дев'яти судових засіданнях не було ні судді, ні підсудка, і, як уже вище згадувалося, ні писаря (див. *таблицю 6*). Тоді постає питання якщо немає судових урядників на 22,5% засідань, то хто був замість них, та чи можна вважати ці засідання такими, що відбулися і мали легітимний характер?

Відповідь на це питання полягає у тому, що практично на всіх засіданнях Галицького земського суду були присутні коморники земського судді та підсудка — Миколай з Водників та Конрад з Кунашова. Традиційно списки земських урядників не містять інформації про таких осіб. Певною мірою заважає сприйняттю і їхнє означення у джерелах, і де тоді писар, про якого нам нічого не відомо

⁵⁰ Останнє парцово видання: *Dokumenty pokoju brzeskiego między Polską i Litwą a Zakonem Krzyżackim z 31 grudnia 1435* / wyd. A. Szweża, M. Iliebiński, S. Szybkowski, J. Trupinda przy współudziale R. Petruskasa i S. Polechowa. Toruń : Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021. S. 166. Дякую Сергієві Полехову за можливість скористатися цим виданням.

до початку 1441 р.? Або ж ці функції могли виконувати коморники? Обоє коморників присутні на першому засіданні суду в Галичі 12 вересня 1435 р. Після зазначення судді та підсудка — Яна Колі та Сцибора Васючина, бачимо коморника судді Миколая з Водників та коморника підсудка Конрада з Кунашова (*Nicolao de Wodnyky Camerario Iudicis et Conrado de Kwnaschow Camerario Subiudicis dominorum*)⁵¹. Ця пара досить дисципліновано виконувала свої обов'язки. Лише в чотирьох випадках, а це лише 10% засідань, вони обоє не були присутніми (див. таблицю 6). Якщо індивідуально глянути на їхню присутність, то Миколай з Водників був відсутній десять разів, а це 25% засідань, Конрад з Кунашова — вісім разів і 20% відповідно. У порівнянні з земськими урядниками, це не така вже й значна кількість пропусків (див. вище). Зате відсоток присутності складає 75 та 80% відповідно. Ще одного разу, 7 квітня 1438 р., на засіданні суду був посвідчений підкоморій Жолендзь (*per Zolandz Succamerarium*)⁵². На ньому були присутні земські суддя Якуб Гіза та підсудок Сцибор з Васючина, коморник судді Миколай з Водників. Ідеться тут, звісно, не про земського підкоморія, яким на той час був Андрій Чурило⁵³. Як і те, що самого Миколая 23 листопада 1439 р. теж названо підкоморієм (*Nicolaum Wodniczki Subcamerarios*). А згадуваний Жолендзь є Войчехом Жолендзем з Дрищова герба Абданк, який був у 1435—1436 рр. замковим воєводою та впродовж 1437—1440 рр. галицьким хорунжим⁵⁴ і можливо випадково був позначений у актовій книзі як підкоморій⁵⁵, або ж міг бути ще й коморником старости Пйотра Одровонжа зі Спрови⁵⁶.

Отже, маємо справу з певною групою урядників, присутніх чи не на всіх засіданнях суду (див. *таблицю 6*) та позначених у заголовках. Хто вони і як право регулювало їхню присутність та правомочність? Статут короля Казимира III від 1347 р. нічого про них не згадує.

⁵¹ AGZ. T. XII. S. 1.

⁵² Ibidem. S. 35.

⁵³ Urzędnicy województwa ruskiego XV–XVIII wieku. Spisy. № 212. S. 55.

⁵⁴ Ibidem. № 2. S. 35.

⁵⁵ AGZ. T. XII. S. 1, 3, 5, 8, 10.

⁵⁶ Про клієнтелу Пйотра та Анджея Одровонжів зі Спрови див.: Wilamowski M. Familia dworska Piotra i Andrzeja Odrówążów Sprowskich wojewodów i starostów ruskich // Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu / pod red. K. Ożoga i St. Szczura. Kraków: Societas Vistulana. 2000. S. 273–323.

Натомість краківсько-варцькі статuti короля Владислава II Ягайла від 1420–1423 рр. наділяли їх певними повноваженнями і дозволяли навіть вести засідання суду без участі земського судді та підсудка, але за допомогою коморників воєводи та підкоморія⁵⁷. Також коронне право дозволяло коморникам судити справи до 30 гривень польської монети⁵⁸. І вже на третьому засіданні 24 жовтня 1435 р. вони скористалися цим положенням. Як видно із заголовка, на засіданні не було ні судді, ні підсудка, а лише їхні коморники, яким асистували двоє Головенчичів та шляхетний Розумек (*Rozumkonem nobiles*). Один з них — Ходко, позначений у одній зі справ цього дня як коморник галицького старости (*Chodko Holowyenczycz Camerarius Capitanei*)⁵⁹. Okремо варто відзначити, що коронні статuti були перекладені руською мовою, адже знання латини навряд чи було поширене на руських землях серед шляхти. Відомі руські переклади містять аналогічні норми щодо коморників та їхньої компетенції⁶⁰. Ці переклади мали би сприяти кращому розумінню норм коронного права на руських землях після 1434 р., особливо там, де поставали земські та городські суди — Руське, Подільське воєводства та Холмська земля.

Дослідники вже віддавна звертали увагу на цих учасників судових засідань. Ще С. Кутшеба у своїй праці про середньовічне судівництво

⁵⁷ «[...] quibus Camerarj Judicium et Subjudicium alj cuo Camerarj videlicet Palatini et Succamararj eligendi». Volumina Legum. Petersburg, 1859. T. I. S. 34. Тезово про цю групу судових урядників див.: Piekosiński F. Sądownictwo w Polsce wieków średnich // Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. Kraków : Akademia Umiejętności, 1898. Serya II. T. 10 (35). S. 371. Детальніше див.: Kutrzeba S. Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. Kraków : Akademia Umiejętności, 1901. S. 216–217.

⁵⁸ «Oficiales, aut Camerarj seu Subjudices terminorum particularium, non debent a causis minoribus, quas usque ad aestimationem triginta marcarum et infra computamus», Volumina Legum. S. 34.

⁵⁹ AGZ. T. XII. № III; № 18. S. 2.

⁶⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. № 27. Т. 15–16. С. 40; Rusk przekład polskich statutów ziemskich z rękopisu moskiewskiego / wyd. St. Roman i A. Vetulani. Wrocław ; Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1959. П. 15–16. S. 99. Про самі переклади статутів див.: Bardach J. Ruskie przekłady polskich statutów ziemskich XIV i XV wieku // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1999. T. 3. S. 7–24.

в Польському королівстві, на основі аналізу опублікованих записок судів Руського воєводства, навів такі комбінації присутності урядників у суді: 1) суддя, підсудок та два коморники; 2) суддя, підсудок та коморник судді; 3) суддя, підсудок та коморник підсудка; 4) суддя та підсудок; 5) суддя та два коморники; 6) підсудок та два коморники; 7) суддя та коморник підсудка; 8) підсудок та коморник судді; 9) два коморники⁶¹. Певною мірою бачимо тут теоретичне представлення, де враховані комбінації, що можуть виникати за умови, що всі обов'язкові учасники судових засідань існують і джерела про них містять відповідну інформацію. Важливе уточнення, на що звернув увагу автор: будь-яка з цих комбінацій не підважує повноваження суду. Нижче він навів для прикладу такі комбінації для Галицького земського суду, де виокремив лише чотири з дев'яти можливих: 1) суддя, коморник судді й одноразовий заступник підсудка; 2) підсудок, коморник підсудка й одноразовий заступник судді; 3) підсудок і одноразовий заступник коморника судді; 4) коморник судді та одноразовий заступник підсудка, впроваджений коморником підсудка⁶². Його приклади не мають часової прив'язки і свідчать лише про поверхову вибірку, зроблену для мінімальної презентації цього аспекту діяльності судових установ. Ці приклади доволі легко порівняти зі статистикою участі урядників у засіданнях Галицького земського суду за 1435–1440 рр. (див. *таблиці 6 та 7*), аби переконатися у її схематичності й поверховій вибірковості.

Насамперед зазначмо, що є дев'ять випадків, коли на судовому засіданні немає ні земського судді, ні земського підсудка, ні земського писаря. З цих дев'яти прикладів лише в семи випадках присутні обидва коморники, і по одному разу хтось з коморників. У інших випадках засідань частіше був відсутній коморник земського судді Миколай з Водників — 11 разів, що дає лише 72,5% присутності. Натомість його колега, коморник земського підсудка Конрад з Кунашова був відсутнім тільки вісім разів і його відсоток присутності становив 80%. Якщо ж спробувати піти шляхом С. Кутшеби та представити комбінації судових урядників за розглядувані 40 засідань, то вони матимуть такий вигляд (див. *таблицю 7*).

⁶¹ Kutrzeba S. Sądownictwo ziemskie i grodzkie. S. 217.

⁶² Ibidem. S. 218.

Таблиця 7

**Комбінації присутності судових урядників та коморників
на засіданнях Галицького земського суду в 1435–1440 рр.⁶³**

№ з/п	Комбінація судових урядників	Кількість комбінацій	Дати засідань
1	з. с., з. під., к. з. с., к. ч. під.	6	12.IX.1435, 26.IX.1435, 30.VII.1436, 30.VII.1436, 5.V.1438, 21.XII.1439
2	к. с., з. під., к. з. с.	2	12.III.1436, 7.IV.1438
3	з. с., з. під., к. з. під.	3	11.V.1439, 19.I.1440, 30.V.1440
4	з. с., з. під.	2	6. д. [I.1439], 26.X.1439
5	з. с., к. з. с., к. з. під.	6	28.XI.1435, 15.IV.1437, 22.XII.1438, 19.I.1439, 23.III.1439, 23.XI.1439
6	к. п., к. з. с., к. ч. під.	6	22.X.1436, 21.I.1437, 4.II.1437, 4.I.1437, 10.VI.1437, 27.X.1438
7	з. с.	2	8.I.1437, 29.II.1440
8	з. с., к. з. під.	3	24.XI.1438, 8.II.1440, 27.VI.1440
9	к. п., к. з. с.	1	27.V.1437
10	к. з. с., к. з. під.	7	24.X.1435, 29.X.1436, 18.II.1437, 18.III.1437, 8.IV.1437, 13.V.1437, 22.VI.1439
11	к. з. с.	1	1.I.1439
12	к. з. під.	1	15.XII.1438

Як видно з *таблиці 7*, володіємо аж 12-ма комбінаціями, що значно перевищує кількість комбінацій, як зауважив С. Кутшеба, загалом для Руського воєводства — дев'ять, так і для Галицької землі — чотири. І це лише за шість перших років діяльності суду. Як уже зазначалося вище, у дев'яти випадках суд відбувався без земських судді, підсудка та писаря. Лише в 13 випадках були присутніми земський суддя та земський підсудок. І в більшості засідань не було повного комплексу урядників разом з їхніми коморниками. Навіть більше, можна сказати, що всі засідання були

⁶³ Скорочення, використані в *таблиці 7*: з. с. — земський суддя; з. під. — земський підсудок; к. з. с. — коморник земського судді; к. з. під. — коморник земського підсудка.

неповними, з огляду на відсутність інформації про галицького земського писаря. Така множинність комбінацій підтверджує тезу С. Кутшеби про легітимність суду в будь-якій комбінації земських судових урядників та їхніх коморників, але дозволяє показати значно більшу кількість варіантів, які трапляються у джерелах.

Поза цими урядниками, на засіданнях як асесори (про них див. нижче) були присутні інші земські та гродські урядники — як галицькі, так і з-поза меж Галицької землі, а часом і Руського воєводства. Тут варто зауважити, що вже на другому засіданні 26 вересня 1435 р. коморники були позначені асесорами — «асесори Миколай з Водників та Кунашовський коморники» (*assessoribus Nicolao de Wodnyky et Kwnaschowsky Camerariis*)⁶⁴. Якщо на перших трьох засіданнях таких урядників не зафіксовано, що можна пояснити малою кількістю справ та незнанням про ці засідання, то якщо подивитися на розглядуваний період, інших урядників не було лише на дев'яти засіданнях (див. *таблицю 6*), а отже вони були присутніми на 77,5% засідань суду. Ця цифра є досить високою, якщо її порівняти з присутністю земських суддів та земського підсудка на засіданнях суду.

Хто ці люди? В узагальнюючому історико-правовому дослідженні Вітольда Савіцького про асесорів у XV ст. на руських землях Корони представлено основні аспекти їхнього залучення до судових процесів⁶⁵. Для зручності сприйняття, асесорів, які брали участь у засіданнях Галицького земського суду, можна поділити на тих, хто відносився до Галича та Галицької землі — земських та гродських, а також тих, хто походив з-поза меж цієї землі Руського воєводства. Загалом на кожному із засідань, де були ці урядники, їхня кількість не перевищувала чотири (27 травня 1437 р.), а традиційно їх було один або двоє (27 випадків) і одного разу троє (21 грудня 1439 р.). Ці підрахунки є певною мірою не повними, з огляду на лаконічність представлення учасників судових засідань у заголовках сесій. Тепер розглянемо персонально за тими урядами, які вони тримали: а) галицькі земські урядники; б) галицькі гродські урядники; в) інші земські урядники; г) інші гродські урядники. Інформацію про них узагальнено в таблицях нижче.

⁶⁴ AGZ. T. XII. S. 1

⁶⁵ Sawicki W. *Assesorowi w sądach ziemskich i grodzkich na Rusi w XV wieku*. Warszawa, 1929.

**Галицькі земські урядники,
присутні на засіданнях Галицького земського суду**

№ з/п	Дата засідання	Особа урядника	Уряди / уряди
1	12.III.1436	Міхал з Бучача	галицький каштелян та староста ⁶⁶
2	30.VII.1436	Якуб Піза	іу ор (опікун); Галицької землі
3	8.I.1437	Якуб Піза	тутор (опікун); Галицької землі
4	21.I.1437	Якуб Піза	тутор (опікун); Галицької землі
5	18.II.1437	Якуб Піза	іу ор (опікун); Галицької землі
6	8.IV.1437	Якуб Піза	іу ор (опікун); Галицької землі
7	15.IV.1437	Якуб Піза	іу ор (опікун); Галицької землі
8	27.V.1437	Міхал з Бучача	галицький каштелян
9	7.IV.1438	Войцех Желендзь з Дрищова	галицький хорунжий ⁶⁷
10	5.V.1438	Войцех Желендзь з Дрищова	галицький хорунжий
11	24.XII.1438	Войцех Желендзь з Дрищова	галицький хорунжий
12	15.XII.1438	Войцех Желендзь з Дрищова	галицький хорунжий
13	22.XII.1438	Войцех Желендзь з Дрищова	галицький хорунжий
14	1.I.1439	Войцех Желендзь з Дрищова	галицький хорунжий
15	19.I.1439	Войцех Желендзь з Дрищова, Прочоп з Ганковець	галицький хорунжий, галицький підстолій
16	6. д. [II. ? 1439]	Ян Влодковиць	галицький каштелян ⁶⁸

⁶⁶ З огляду на вищість уряду галицького каштеляна, Міхала з Бучача в цьому випадку зазначено як земського урядника.

⁶⁷ Тут він окреслений як підкоморій (*per Zolandz Succamerarium*): AGZ. T. XII. S. 35. Натомість він щонайпізніше від 16 грудня 1437 р. був галицьким хорунжим: *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieków. Spisy. № 2. S. 35.*

⁶⁸ Тут, мабуть, перша згадка про Яна Влодковиця з урядом галицького каштеляна. Попередній каштелян Ян Коля востаннє зазначений з цим урядом 5 травня 1438 р. Як припускається, він помер 1438 р.: *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. № 73. S. 42.* Натомість цю згадку К. Пшибось не врахував як першу про його наступника (*Ibidem. № 73*), зазначивши, що невідомо про кого йдеться — чи про Яна Влодковиця, чи про Яна Колю, з огляду на те, що Коля позначений померлим 1438 р. Сумніви упорядника підсилювалися згадкою Яна Влодковиця на документі з 14 квітня 1439 р., де його позначено з урядом львівського підстоля (*Johannis de Knihynicze Leopoliensis subdapiferorum*, див.: *Spieralski Z. Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiařusz Jana Łaskiego (około 1505). Część pierwsza. S. 137*). У цьому документі серед свідків є чи не всі урядники Руського воєводства на той час. З грона каштелянів присутніми були Миколай Кміта — перемишльський та Пйотр зі Смолиць — сяноцький. Поза галицьким, не було й львівського каштеляна Яна Сенька з Сеннова, який від 4 вересня 1438 р. обіймав цей уряд (*Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieków. Spisy. № 826. S. 115*).

17	23.III.1439	Войцех Жолендзь з Дрищова,	галицький хорунжий,
18	11.V.1439	Войцех Жолендзь з Дрищова	галицький хорунжий
19	22.VI.1439	Ян Влодковиць, Войцех Жолендзь з Дрищова	галицький каштелян, галицький хорунжий
20	23.XI.1439	Прокоп з Ганковець	галицький підстолій
21	21.XII.1439	Ян Влодковиць, Войцех Жолендзь з Дрищова	галицький каштелян галицький хорунжий
22	8.II.1440	Ян Влодковиць	галицький каштелян
23	29.II.1440	Ян Влодковиць, Войцех Жолендзь з Дрищова	галицький каштелян галицький хорунжий
24	30.V.1440	Прокоп з Ганковець	галицький підстолій

З цих прикладів видно, що всього п'ятеро галицьких земських урядників були присутніми на засіданнях земського суду у 1435—1440 рр.: два каштеляни — Міхал з Бучача (один раз) та Ян Влодковиць (п'ять разів), татор (опікун) Галицької землі — Якуб Гіза, який згодом став земським суддею (шість разів), галицький хорунжий — Жолендзь з Дрищова (вісім разів) та галицький підстолій — Прокоп з Ганковець (чотири рази). Привертає увагу часта присутність Яна Влодковиця та Якуба Гізи. Не вдаючись у причини цього, що не є предметом дослідження у цьому тексті, відповіді варто шукати в змісті справ, що розглядалися на цих засіданнях. Це стосується насамперед Яна Влодковиця. Натомість з Якубом Гізою справа може виглядати цілком інакше, з огляду на його нетиповий для руських земель Корони уряд татора (опікуна). У цій таблиці Якуб Гіза зазначений серед земських урядників. Формально тут немає суперечностей, адже він від 4 березня 1436 р. і до 4 червня 1437 р. посвідчений у джерелах галицьким хорунжим⁶⁹, а згодом, про що вже йшлося, був галицьким земським суддею. Натомість означення татор, з яким виступає Якуб Гіза, відсутнє серед списків земських урядників.

Особи з таким означенням у 1434—1438 рр. зустрічаються чи не в усіх провінціях Польського королівства, а в Руському воєводстві татори (опікуни) були в кожній із земель. Поза Якубом Гізою, для Львівської землі татором був Скарбек з Гури, у Перемишльській — Сенько Сенновський, у Сяноцькій — Пйотр Смолицький⁷⁰. Подібні опікуни були і

⁶⁹ Urzędnicy województwa ruskiego XIV– XVIII wieku. Spisy. № 1. S. 35.

⁷⁰ Sobociński W. Historia rządów opiekuńczych w Polsce // Czasopismo Prawno-Historyczne. 1949. T. 2. S. 292, przyp. 126. Тут на s. 286–296 у скороченій формі представлено особливості існування функцій татора (опікуна) в Польському королівстві в 1434–1438 рр. Дякую докторові габілітованому Мареку Яницькому з Варшавського університету за можливість скористатися цим дослідженням.

в інших провінціях Польського королівства: у Люблінській землі ним був Варш з Острова в 1434–1438 рр.⁷¹; у Краківському воєводстві у 1434–1436 рр. ці функції виконував Ян з Тенчина⁷². Загалом перші роки панування Владислава III, до його повноліття, дають цікаві спостереження над формуванням уявлень шляхти, насамперед можновладців, про своє місце в управлінні Королівством⁷³.

Наступною групою присутніх на засіданнях Галицького земського суду в 1435–1440 рр., є гродські урядники. У *таблиці 9* зазначені всі випадки участі таких урядників: коморника галицького старости, гродського судді, галицького замкового воєводи, галицького підстарости та двічі старости в Галичі Пйотра Одровонжа зі Спрови.

Таблиця 9

**Галицькі гродські урядники,
присутні на засіданнях Галицького земського суду**

№ з/п	Дата засідання	Особа урядника	Уряди / уряди
1	2Е.IX.1435	Ходко Головеннич	коморник галицького старости
2	24.X.1435	Ходко Головеннич	коморник галицького старости
3	28.XI.1435	Войцех Жолєндзь з Дрищова, Ходко Головеннич	галицький воєвода коморник галицького старости
4	12.III.1436	Ходко Головеннич	гродський суддя та коморник галицького старости ⁷⁴
5	22.X.1436	Пйотр Одровонж зі Спрови	галицький староста

⁷¹ Polechow S., Szybkowski S. Królewski dokument rozejmu ze Swidrygieł-ą z 20 VIII 1431 roku // Roczniki historyczne. 2017. R. 88. Pryp. 76. S. 155.

⁷² Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy / opr. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora i in. Wrocław: Ossolineum. 1990. S. 369.

⁷³ З останніх праць на цю тему варто згадати статтю Собєслава Шибковського: Szybkowski S. Kredytywa możnych polskich dla posłów do wielkiego m strza Pawła Rusdorfa z 31 VII 1434 r. Z badań nad okresem rządów opiekuńczych w Królestwie Polskim w latach 1434–1438 // Studia z Dziejów Średniowiecza. 2015. Nr. 19. S. 347–359.

⁷⁴ У справі, що розглядалася на цьому засіданні, його позначено як «суддя Ходко коморник старости» (*Chodkone iudice Camerario Capitanei*), що може свідчити, що він ще й виконував функції гродського судді в Галичі за старостування Міхала з Бучача (AGZ. T. XII. № 70. S. 6).

6	8.I.1437	Пйотр Одровонж зі Спрову ⁷⁵	галицький староста
7	4.II.1437	Ячко Ян з Комороза та Вадова (Сестринець)	галицький босвода
8	18.II.1437	Ячко Ян з Комороза та Вадова (Сестринець)	галицький босвода
9	18.III.1437	Ячко Ян з Комороза та Вадова (Сестринець)	галицький босвода
10	8.IV.1437	Ячко Ян з Комороза та Вадова (Сестринець)	галицький босвода
11	15.IV.1437	Ячко Ян з Комороза та Вадова (Сестринець)	галицький босвода
12	13.V.1437	Ячко Ян з Комороза та Вадова (Сестринець)	галицький босвода
13	27.V.1437	Ячко Ян з Комороза та Вадова (Сестринець)	галицький босвода
14	10.II.1438	Пйотр з Годова	галицький босвода
15	15.XII.1438	Миколай з Вещників	галицький ґродський судця
16	1.I.1439	Пйотр з Годова	галицький воевода
17	11.V.1439	Пйотр з Годова	галицький воевода
18	21.XII.1439	Пйотр з Годова	галицький підстароста

Якщо порівняти присутність галицьких земських та ґродських урядників на засіданні земського суду й відкинути земського суддю та підсудка, які з очевидних причин мали брати участь у засіданнях, кількість випадків присутності урядників цих двох груп є близькою: 24 земських проти 18 ґродських. Принаймні ґродські урядники були доступнішими для виконання асесорських функцій у суді, ніж земські, з огляду на постійне перебування у Галичі, за винятком, мабуть, старости. Що стосується присутності земських урядників, то вони могли з'являтися у суді як асесори лише тоді, коли були присутніми в Галичі. Натомість інші причини їхньої участі потребують з'ясування змісту справ, які розглядалися на конкретних засіданнях, що не є предметом розгляду цієї статті.

Поза галицькими земськими та ґродськими урядниками, у засіданнях брали участь і їхні «колеги» з інших адміністративно-територіальних одиниць Корони. У таблиці 10 представлені всі зафіксовані випадки такої участі.

⁷⁵ Видавці в примітці зазначили, що ім'я старости та його уряд в оригіналі закреслені й йому подати його у квадратних дужках.

**Інші земські та гродські урядники,
присутні на засіданнях Галицького земського суду в 1435–1440 рр.**

№ з/п	Дата засідання	Особа урядника	Уряди / уряди
1	22.X.1436	Міхал (Мужило з Бучача	снятинський староста
2	8.I.1437	Ян з Влодковиць	львівський підстолий
3	27.V.1437	Теодорик з Бучача, Марцін з Вроцімовиць, Сигізмунд Кердейович	червоногородський староста, краківський хорунжий, львівський хорунжий ⁷⁸
4	10.VI.1437	Ян з Влодковиць	львівський підстолий
5	5.V.1438	Сигізмунд Кердейович	львівський хорунжий
6	24.XI.1438	Сигізмунд Кердейович	львівський хорунжий
7	22.XII.1438	Сигізмунд Кердейович	львівський хорунжий
8	1.I.1439	Сигізмунд Кердейович	львівський хорунжий
9	19.I.1439	Ян з Влодковиць	львівський підстолий
10	23.III.1439	Теодорик з Бучача	червоногородський староста
11	22.VI.1439	Сигізмунд Кердейович	львівський хорунжий

Всього таких випадків зафіксовано 11. Найвіддаленішим місцем, звідки приїхав до Галича, була участь у засіданні 27 травня 1437 р. Марціна з Вроцімовиць, на той час краківського хорунжого. Решта урядників, які посвідчені в цих судових записах, тримали свої уряди в Галицькій землі — снятинський староста Міхал з Бучача, Львівській землі — львівський підстолий Ян з Влодковиць, львівський хорунжий Сигізмунд Кердейович та Подільського воєводства — червоногородський староста Теодорик з Бучача.

⁷⁸ У переліку урядників перша дата, коли Сигізмунд Кердейович позначений з урядом львівського хорунжого — 4 червня 1437 р. у Галичі, з посиланням на документ із цього ж таки тому (AGZ. T. XII. № 239. S. 28). Можна припустити, що і 27 травня 1437 р. він мабуть був уже з цим урядом. Адже остання згадка про його попередника в списку урядників, Яна з Винників, датується ще 19 січня 1436 р. (Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieków. Spisy. № 767, 768. S. 110).

На загал, асесори, які брали участь у судових засіданнях, здебільшого належали до шляхти. Переважно це були місцеві землевласники, що товаришували судовим урядникам та їхнім коморникам у справах, де вони були сторонами процесу. Інколи серед цих учасників можна зустріти представників католицького духовництва. Так, кілька разів у цих засіданнях брав участь львівський архієпископ Ян Одровонж зі Спрови (24.XI.1438, 19.I.1439, [II.]1439, 22.VI.1439), що було пов'язано насамперед зі справами, які стосувалися власності церкви на території Галицького повіту. Попри те, що практично завжди писар зазначав осіб, які були асесорами, їхню кількість встановити не так уже й просто. Дуже часто після переліку стоїть «та інші» (*et alios*). Загалом детальне висвітлення учасників судових засідань, навіть у такому невеликому відтинку часу, є окремою темою і вимагає детального представлення, що виходить за межі цього тексту. Адже в кожному випадку потрібно з'ясувати особу, позначену без уряду й територіального окреслення. Натомість варто підкреслити, що їхня присутність була регулярною і вони підсилювали легітимність розгляду та рішень суду як колективного станового органу в Галицькій землі.

* * *

Впровадження станових судових установ у новостворених Руському та Подільському воєводствах після поширення на цих землях норм коронного права 1434 р., створило дієві установи, що проіснували до останньої третини XVIII ст. Опубліковані у XII-му томі «*Aktów grodzkich i ziemskich*» найдавніші судові записки Галицького земського суду, що почав свою роботу з 12 вересня 1435 р., дозволяють побачити кілька важливих аспектів запровадження нових інституцій та нового права. Аналізуючи кількість і частотність засідань Галицького земського суду, можна побачити, що, імовірно, засідання відбувалися щомісяця. Інколи траплялися періоди проведення засідань двічі на місяць. Дуже швидко стала помітною тенденція до не проведення засідань у літні місяці, особливо в липні та серпні, що можна пов'язати з необхідністю контролювати перебіг сільсько-господарських робіт у власних маєтках, а також сезонністю військових повинностей, якщо йшлося про посполите рушення чи військові кампанії.

Галицький земський суд дотримувався норм коронного права, що вимагало проведення засідань суду впродовж одного дня, бажано до обіду, у присутності земських судових урядників, якщо з певних причин вони не були присутніми, то їхніх коморників. Останні мали право проводити судові засідання, але їхня компетенція обмежувалася справами на суму до 30 гривень польської монети.

За розглядувані в статті 1435–1440 рр. у Галицькому земському суді змінилося три земських судді — Ян Коля з Далеяова, Якуб Гіза та Гнат з Кутищ. Не всі вони активно брали участь у роботі суду, на що в кожного з них, мабуть, були важливі причини, як то участь у загальнодержавних справах або ж банальна хвороба, яка не дозволяла їм бути присутніми в Галичі. Участь земського підсудка Сцибора з Васючина зафіксована лише в половині судових засідань за цей час. Натомість коморники земського судді та земського підсудка — Миколай з Водників та Конрад з Кунашова, присутні практично на більшості засідань. Саме їхня робота дозволила цьому суду провести стільки засідань за шість років. А відсутність згадок про земського писаря дозволяє припустити, що хтось із них, або ж обоє, виконували ці функції.

Цікавим явищем діяльності земських судів була участь асесорів. Спостереження над частиною цієї групи — тими, хто посідав земські та гродські уряди, показують, що найчастіше залучалися місцеві урядники, пов'язані з Галицьким повітом та гродом. Інші урядники, зі Снятинського повіту Галицької землі, Львівської землі, Подільського та Краківського воєводств, брали участь у засіданнях тоді, коли їхня особиста присутність була важливою для вирішення власних справ.

Найдавніші судові записки, попри свою лаконічність, є цікавим і вкрай важливим джерелом, що дозволяє побачити впровадження нових інституцій на руських землях Польського королівства, які функціонували без перерви майже 450 років. Питання, що розглядалися у цій статті, дозволяють з'ясувати основні формальні аспекти початку роботи Галицького земського суду та стати основою для подальших досліджень діяльності цієї установи в XV ст.

Vitaliy Mykhaylovskiy (Kyiv, Ukraine)

**The first years of the Halych district court functioning
(1435–1440): participants and the number of sessions**

*The article describes the beginning of work of the Halych district court in 1435–1440. The oldest court records published in 1887 in the multi-volume edition *Akta Grodzkie i Ziemskie* comprise the material of the research. Based on the analysis of the court records, the paper reproduces frequency and gradual seasonality of court sessions. It demonstrates that the Halych district court worked based on changes introduced to the Crown law in the 1420s. Participation of court officials and their deputies – *komorniks* – in court sessions is analysed. In addition, the article separately covers participation of assessors, those who held the districts and castles governments in the Halych Land of the Ruthenian Voivodeship and in the neighbouring administrative-territorial units of the Kingdom of Poland – the Lviv Land and the Podolia Voivodeship.*

Key words: *district court, court sessions, court officials, court assessors.*

Мирон КАПРАЛЬ

(Львів, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-1317-2894>

Андрій СТАСЮК

(Галич — Івано-Франківськ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-1229-9236>

УДК 903.43 (477.83/.86) «15»

ІНВЕНТАР ГАЛИЦЬКОГО ЗАМКУ 1582 р.

Автори статті опублікували описову частину інвентаря Галицького староства 1582 р., що стосувалася Старостинського замку Галича. Виявлений документ наразі залишається найдавнішим деталізованим описом Галицької твердині, що ілюструє досі невідомі та маловивчені сторінки найважливішого оборонного форпосту Галицької землі часів пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби.

Ключові слова: Галицький замок, інвентарні описи, Галицьке староство, Сенявські, оборонна архітектура.

Більше двох століть Галицький замок є об'єктом усебічних наукових, науково-популярних та краєзнавчих студій. Чи не вперше твердиня над Дністром піддалась первинним дослідженням наприкінці XVIII ст., властиво відколи припинила виконувати свою безпосередню функцію — головного оборонного, адміністративно-політичного та економічного центру Галицької землі. З того часу покинуті мури стали предметом зацікавлень австрійських військових топографів — підполковника Фрідріха фон Міра (1731–1783), майора Маговича (? — після 1795), а також інженера Антонія Геєрштайна (? — після 1795)¹.

¹ Див. до теми: Нагірний В. Невідомий план Галицького замку Антонія Геєрштайна // Галич: збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2016. Вип. 1. С. 148–154; Атлас українських історичних міст. Т. 2: Галич / наук. ред. М. Капраль; Автори: М. Бігун, М. Капраль, В. Козелківський, І. Креховецький, Ю. Лукомський, В. Петрик, Л. Поліщук, А. Стасюк, Т. Ткачук, З. Федунків, А. Фелонюк, А. Фіголь, А. Чемеринський, С. Ямелинець. Львів : НАН України, 2018. II. Картографічна частина. Іл. 1.1., 1.2; Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783. Die Josephinische Landesaufnahme von Galizien 1779–1783 / wyd. A. Janeczek przy współpr. B. Dybasia, L. Walczego. Kraków ; Warszawa : Societas Vistulana, 2019. Т. 11. Cz. A–B–C. Ark. 300.

У XIX – на початку XXI ст. напрацювання з історії Галицького замку розвинули польські та українські дослідники: о. Францішек Сярчинський (1758–1829), о. Антоній Петрушевич (1821–1913), Антоній Шнайдер (1825–1880), Ісидор Шараневич (1829–1901), Олександр Чоловський (1865–1944), Лев Чачковський (1865–1933), Ярослав Хмільевський (1895–1965), Ярослав Пастернак (1892–1969), Юзеф Зелінський (1899–1976), Орест Мацюк (1932–1999), Володимир Грабовецький (1928–2015), Іван Драбчук, Зеновій Соколовський, Віталій Нагірний, Артур Гощинський та Петро Сіреджук². Втім, попри залучену ними значну кількість джерел, праці згаданих вище науковців здебільшого висвітлюють історію замку крізь призму загального історичного тла Галича.

Досі в історіографії одинока спроба написання окремої історії Галицької твердині належить прикарпатському кастеологу Зеновію Федунківу. Обидві монографії дослідника – *«Історія Галицького замку»* та *«Оборонна архітектура Галича над Дністром»*³, окреслили дочасний стан вивчення цієї пам'ятки, основні етапи її будівництва, часткового функціонування, а також гіпотетичні історичні реконструкції оборонного комплексу.

Окремо варто згадати про археологічний аспект студій замку. Останні поважні розкопки пам'ятки проводилися за участю Тараса Ткачука, Юрія Лукомського, Василя Петрика, Василя Оприска (1950–2021), Богдана Томенчука, Олега Мельничука та Ігоря Креховецького впродовж 1990-х – 2000-х рр.⁴, сюди ж слід віднести й цьогорічні археологічні розвідки⁵.

² Історіографічний огляд див.: Сіреджук П. Замок у Галичі // Етнокультурна спадщина Прикарпаття: матеріали Всеукр. наук. конф. Етнокультурна спадщина Прикарпаття (на пошану М. Паньківка з нагоди його 75-річчя), м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р. / наук. ред. А. Королько. Івано-Франківськ, 2016. С. 304–321; Федунків З. Оборонна архітектура Галича над Дністром. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. С. 9–13.

³ Федунків З. Галицький замок. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013. 183 с. Його ж. Оборонна архітектура Галича над Дністром. 367 с.

⁴ Огляд історії археологічних розкопок замку див.: Федунків З. Оборонна архітектура Галича... С. 131–184; Креховецький І. Історія та нові археологічні дослідження Галицького замку // Межибіж. Науковий вісник. 2021. № 1–2. Матеріали Археологічних читань в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» 2016–2020 рр. С. 112–117.

⁵ Невідома стіна Галицького замку. URL : <http://davniyhalych.com.ua/novini/item/1347-nevidoma-stina-galutskogo-zamku>; Продовжуються розкопки на Замковій горі в Галичі. URL : <http://davniyhalych.com.ua/novini/item/1468-prodovjujutsi-rozkopku-na-zamkoviu-gori-u-haluchi/>

Втім слід констатувати, що ґрунтовне всеохоплююче дослідження Галицького замку дотепер не завершене. Однією з головних причин такого стану речей є недостатнє вивчення та публікація письмових джерел. Поодинокі дослідники, в міру дотичних до Галицького замку студій, опублікували кілька документів, що ілюструють історію твердині XIV–XVIII ст., однак комплексно ця проблема ще потребує вирішення в майбутньому.

Одними з найбільш інформативних, з точки зору наукового вивчення замкових чи палацових об'єктів, є джерела інвентаризаційного характеру. Зазвичай так звані інвентарні описи складалися з метою обліку королівських чи шляхетських маєтностей, здебільшого у зв'язку з процесом передачі (успадкування, набуття, оренда тощо) їх із володіння одних рук до інших. Перші реєстри описів *королівщини* в Галицькій землі відомі з XV ст., однак найдавніші з них, дотепер опубліковані почасти фрагментарно, несуть доволі опосередковану інформацію про Галицький замок⁶.

Уже з XVI ст. кількість подібних інвентаризаційних описів помітно зросла, відповідно й збереженість таких документів краще представлена в архівних фондах. Донедавна історики використовували інвентарні описи замку в Галичі тільки з XVII ст., про що, зокрема, свідчить як давніша історіографія, здебільшого зосереджена на вивченні *княжої доби*⁷, так і сучасні напрацювання, втім і спеціалізовані⁸. Властиво, опираючись на

⁶ Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 7: Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Cz. 1 // Źródła dziejowe. Warszawa, 1902. T. 18. A. Regesta exactionis Contributionum publicarum. S. 84, 169, 175; B. Bona Regalia Onerata in Terris Russiae et. Lustratio 1469 r. S. 30–42.

⁷ Szaraniewicz I. Trzy opisy historyczne staroksiążęcego grodu Halicza w roku 1860, 1880, 1882. Lwów: Nakładem Gubrynowicza i Schmidta, 1883. S. 220–232; Petenski J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków: Akademia Umiejętności, 1914. S. 195–207 (див. також: Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел // Галич: збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. Серія 2. Вип. 4); Biblioteka Narodowa. Dział rękopisów. Aleksandr Czołowski. Sygn. III. 5695. Zieliński Ludwik [Józef]. Halicz 1. Halicz za czasów Dawniej Rzeczypospolitej. S. 7–32; Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді 1850–1943 рр. Івано-Франківськ: Плай, 1998. С. 31–40.

⁸ Федунків З. Галицький замок. С. 27; Його ж. Оборонна архітектура Галича... С. 52–53; Сіреджук П. Назв. праця. С. 308–312.

низку доступних описових джерел, головно XVII—XVIII ст. та археологічний матеріал, З. Федунків спільно з Уляною Полутренко, а також окремо з Ольгою Максимців, створили гіпотетичні реконструкції *Старостинського замку*⁹.

Наприкінці 2021 р., опрацьовуючи онлайн ресурс Головного архіву актів давніх у Варшаві (*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*)¹⁰, серед фондів Архіву коронного скарбу (*Archiwum Skarbu Koronnego*) вдалося виявити справи, що стосувалися інвентарів та регестів Галицького і Коломийського староств за 1534—1582 рр. У ході більш прискіпливого розгляду матеріалів на цифрових копіях кодексу зафіксовано *Інвентар Галицького староства Від 17 Вересня 1582 р.*, перші чотири аркуші (96—99) котрого присвячені детальному опису Галицького замку.

Документ оформлено внаслідок передачі старостівських маєтностей Галича і Коломії з рук нещодавно померлого старости та руського воєводи Героніма Сенявського (1519—1582) у власність нового посідача — Станіслава Влодека (?—1615). Шляхетська родина Сенявських герба Леліва добре знана в Галицькій землі з початку XVI ст., відколи Рафаїл з Сеняви (?—1518) отримав уряд галицького хорунжого, пізніше його син Миколай Сенявський (1489—1569) зробив блискучу службову кар'єру шляхтича, обіймаючи посади польного та коронного гетьманів, руського воєводи, а від 1534 р. тримав уряд галицького та коломийського старости. Не менш успішним за батька виявився і його син — Геронім Сенявський, котрий успадкував більшість батькових посад, утім і Галицьке та Коломийське староства¹¹.

За урядування Миколая та Героніма Сенявських очевидно були проведені значні будівельні роботи щодо укріплення Галицького замку,

⁹ Федунків З. Оборонна архітектура Галича... С. 331, 333.

¹⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego. Zespół nr 7. 4: Inwentarze Starostw, 1495—1795. Sygn. 79 [H. 1]: Inwentarz, Regestra starostwa halickiego i kołomyjskiego, woj. ruskie, ziemia halicka (1534—1582). K. 96—99v. URL : http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/7/1_7_0_11%20ASK%20LV/album/79/index.html

¹¹ Plewczyński M. Sieniawski Mikołaj h. Leliwa (ok. 1520—1584) // Polski Słownik Biograficzny (далі — PSB). Warszawa ; Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996. T. XXXVII/1. Zesz. 152. S. 123—130; Ejusdem. Sieniawski Hieronim (Jarosz) h. Leliwa (1519—1582) // PSB. Warszawa ; Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996. T. XXXVII/1. Zesz. 152. S. 119—121.

насамперед мурованими вежами¹². Ймовірно в цей період також завершили замкову каплицю Св. Катерини, фундовану, за інформацією львівського єпископа-суфрагана Томаша Піравського 1533 р. королем Сигізмундом I Старим (1467–1548)¹³. Хоча домашнім осідком Сенявських вважалося м. Бережани, де й поховані обидва представники цього роду, Старостинський замок у Галичі відігравав знакову роль у контексті функціонування політичного життя, господарювання та обороноздатності усієї Галицької землі.

Опрацьовані матеріали залишаються малознаними і досі не впроваджувалися для ширшого наукового загалу. Серед відомих, втім й опублікованих, люстрацій Галицького староства інвентарі замку практично відсутні¹⁴. Досі знані детальні описи твердині датуються 1627 р. та 1767 р.¹⁵, відтак виявлені документальні свідчення від 17 вересня 1582 р. наразі є найстарішими з когорти подібних джерел.

Інвентар замку охоплює кілька найважливіших з точки зору тогочасного господарського документообігу проблем. Після вступної частини з чітким означенням причини та дати створення інвентаризаційного опису увагу приділено замковому комплексу. Станом на 1582 р. твердиня була забезпечена трьома брамами, у котрих для зручності функціонували менші хвіртки. Усі три брами разом з хвіртками належним чином замикалися й були оснащені відповідними замковими механізмами (ретязі, клямки, скоби, засуви, ланцюги, колодки). Перша та друга брами з'єднувалися мурованим на стовпах мостом, що провадив до мурованої башти.

Над другою брамою нагорі розташовувався склеп, де зберігалися скрині із земськими (2) та гродськими (1) актовими книгами. Для оборони

¹² Федунків З. Оборонна архітектура Галича... С. 294–297.

¹³ Pirawski T. *Relatio status almae Archidioecesis Leopoliensis* // *Materiały historyczne* / wyd. K. J. Heck. Lwów: Nakładem Towarzystwa Historycznego, 1893. T. 2. S. 137.

¹⁴ *Lustracja województw Ruskiego, Podolskiego i Bełskiego 1564–1565* / wyd. K. Chłapowski i H. Zytkowicz. Warszawa; Łódź: PWN, 1992. Cz. 1. S. 257–281; *Lustracja województwa Ruskiego* / wyd. E. i K. Arłamowscy i W. Kaput. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: PAN, 1976. Cz. 3: *Ziemie Halicka i Chełmska*. S. 3–37.

¹⁵ Федунків З. Галицький замок. С. 27; Його ж. Оборонна архітектура Галича... С. 52–53, 105–110; Гоцинський А. Галицький замок у світлі інвентарю 1767 р. // *Галич: збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. Вип. 1. С. 137–147; Сіреджук П. Вказ. праця. С. 308.

цієї брами визначено дві мортири, а окрім архівного приміщення внизу цієї споруди розміщувалося ще шість склепів, у котрих зокрема зберігалися зем'янські речі (передані шляхтою на зберігання), гарматні порох (3 барила) та кулі (кам'яні — 196 шт, олов'яні — 199 шт), кулі для гаківниць (600 шт) і рушниць (1080 шт), спеціальні бронзові форми для відливання гаківниць (9) та гармат (2), залізні каганці (3) і ціпи (2), шоломи (2), залізні рукавиці (3) та одне заруків'я. Вище *арсеналу* знаходилась велика світлиця, інтер'єр якої складався зі стола, лавиць та зеленої полив'яної печі. Нагорі під дахом — спеціальні засіки для зберігання збіжжя.

Згадана мурована башта з'єднувалася з третьою брамою мостом на котрому розташовувалася *пушкарня*, де зберігалися осаджені гаківниці (28), гаківничні неосаджені дула (3), гаківничні опалі дула (2), киї (4), мідні кози (4), осаджені губчасті рушниці (27), посполиті гаківничні порохівниці (32), списи (10) та драбські мечі (2)¹⁶.

Замкова кухня складалася з основного приміщення, де знаходилися піч для готування, стіл, лави та дерев'яне корито (*svothfass* — можливо *ночва*?), двох комор, оснащених дверима та замками. Поряд розташовувалася пекарня з сіньми, коморою та чорною кімнатою, тут була нова мурована піч, довгий стіл, лави. Із сіней вів вихід нагору, де облаштовано дві комори — одна над пекарнею, інша над сіньми.

Оборону третьої замкової брами забезпечували дві гармати й одна мортира. Ліворуч, після входу до неї, де раніше функціонував годинник, тепер розміщувалася комора, а поряд спіжарні. Усі приміщення оснащувалися замковими механізмами (ретязь, скоба та ін.). У спіжарнях зберігалися мука, городні культури (бобові, овочі, горох тощо) та збіжжя; для цього використовували засіки, дзбанки, дерев'яне корито, бочки та напівбочки (разом 20 шт). Над спіжарнями функціонувала канцелярія з ганком та сіньми. У кімнаті інтер'єр формували три столи, розставлені довкола лави та добра біла піч. Окремо над брамою розміщено ще чотири комори з відповідними дверима та замками¹⁷.

З інвентарного опису дізнаємося, що на території твердині в куті (оборонних стін?) існував ставок, за котрим знаходилася вежа. Внизу

¹⁶ AGAD w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego. Zespół nr 7. 4: Inwentarze Starostw, 1495—1795. Sygn. 79 [H. 1]: Inwentarz, Regestra starostwa halickiego i kołomyjskiego, woj. ruskie, ziemia halicka (1534—1582). K. 97—97v.

¹⁷ Ibidem. K. 97v—98.

вежі комора із засіком для солоду, а над нею невелика світлиця. Всередині кімнати — стіл, одна лавка та біла піч, а також вхід до комірки. Поряд із цією вежею була ще одна вежа, також із коморою. Праворуч від брами розташовувалася драбська кімната з сіньюми, а в ній мурована піч та довга лава, також із сіньюми вихід на терасу. Внизу під кімнатою п'ять комор із зем'янськими речами. Над тими коморами, попереду брами — кімната підстарости з сіньюми та ганком, що вела до мальованої кімнати. У кімнаті традиційний замковий інтер'єр — стіл, лавка та піч. У сіньюми ще дві перегороджені комори, а через ганок — вхід до мальованої кімнати, у котрій були лава, три столи і два дерев'яних столики, полив'яна зелена піч. З мальованої кімнати — мала світлиця з лавами та зеленою полив'яною піччю, звідти — перехід до маленької кімнати, де знаходилося велике ліжко та лава. Практично всі приміщення оснащені численним комірками та необхідними дверними замками (завіси, клямки, антаби, ретязі тощо)¹⁸.

Замкова спіжарня (вочевидь головна) розташовувалася на місці колишньої пекарні. У ній на той час було заготовлено 30 шматків солонини та 20 шматків сала. Над спіжарнею знаходилися покої руського воєводи Героніма Сенявського. Інтер'єр світлиці урядника доволі скромний — стіл, розкладені довкола лави, полив'яна піч із комином, котрий виведено через сіньюми і комору. Двері кімнати оснащені відповідними замками та механізмами. Поряд із покоюми зведено новий дім з ганком та сіньюми, всередині — розставлені довкола лави, один стіл та зелена піч із комином. В іншій кімнаті стіл та дві лавки, а з сіньюми — вихід нагору. Під вказаним домом було дев'ять комор, а також дві стайні в стані руйнації через поганий дах¹⁹.

Наприкінці інвентаризації Галицького замку окремо згадано муровану вежу з пивницями, склепом та коморою, де головню зберігалися зем'янські речі. У ній також розташовувалася світлиця провентових писарів з сіньюми та коміркою, оснащена столом, піччю та лавами. На терені замку згадується студня (криниця) з добрим дахом, ливною та двома відрами, а також бровар з усім начинням для варіння пива — котел, чани, корита, коси для хмелю. Разом з тим під замком зафіксовано солодівню з добре мурованою піччю, коморою для хмелю та всім

¹⁸ Ibidem. К. 98—99.

¹⁹ Ibidem. К. 99.

необхідним для пивоваріння приладдям, а також огорожену стайню та добротну кузню²⁰.

Підсумовуючи короткий огляд публікації опису Галицького замку від 17 вересня 1582 р., слід зазначити, що подібний документ є фрагментом цілісного інвентаря Галицького староства. Опрацьований текст наразі верифікується як найдавніший досі виявлений детальний інвентарний огляд замку. Різнопланові інформативні можливості джерела дозволяють переглянути дочасні уявлення про твердиню станом на кінець XVI ст., втім підтвердити, спростувати або ж доповнити попередні наукові напрацювання.

Разом з тим уведення до наукового обігу документа суттєво доповнить загальні історичні знання про Галицький замок та його власників, внутрішній побут тогочасних мешканців твердині, обороноздатність і політико-господарську роль фортеці в регіоні. Не менш важливі опубліковані свідчення в контексті формування концепції майбутньої музейної експозиції пам'ятки національного значення задля її належного збереження та популяризації в сучасному загальноєвропейському просторі культурної спадщини.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego. Zespół nr 7. 4: Inwentarze Starostw, 1495–1795. Sygn. 79 [H. 1]: Inwentarz, Regestra starostwa halickiego i kołomyjskiego. woj. ruskie, ziemia halicka (1534–1582). K. 96–99v.

[96] Rok 1582

Inwentarz starostwa Halickiego po zmarłym sławny pamięci je[g]o m[os]jczy panu Hieronimie Szeniawskym, z ziemamy wojewodzie Ruskiem, Halyczkiem Kolomyjskiem etc. starosczie spyssany, a podany Je[g]o m[os]jczy panu Stanislawowy Włodkowy na ten czas iusz Haliczkiemu, Kolomyjskiemu etc. starosczie Die 17 septembris Anno d[omi]n 1582.

[96v]

[97] ZAMEK HALICZKY

Naprzod do zamku wschodząc brona pierwssa, do ktorey ssa wrota s ffortką na zawiasach zelaznych, v nych klodek dwye²¹ y klamka z wrzecziadzem y skoblarni. Od they branny do drugey branny iesth mostn na

²⁰ Ibidem. K. 99v.

²¹ Далі одна відокремлена літера замальована.

²² У слові кілька останніх букв виправлено.

filiarach murowany, pobythy gontami porządne do baszty murowaney²², v ktorey baszty wrotha dwoisthe z zasuwamy zeliaznemi. Podlie tich wroth fortka z wrzeciǎdzem y skoblem, w they bramie sklep na wierzchu, v niego drzwy porządne [z] zamkiem zeliaznem, v tich drzwi klotka wielka Moskiewska y łanczuch, kthory przess drzwy zawiesson dla zamikania kłódkę. W them sklepie dwie skrziny s księgami ziemskimi, a trzecia skrzinia s księgami groczkimi. Tamze v thego sklepu krathy zelazne v okien, podlie thego sklepu sthoiǎ dwa mozdırza, w they bramie na dolie sklepow s[z]esć, do ktorych ydǎcz drzwy na biegunach drzewianych z wrzeciǎdzem y skoblem. Sklep pierws[z]y, w ktorem zamknione rzeczy ziemskie, v niego drzwy z wrzeciǎdzem y skoblem. Drugy sklep, v niego drzwy, wrzeciǎdzy skobel, y klotka, w nier: prochu dzielnego baryl tzi, kul dzielnych kamiennych 195, kul dzielnych ołowianych 199. Hakowniczych kul kop dziesięć. Rusnicznich kul kop osmnaszcie, form hakownicnich ze spize dziewęć, form dzielnych ze spize dwie, kaganeczow zelaznych trzi, czepow zelaznych dwoie. Helmow dwa. Rękawicz zelaznich trzi, zarękawie zelazne iedno y s[z]tuczka ołowiu. Trzeci prozny sklep miasto sieni miedzy thimy obiema. Czwarty sklep nyzey, do niego krata y wrzeciǎdz. Piąty sklep, v niego drzwy porządne y wrzeciǎdz [z] skoblami. S[z]osty sklep, v niego drzwy wrzeciǎdzy skobel, zamkniony ziemianską kłódkę. Nad tymi sklepami swietlycza wielka murowana, do ktorey ydǎcz na gorę wschod dobry, v thego wschodu nawierzchu kratha na zawiasach zelaznich, v they swietlicze drzwy fiadrowe, v ktorych klamka hantaba, zamek zelazny dobry. W they yzbe swvkolo [s c] ławy stol ieden, okien wielkich czter, blony niedobre wprawione wotow, piecz zielony polywany dobry. Podlie they yzby sklep, v ktorego ssǎ drzwy fiadrowe zamkiem zelaznem p[ro]stem na zawiasach zelaznych y hantaba. Sthoi ieden, tamze dwie blony [97v] wotow wprawione niedobre, ławy wkotó szyny. S thegoss sklepu do komorky potrzebney drzwy fiadrowe na zawiasach zelaznich z wrzeciǎdzem, hantaba y klamka. Na gorę ydǎcz pod dach, gd[z]ie owssy chowaiǎ, v schodu drzwy dobre na biegunach drzewnianych, skobel y wrzeciǎd. Tamze na they gorze sǎ dwa sǎsieki dla sipania zboza. Od they baszty idzie mostn do trzeczey bramy, na ktorem mosczie iest puskarnia, v kthorey sǎ drzwy na zawiasach zelaznych, wrzeciǎd y skobel, y klotka. Tamze hakownic osadzonych 28. Rur hakownicnich nieosad[z]onych trzi. Rur hakowniczych opadalych dwie, kyliow czter, koz miedianich czter. Koza iedna stargana w trwogę. Rusnicz osad[z]onych rurczastich 27. Prochownic hakownicnich pospolytich 32. Lina iedna nycziana ze dwoma klubamy mosiǎd[z]owemy. Osczepow dziesięć, trieczow drabskich dwa. Nat [sic] puskarnia iest komorek trzi, drzwy v nych porządne na biegunach.

KUCHNIA

V tej kuchnicy drzwi na biegunkach, ławy wkoło. Tam zo stol, svotfass jeden, ognisko. V they ze kuchnicy iest komor dwie, v nych drzwi na biegunach, ławy wkoło ze dwiema skoblami, y wrzeciǎdz v iedney tiko komori y z iednǎ klamkǎ. Podlio theyzo kuchnicy piekarnia nowa, w sieni komora, v niey drzwi na biegunach, wrzeciǎdz y skobel, sien y yzba czarna, v niey drzwi na zawiasach, wewnatrz skobel y wrzeciǎdz, ławy wkoło. Okien trzi, piecz nowemurowany, shtol długi, z yzby komora v niey drzwi [z] zawiasami [sic] zelaznymi, wrzeciǎdz[em] y skoblami. S sieni schod na gorę, v niego drzwi zapierzone na biegunach, skobel y wrzeciǎdz, na gorze dwie komorze opierzone tharcziczamy y drzwi porzǎdne na biegunach ze wrzeciǎdzmy y skoblami, jedna iest komora nad piekarniǎ, a druga nad sieniǎ.

DO ZAMKU WCHODZĄCZ

Trzecia brona, v niey wrotha zupełne y s forthǎ, v bramy skobel y wrzeciǎdz, v fortky skobel y wrzeciǎdzy klamka zelasna. W they bramie dwie dziele y moździer, a v iednego dzieła urwala się s[?]tuka v koncza. Z bramy wysedwsi [sic] po lewey stronie [98] komora, gdzie przed tim bywal zegar, v niey drzwi na biegunach, wedlie they komory spisarnia, gdzie legumina chowaiǎ, v they spisarniey dr[z]wy na zawiasach zelaznych, skobel y wrzeciǎdz, tamze dwa samsieky dla sipania mǎk, ieden wielki, a drugi mały. Kadz wielka dǎ mǎk. Druga spisarnia, v ktorey drzwi porzǎdne na zawiasach zelaznych wrzeciǎdzy skobel, tamze iest sǎsiekow pǎcz dla zboza sypania. Thrzecia spisarnia, v ktorey sǎ drzwi porzǎdne na zawiasach zelaznych, skobel y wrzeciǎć. Tamze svotfasow dla sypania iarzin, dwa sthagwy, beczek y pulbeczkow 20 wsystkich. Nad thimy spisarniami kancelarya, nad ktorǎ dach niedobri. Tam idǎcz na gorę wschod dobri spociczem niedobrem, v thogo schodǎ ganok niedobrze pobithy. Z ganku wchodǎcz do cancellariy sien, v niey drzwi dobre y porzǎdne, wrzeciǎdz y skobel na biegunach. V sieni okno skłǎne wprawione w drzewo. S they sionki yzba, v niey drzwi na zawiasach zelaznych. Tamze v thich drzwi z obu stron wrzeciǎdze y skoblami. Ławy wkoło stolow trz, okien skłǎnych wprawionych w drzewo cztery, niedobrych dwie, piecz biały dobry. Przecziwko tej yzbie komora, v niey drzwi na zawiasach zelaznych wrzeciǎdzy skobel. Tamze stol ieden, okien skłǎnych wprawionych w drzewo dwie niedobre. Nad bronǎ komor cztery, wschodǎcz do nych sionkǎ, v niey drzwi na zawiasach zelaznych, v they sionki na dolie komor dwie, v ktorych drzwi porzǎdne, na zawiasach zelaznych, v iedney komory wrzeciǎcz y skobel, y zamek dobri, w n ey sǎ rzeczy ziemskie. Podle niey komora druga o dwu wrzeciǎdzach, a o iednem skoblu. Nad thimi komoramy drugie dwie komorze, do nich wschod dobri, v iedney komory drzwi porzǎdne na biegunach, v thich drzwi skobel y wrzeciǎdz, v drugiej komori drzwi porzǎdne na zawiasach zelaznych, wrzeciǎcz y skobel.

W KĄCZIE ZA SĄDZAWKĄ WIEŻA

V ktorej na dole komora, v niej drzwi porządne na zawiasach zelaznych, wrzeciądz y skobel. Tam jest sąsiek do sypania s odow. Nad tą komora swiethliczka, v niej drzwi na biegunach dobre, okien cztery, piecz dobry nowy byaly, shto ieden, ławka edna pzi iedney stronie. S they yzby komorka potrzebna, v niej drzwi porządne na byegunach wrzeciądz y skobel. Podle they wiezy iesth druga wieza, w niej byegunach. Z bramy wysedwsi, po prawey stronie izba drabska, do they yszby idąc sionką, v ktorej drzwi [98v] dobre na byegunach. V tej yzby drabskicy drzw na zawiasach zelaznych, piecz muirowany y ława dluga. V sieni tharass, v ktorego iesth lanczuch miassy y kłodka pzi niem, v thego tharassa są drzwiczki na zawiasach zelaznych, wrzeciącz y skobel. I tamże w bok na dole iesth komor piecz porządných, v ktorých komor są drzwi na zawiasach zelaznych, wrzeciądze y skoble, w ktorých komorach są rzeczi zamknięte ziemskie.

Nad temi komorami. Napzod od bramy yzba, w ktorej miaska podstarosci. Tamże są ławy wkoło błon trzi sklianych, wprawionych w drzewo, dobrych. Stol ieden, ławka iedna, piecz biały niedobry. Tamże drzwi na zawiasach zelaznych, wrzeciądzow dwa, skobel ieden y kłamka. Przed tą yzbą sionka, v niej drzwi porządne na biegunach, wrzeciącz y skobel. W tej sionczce zapierzone są dwie komorze, v iedney komory drzwi porządne [z] zawiasami zelaznymi, skobel y wrzeciącz, y okno. S they komory yest komorka potrzebna, v ktorey drzwi porządne na zawiasach zelaznych, wrzeciądz y skobel. V drugiey komory drzwi na biegunach dobre, v nych iest wrzeciądz y skobel y kłamka. Podle tich komor iesth ganek nowy, przed yzbą malowana. V thego ganku zobu sthron drzwi porządne na zawiasach, v nych skoble yz wrzeciądzami y kłamki, hanthaby. Tamże y trzi błony skliane, wprawione wołow dobre, y ławy po iedney sthronie. Z ganku izba, v nej drzwi pokoszczone na zawiasach zelaznych, zamek dobry zelazny, kłamka y hanthaba. Tamże okolo ławy stolow trzy, zydlow dwa, sluzba, piecz poliewany zielony, ok on scszcz, wprawionych w ołow, między ktoromi iesth kilka niedobrych. S they yzby malowanej swiethliczka mala, drzwi do niej pokoszczone, zielone na zawiasach zelaznych, wrzeciądz y skobel, hantaby dwie y kłamka, zamek ryglowany dobry. Tamże ławy y piecz zielony poliewany, y okno iedno skliane, wprawione w ołow niedobre. S tej yzdebky komorka, drzwi na zawiasach zelaznych, skobel y wrzeciądz. W they komorze okno dobre. Z tej komory potrzebna komorka, v niej drzwi dobre na zawiasach zelaznych. S they malowanej yzby druga yzba, v ktorej drzwi zielone pokoszczone na zawiasach zelaznych, kłamki zobu stron y anthaby, wrzeciądz y skobel. Tamże ławy wkoło. Błon sklianych, wprawionych wołow dwie niedobre, piecz poliewany zielony, sthol yeden. Tamże s tej yzby drzwi do komnaty pokoszczone z elione na [99] zawiasach zelaznych, kłamka y hantaba, wrzeciądz y skobelem, zamek zelazny prawie dobry. W they komnacie tosko wielkie, ława, okien dwie niedobre, iedno okno skliane, wołow wprawione, a drugie w drzewo. W they komnatz potrzebna komorka, v niej drzwi na zelaznych zawiasach, wrzeciądz y skobel.

SPIZARNIA, GDZIE BYWAŁA PIERWEY PIEKARNIA

Do niej drzwi na zawiasach żelaznych, skobel y wrzeciędz. W spizarni szlonin polczy trzedziesci, sadet dwadziescia. Nad tą piekarnia albo spizarnią pokoy był i[eg]o m[osci] pana wojewodzin[a] [sic], v niego drzwi na zawiasach żelaznych, skobel, klamka, antaba. Tamże blon, wolow wprawionych dwie, piecz poliewany, wkoło ławy, stoł jeden. S they swietl.che sionka, v ktorey drzwi na zawiasach żelaznych, zamek, antaba, okno niedobre, ławy wkoło. S they sionky komora, do niej drzwi na zawiasach żelaznych, zamek, antaba, okno niedobre sklane, wprawione wolow. Tamże jest komin. S they komory komorka potrzebna, do niej drzwi z wrzeciędzem.

DOM NOWY PODŁA TEGOSZ POKOUI.

Przed ktorem jest ganek, na ktorem są ławy wkoło, stoł jeden. Do tego domu wschodząc, drzwi na zawiasach żelaznych, v nych zamek dobry żelazny, klamka, wrzeciędz y skobel. Sien, okien dwie sklaných, wprawionych wolow, sion, yzba, v niej drzwi porządne ze wssystkiem na zawiasach żelaznych y zamek. Tam ławy wkoło, piecz zielony y komin. Tam ze blon sescz, wprawionych wolow, shtol, ławek dwie. S they swietlicze komnata, do niej drzwi na zawiasach ze wssystkiem, y ganek. S they komnaty komorka potrzebna y drzwi na zawiasach ze wssystkiem. S sieni na gorę wschod opierzony, drzwi na zawiasach, skobel y wrzeciędz y zamek żelazny.

KOMORI, POD THEM DOMEM

Pod tim budowaniem jest korcor dziewiecz, w ktorich sludzy m'eskywali, v nych drzwi na biegunach, v niektórych są skoble y wrzeciędze, v niektórych n'emass. Tamże daliey są stainie dwie, ktore się walia, dact zly na nych.

WIEZA MUROWANA.

[99v] Na dole they wieze jest piwnicza, v ktorey są drzwi dwoiste dobre na zawiasach żelaznych, skobel y wrzeciędz. Tamże jesth przebudowana piwnicza, v ktorey drzwi y wrzeciędz y skobel. Nad timże sklopem jesth na wierzchu sklep drugi, v ktoredo są drzwi na zawiasach żelaznych, wrzeciędz y skobel. Tamże przed tim sklepem komora, opierzona tharcieczami. Szredny sklyep, v ktorego drzwi dwoiste na zawiasach żelaznych z wrzeciędzem y skoblem, w ktorem są ziemianskie tzczy.

Thamze iest w zamku swiethliczka pisarzow
prowentowich y sionka ze ws[z]ystkiem.

Pecz dobry, stol ieden, lawy wkolo, blon sklianych, w drzewo
wprawionych dwie, drzw na zawiasach, v tych wrzeciǳę y skoble.
Niedaleko they yzby iesth komorka, drzwi na zawiasach, wrzeciǳ y skobel.
Studnia iesth w zamku, nad nią iest dach dobre pobity, kolo ze dwiema
wiadry y lyna. Browar w zamku, tam ssǳ statky piwne, kocziel dobry, kadzi
wielkie dwye dobre, svuchfasow trzi, korytho pod kadziamy, drugie korito to
wieprze oparzaia. Koss do chmielu, nad t m browarem dach niedobry.

POD ZAMKIEM SŁODOWNIA

V they słodowney drzwi dobre, skobel. wrzeciǳ y klotka, piecz dobry
murowany y lassy, na ktorich słod sussǳ. Thamze iesth komora, w ktorey
słodi rosczǳ, y koritho wielkie, y ynsse potrzeby do słodowney naliezcze.

S tey ze słodowney wychodzi plathu zlotnich dziewięć na rok.

Gumien nie oddano ffolwarkach, bo ie pan starosta zaplacił.

Pod zamkiem stajnia ogrodzona, przy tey stajny kuznia dobra. Do zamku
trzi bramy²³.

Переклад

[96] Рік 1582

Інвентар Галицького староства, списаний по смерті славної пам'яті
його милості пана Героніма Сенявського²⁴, воєводи руських земель,
галицького, коломийського і т. д. старости, а поданий його милості пану
Станіславові Влодкові, на той час уже галицькому, коломийському і т. д.
старості²⁵, дня 17 вересня року Божого 1582.

²³ Речення написано на полях, прочитання останнього слова є непевним.

²⁴ Сенявський Геронім (1519–1582) — галицький та коломийський староста (1550–1582), кам'янецький підкоморій (1554–1558), кам'янецький каштелян (1569–1576), руський воєвода (1576–1582), див.: Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka) / opr. K. Przyboś. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, PAN, 1987. S. 387; Plewczyński M. Op. cit. S. 119–122.

²⁵ Влодек Станіслав († 1615) — галицький, коломийський староста (1582–1615), кам'янецький каштелян (з 1585 р.), львівський каштелян (1588–1590), белзький воєвода (1590), див.: Urzędnicy województwa ruskiego. S. 404.

[97] ГАЛИЦЬКИЙ ЗАМОК

Наперед до замку входить першою брамою, до якої є ворота з хвірткою на залізних завісах, на них є дві колодки і клямка з ретязем²⁶ і скобами²⁷. Від цієї до іншої брами є мурований на стовпах міст, добре підбитий гонтами до мурованої башти. У тій башті є подвійні ворота із засувами залізними. Поруч тих воріт є фіртка з ретязем і скобою, у тій брамі нагорі склеп²⁸. До нього — добрі двері [із] залізним замком, у тих дверях велика московська колодка і ланцюг, котрий завішений через двері для замикання колодкою. У тому склепі — дві скрині із земськими книгами, а третя скриня — з гродськими книгами. Там же в того склепу залізні ґрати у вікнах. Біля того склепу стоять дві мортири²⁹. У тій брамі внизу шість склепів, до яких ідуть двері на дерев'яних завісах із ретязем і скобою. Перший склеп, у котрому замкнені зем'янські речі, у нього двері з ретязем і скобою. Другий склеп — у нього двері, ретязь, скоба і колодка. У ньому — три барили гарматного пороху, куль гарматних кам'яних — 195, куль гарматних олов'яних — 199, гаківничних³⁰ куль — десять коп³¹, рушничних куль — вісімнадцять коп, гаківничних форм з бронзи — дев'ять, гарматних форм³² з бронзи — дві, залізних каганців — три, залізних ціпів — два; шоломів — два; залізних рукавиць — три, залізне заруків'я³³ — одне і штука свинцю. Третій склеп — порожній, був замість сіней між тими двома. Четвертий склеп нижче [знаходився], до нього — ґрати і ретязь. П'ятий склеп: у нього — добрі двері та ретязі зі скобами. Шостий склеп: у

²⁶ Ретязь — короткий ланцюжок на дверях. Див.: Linde S. B. Słownik języka polskiego. Warszawa, 1816. T. 6: U—Z. S. 313.

²⁷ Скоба — гачок на дверях, на який закладають ретязь. Див.: Linde S. B. Słownik języka polskiego. Warszawa, 1812. T. 5: R—T. S. 257.

²⁸ Склеп — кімната зі зводами чи арками (склепіннями), див.: Ibidem. S. 265.

²⁹ Мортира — тип гармати з коротким стволом для навісної стрільби, що призначалася головно для руйнування міцних оборонних споруд. Застосовувалася упродовж XV — середини XIX ст.

³⁰ Гаківниця — довга і важка рушниця великого калібру, з гаком під стволом, вживана в XVI—XVII ст.

³¹ Копа — лічильна одиниця, що дорівнює 60.

³² Гаківничка та гарматна форма — тут: форми для відливання куль для гаківниць та гармат.

³³ Заруків'я — частина залізного обладунку, що захищала руку від ліктя до долоні.

нього — двері, ретязь і скоба, що замкнений зем'янською колодкою. Над тими склепами — велика мурована світлиця, до котрої, ідучи нагору, добрий вихід. У того виходу наверху — ґрати на залізних завісах. У тій світлиці — сучкуваті двері, у котрих клямка³⁴ — гантаба³⁵, залізний добрий замок. У тій кімнаті навколо лави — один стіл, три великих вікна, їхні шиби, вправлені у свинець³⁶, були недобрі, піч — зелена полив'яна добра. Біля тієї кімнати — склеп, до якого є сучкуваті двері [з] простим залізним замком на залізних завісах і гантабою. Стіл — один, там же дві недобрі шиби, вправлені у свинець, [97v] лави довкола стіни. З того склепу до потрібної коморки [ведуть] сучкуваті двері на залізних завісах з ретязем, гантабою і клямкою. Нагорі, йдучи під дах, де овес тримають, у вході — добрі двері на дерев'яних завісах, скоба і ретязь. Там же на тому верху є дві засіки для зсипання збіжжя. Від тієї башти іде міст до третьої брами, на котрому мості є пушкарня, у якої є двері на залізних завісах, ретязь, скоба і колодка. Там же осаджених гаківниць — 28, гаківничних неосаджених дул — три, гаківничних опалих дул — дві, київ — чотири, мідних кіз³⁷ — чотири, одна коза була понищена під час тривоги; осаджених губчастих рушниць³⁸ — 27. Порохівниць гаківничних посполитих — 32; одна нитяна мотузка з двома латунними колесиками, десять списів, два мечі для драбів³⁹. Над пушкарнею є три коморки, у них двері добрі на завісах.

КУХНЯ

До тієї кухні двері на завісах, довкола лави. Там же стіл, одне дерев'яне корито (*svothfass*)⁴⁰, піч для готування. У тій же кухні є дві

³⁴ Клямка — дверна ручка.

³⁵ Гантаба (антаба) — ручка дверей, щоб потягнути при відкриванні, часто у вигляді декоративного кола.

³⁶ Шиби, вправлені у свинець — ідеться про техніку виконання віконних вітражів.

³⁷ Коза — тут: опора виделкового типу, що використовувалася для підтримки гаківниць, рушниць тощо.

³⁸ Губчаста рушниця — вид ручної зброї домодерного часу, постріл з якої відбувався через піднесення підпаленого труту або губки.

³⁹ Драб — найманий вояка, сторож.

⁴⁰ Очевидно, ідеться про дерев'яне корито, див.: *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Edycja internetowa. Indeks haseł. Fasa. URL : <https://spxvi.edu.pl/index/haslo/51632>.

комори, до них двері на завісах, лави довкола, з двома скобами, і ретязь тільки в одній коморі і з однією клямкою. Біля тієї ж кухні нова пекарня, у сінях — комора, у ній двері на завісах, ретязь і скоба, сіни і чорна кімната, у ній двері на завісах, всередину скоба і ретязь, лави навколо. Три вікна, новомурована піч, довгий стіл. З кімнати [йде] комора, у ній двері із залізними завісами, ретязем і скобами. З сіней вихід нагору, поряд закриті двері на завісах, скоба і ретязь. Нагорі — дві комори, поділені дошками, і добрі двері на завісах з ретязями і скобами. Одна комора є над пекарнею, а друга — над сіньми.

ПРИ ВХОДІ ДО ЗАМКУ

Третя брама: в ній загальні ворота і з хвірткою, в брамі скоба і ретязь, до хвіртки скобель і ретязь і клямка залізна. У тій брамі дві гармати і мортира, а до однієї гармати урвався шматок вкінці. Вийшовши з брами з лівої сторони — [98] комора, де перед тим бував годинник. У ній двері на завісах, поряд з тією коморою спіжарня, де легуміни⁴¹ зберігають. У тій спіжарні двері на залізних завісах, скоба і ретязь, там же два засіки для зсипання муки, один — великий, а інший — малий. Великий чан для муки. Друга спіжарня, у котрій добрі двері на залізних завісах, ретязь і скоба, там же є п'ять засіків для зсипання збіжжя. Третя спіжарня, у якій є добрі двері на залізних завісах, скоба і ретязь. Там же дерев'яне корито (*svotfasow*) для зсипання овочів, два дзбани, усіх бочок і півбочок — 20. Над тими спіжарнями канцелярія, над якою дах недобрий. Там, ідучи нагору, вихід добрий з недобрим побіччям. У того виходу ганок недобре побитий. З ганку входить до канцелярії сіньми, до них двері добрі й належні, ретязь і скоба на завісах. У сінях скляне вікно, оправлене в дерево. З тих сіней кімната, у ній двері на залізних завісах. Там же, у тих дверях з обох сторін ретязі зі скобами. Лави довкола, столів — три, скляних вікон, оправлених у дерево — чотири, недобрих — два, біла добра піч. Навпроти тієї кімнати комора, у ній двері на залізних завісах, ретязь і скоба. Там же один стіл, скляних вікон, оправлених у дерево — два недобрих. Над брамою — чотири комори, входить до них сіньми. У них двері на залізних завісах, у тих сінях унизу дві комори, у яких добрі двері на залізних завісах, в одній коморі — добрі ретязь,

⁴¹ Легуміни — тут: городні бобові культури — горох, боби, сочевиця, інші овочі, а також крупи, див.: Linde S. B. Słownik języka polskiego. Warszawa, 1808. Т. 1. Cz. 2: G—L. S. 1245.

скобель і замок; у ній знаходяться зем'янські речі. Біля неї друга комора з двома ретязями й однією скобою. Над тими коморами — дві інші комори, до них є добрий вихід, в одній коморі — добрі двері на завісах, у тих дверях скоба і ретязь, у другій коморі добрі двері на залізних завісах, ретязь і скоба.

У КУТІ ЗА СТАВКОМ ВЕЖА

У неї внизу — комора, у ній добрі двері на залізних завісах, ретязь і скоба. Там є засік для зсипання солодів. Над тією коморою світличка, до неї добрі двері на завісах, чотири вікна, добра нова біла піч, один стіл, одна лавка при одній стороні. З тієї кімнати [виходить] потрібна комірка, у ній добрі двері на завісах, ретязь і скоба. Біля тієї вежі є інша вежа, у ній — комора. Вийшовши з брами, по правій стороні драбська кімната, до тієї кімнати йдеться сіними, до яких добрі двері [98v] на завісах. У тій драбській кімнаті — двері на залізних завісах, мурована піч і довга лава. У сінях — тераса, до якої є грубий ланцюг і колодка при ньому, в тієї ж тераси — дверцята на залізних завісах, ретязь і скоба. Там же вбік, на долині є п'ять добрих комор. У тих коморах є двері на залізних завісах, ретязі і скоби, у тих коморах є замкнені зем'янські речі.

Над тими коморами. Спереду від брами — кімната, у якій мешкає підстароста. Там же є лави довкола, три скляні шиби, оправлені в дерево, добрі. Один стіл, одна лавка, піч біла недобра. Там же двері на залізних завісах, два ретязі, одна скоба і клямка. Перед тією кімнатою — сінні, у них добрі двері на завісах, ретязь і скоба. У тих сінях дві перегороджені комори, в одній коморі — добрі двері [із] залізними завісами, скоба, ретязь і вікно. З тієї комори є потрібна комірка, у якій є добрі двері на залізних завісах, ретязь і скоба. У другій коморі добрі двері на завісах, до них є ретязь, скоба і клямка. Біля тих комор є новий ганок, перед мальованою кімнатою. У того ганку з обох сторін — добрі двері на завісах, у них скоби, ретязі, клямки й антаби. Там же і три скляні добрі шиби, оправлені у свинець, і лави по одній стороні. З ганку — кімната, у ній похилі двері на залізних завісах, добрий залізний замок, клямка й антаба. Там же біля лави, три столи, два дерев'яних столики, служба, полив'яна зелена піч, шість вікон, оправлених у свинець, поміж яких є кілька недобрих. З тієї мальованої кімнати [йде] мала світличка, зелені двері до неї похилені на залізних завісах, ретязь і скоба, дві антаби і клямка, добрий, ригльований замок. Там же лави і зелена полив'яна піч, і одне скляне вікно, оправлене у свинець, недобре. З тієї кімнатки

[йде] комірка, двері на залізних завісах, скоба і ретязь. У тій коморі — добре вікно. З тієї комори [йде] потрібна комірка, у ній добрі двері на залізних завісах. З тієї мальованої кімнати [йде] інша кімната, у якій зелені похилені двері на залізних завісах, клямки з обох сторін, антаби, ретязь і скоба. Там же лави довкола, дві скляні недобрі шиби, оправлені у свинець, полив'яна зелена піч, один стіл. Там же з тієї кімнати [ведуть] двері до кімнатки, похилені зелені, на [99] залізних завісах, клямка й антаба, ретязь і скобель, замок залізний майже добрий. У тій кімнатці — велике ліжко, лава, два недобрих вікна, одне скляне вікно, оправлене у свинець, а друге — у дерево. У тій кімнатці потрібна комірка, до неї двері на залізних завісах, ретязь і скоба.

СПІЖАРНЯ, ДЕ БУЛА СПЕРШУ ПЕКАРНЯ

До неї [йдуть] двері на залізних завісах, скоба і ретязь. У спіжарні солонини тридцять шматків, сала — двадцять. Над тією пекарнею або спіжарнею, покої були його мосці пана воєводи, у них двері на залізних завісах, скобель, клямка, антаба. Там же дві шиби, оправлені у свинець, полив'яна піч, довкола лави, один стіл. З тієї світлиці [йдуть] сіни, у яких двері на залізних завісах, замок, антаба, недобре вікно, лави довкола. З тих сіней [іде] комора, до неї двері на залізних завісах, замок, антаба, недобре скляне вікно, оправлене у свинець. Там же є комин. З тієї комори [йде] потрібна комірка, до неї двері з ретязем.

ДІМ НОВИЙ БІЛЯ ТИХ ЖЕ ПОКОЇВ

Перед ним є ганок, на котрому є лави довкола, один стіл. Входячи до того дому, двері на залізних завісах, у них добрий залізний замок, клямка, ретязь і скоба. Сіни, два скляних вікна, оправлених у свинець, сіни, кімната, у ній — добрі двері з усім на залізних завісах і замок. Там лави довкола, зелена піч і комин. Там же шість шиби, оправлених у свинець, стіл, дві лавки. З тієї світлиці [йде] кімната, до неї двері на завісах з усім, і ганок. З тієї кімнати [йде] потрібна комірка і двері на завісах з усім. Із сіней нагору перегороджений вихід, двері на завісах, скоба і ретязь і залізний замок.

КОМОРИ ПІД ТИМ ДОМОМ

Під тим будуванням є дев'ять комор, у яких мешкали люди, у них двері на завісах, у деяких є скоби і ретязі, у деяких немає. Там же далі є дві стайні, котрі руйнуються, на них поганий дах.

ВЕЖА МУРОВАНА

[99v] Внизу на тієї вежі є пивниця, у якій добрі подвійні двері на залізних завісах, скоба і ретязь. Там же є перебудована пивниця, у якій двері, ретязь і скоба. Над тим же склепом є інший, до котрого є двері на залізних завісах, ретязь і скоба. Там же перед тим склепом є комора, поділена дошками. Середній склеп, у нього — подвійні двері на залізних завісах із ретязем і скобою, у якому є зем'янські речі.

Там же є в замку світлиця провентових писарів⁴² і сіни з усім.

Піч добра, один стіл, лави довкола, дві скляні шиби, оправлені в дерево, двері на завісах, у них ретязі й скоби. Неподалік тієї кімнати є комірка, двері на завісах, ретязь і скоба. Студня є в замку, над нею добре побитий дах, коло з двома відрами і линва. Бровар у замку, там є пивне начиння, добрий котел, два великі добрі чани, три дерев'яних корита (*svuchfasow*), корито під чани, інше корито, де свиням [їжу] запарюють. Коси для хмелю, над тим броварем дах недобрий.

ПІД ЗАМКОМ СОЛОДІВНЯ

До тієї солодівні добрі двері, скоба, ретязь і колодка, добра мурована піч і сітки, на яких сушать солод. Там же є комора, у котрій росте солод, і корито велике, й інші потреби, належні до солодівні.

З тієї ж солодівні виходить плати дев'ять злотих на рік.

Гумна⁴³ не додано з фільварків, бо їх пан староста заплатив.

Під замком є огорожена стайня, при тій стайні кузня добра. До замку три брами.

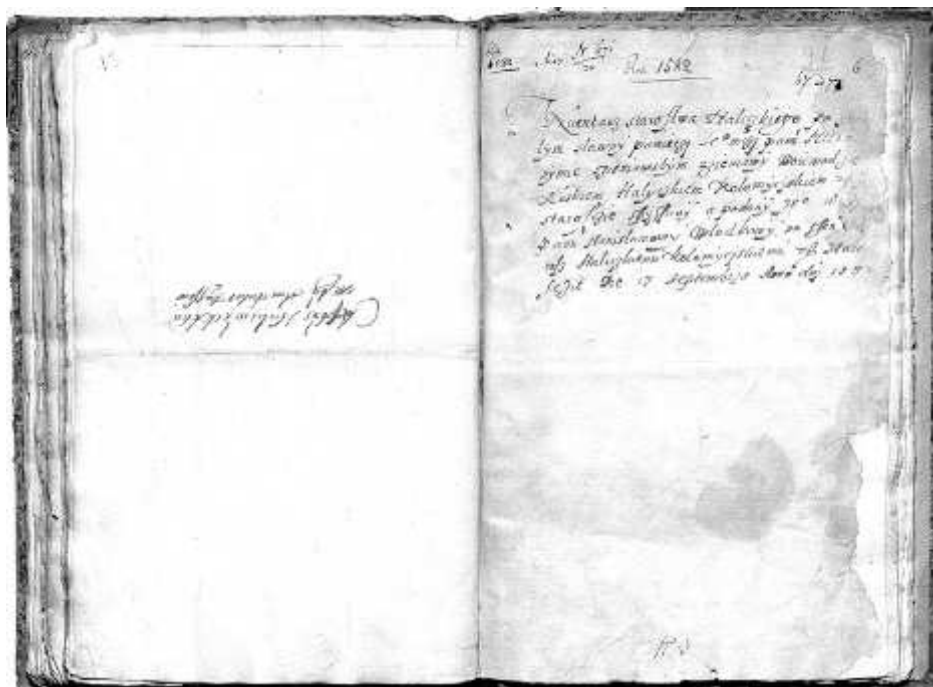
⁴² Провентовий писар — чиновник, який займався контролем прибутків (лат. *proventus*) із королівських маєтків.

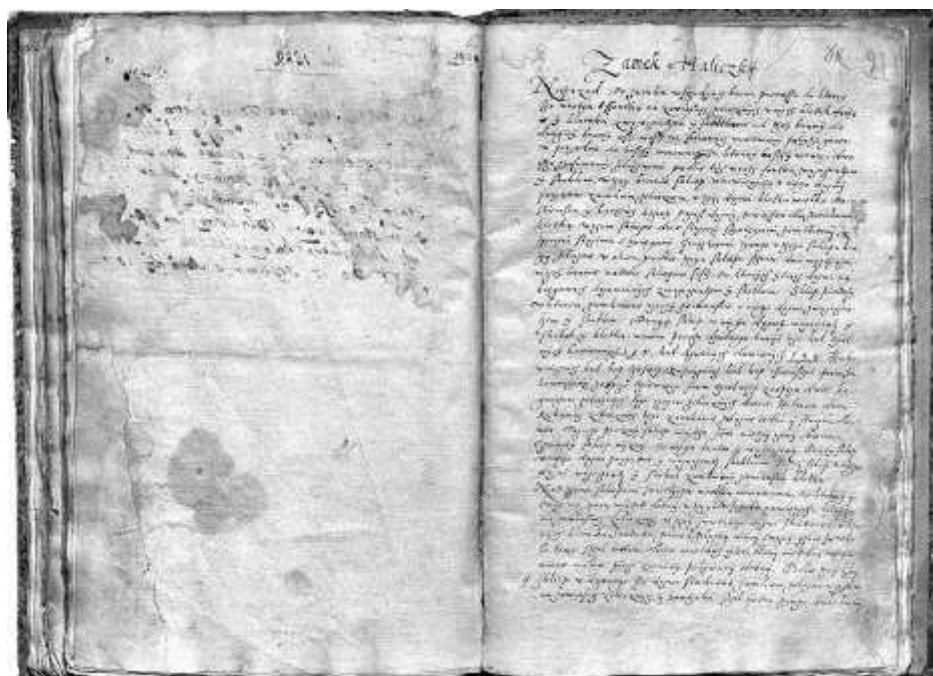
⁴³ Гумно — тут: збіжжя, зерно, див.: Siownik polszczyzny XVI wieku. Edycja internetowa. Indeks haseł. Gumno. URL : <https://spxvi.edu.pl/index/haslo/54099>.

Myron Kapral (Lviv, Ukraine)
Andrii Stasiuk (Halych — Ivano-Frankivsk, Ukraine)
1582 inventory of the Halych Castle

The authors of the article published the descriptive part of the inventory of the Halych starostvo of 1582 which related to the Starosta Castle of Halych. The document currently remains the oldest detailed description of the Halych stronghold, which illustrates the hitherto unknown and little-studied pages of the most critical defensive outpost of the Halych land during the Late Middle Ages and Early Modern Times.

Key words: *the Halych castle, inventory descriptions, the Halych starostvo, Seniavski, defensive architecture.*

місто на межі століть

ЗБЕРЕГТИ НЕ МОЖНА ЗНИЩИТИ: ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ І МІСТОБУДУВАННЯ ГАЛИЧА. БУДИНОК РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ПЛЕБАНІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.)

Автор статті акцентує дослідницьку увагу на цінному об'єкті архітектури і містобудування міста Галича, описує його історію, архітектурні особливості, окреслює біографічні відомості людей, які споруджували чи відвідували цю будівлю. Звертається увага на загрозу її знищення шляхом пропонованого будівництва житлового комплексу, наголошується на потребі її збереження органами місцевого самоврядування та пам'яткоохоронними структурами.

Ключові слова: Галич, римо-католицька громада, плебанія, Адольф Стшелецький, Леопольд Сальватор Габсбург-Тоскана, Станіслав Чернік, архітектура, пам'ятки, культурна спадщина.

Вступ до проблематики. Хронологія дій ініціаторів проєкту будівництва житлового комплексу, органів місцевого самоврядування та позиція пам'яткоохоронних органів

Упродовж останніх двох століть увага дослідників — як аматорів, так і академічних науковців — повернута до Галича. Завдяки друкованим творам, археологічним дослідженням, маємо значний масив інформації про минуле цього колись славного міста. Свого часу це дозволило створити основний пам'яткоохоронний орган на його території — Національний заповідник «*Давній Галич*», прийняти Постанову Кабінету Міністрів України «*Про затвердження Списку історичних населених місць України*» з внесенням до нього Галича (26 липня 2001 р. № 878), досліджувати і зберігати пам'ятки відповідно до Законів України «*Про охорону культурної спадщини*» та «*Про охорону археологічної спадщини*». З часу відновлення незалежності України на державному рівні відзначалися 1100-ліття першої писемної згадки Галича та підготовані відповідні документи щодо відзначення 1125-ї річниці 2023 р.

На сьогодні силами багатьох невомних дослідників міська історія популяризується шляхом проведення міжнародних тематичних конференцій, виданням збірника наукових праць «Галич» (у обох серіях опубліковано 14 томів), дописами в соціальних мережах. Є розуміння, що історія Галича — це не тільки княжа доба, а й інші періоди історії аж до сьогодення.

Завдяки старим світлинам, поштовим листівкам та гравюрам сучасник може візуалізувати вигляд міської забудови Галича кінця XVIII — початку XX ст., простежити як із плином часу змінилися певні споруди, які з них були перебудовані, а які не дійшли до нас. У багатьох ці джерела інформації викликають позитивні емоції, люди відкривають для себе чимало нового, дивуються, наскільки гармонійно виглядала забудова міста — без непродуманих архітектурних вирішень, з елегантними і лаконічними вивісками на фасадах.

На відміну від багатьох міст історичної Галичини, які за кількістю населення, організацією міського життя та ін. були подібними до Галича, наше місто втратило багато цікавих споруд. На колишній ринковій площі до сьогодні збереглося тільки півтора десятка будівель, зведених за австрійського та польського володарювання містом, інші або розібрали і їхню площу не забудували, або частково перебудували. На жаль, у попередні десятиліття місто втратило багато: розібрано церкву Святого Миколая та кенасу караїмів, перебудовано римо-католицький костел на Будинок культури (тепер Народний дім), а в перші роки після відновлення незалежності нашої держави перестала існувати садиба нотаря Лева Гузара (яка була пам'яткою архітектури і містобудування місцевого значення). Все це ми можемо тепер бачити тільки завдяки поштівкам, світлинам і шкодувати, що споруди не дійшли до наших днів, хоча, безперечно, окремі з них можна було б урятувати.

За повідомленням Міністерства культури та інформаційної політики України російські окупанти від початку повномасштабної війни Російської Федерації проти нашої держави станом на червень 2022 р. повністю зруйнували або пошкодили понад 380 пам'яток культурної спадщини — з огляду на подібні факти, потреба охорони культурної спадщини (в т. ч. на місцевому рівні) є особливо важливою.

Звісно, Галичу впродовж століть не вдалося законсервуватися і зберегтися в тому вигляді, як Чеський Крумлов чи бельгійський Брюгге — самі історичні обставини та діяльність владних органів не сприяли цьому. Разом з тим, маємо вцілілі до цього часу давні будівлі, які вартує зберегти

для нащадків. Безперечно, місто повинно розвиватися, ставати комфортним для жителів. Його розвиток не може відбуватися шляхом знищення історичних пам'яток. Будуючи нову споруду, не можемо втрачати попередні фундаменти. Автентична міська забудова має зберегтися — гості міста завжди із зацікавленням оглядатимуть оригінальні споруди, оскільки їх не так багато залишилося.

Упродовж 2019–2020 рр. науковці Національного заповідника «Давній Галич» активно працювали над внесенням змін та доповнень до Генерального плану міста в історико-архітектурній частині. Розробникам проєкту Генплану було подано письмові пропозиції (з відображенням на картографічному матеріалі) — як щодо фіксації на цьому основоположному документі наявних пам'яток, так і щойно виявлених. Зокрема було надано всю інформацію щодо ділянок та будівель колишньої римо-католицької громади на вул. Ярослава Осмомисла (які розглядаються в ескізному плані проєкту «*Mayetok*»). Станом на липень 2022 р. Генеральний план міста не затверджено.

У цьому контексті слід звернути особливу увагу на давно забуту історичну будівлю, яку потрібно зберегти. Ще тепер ми щодня ходимо поруч із нею, звично споглядаємо і зовсім не хотілося б дійти до того моменту, коли вона збережеться тільки на старих світлинах.

4 червня 2022 р. в засобах масової інформації з'явилися повідомлення щодо проведення конференції з питань подальшого будівництва житлового комплексу «*Mayetok*» для внутрішньопереміщених осіб у м. Галичі¹. Представлені на конференції ескізні матеріали пропонують знищення будинку колишньої плебанії римо-католицької громади (важливого об'єкта міської історії XIX — початку XX ст., зразка міської забудови, яка є свідком багатьох подій з минулого міста) і подальше будівництво на її місці секції кількоповерхового житлового будинку.

Це питання можна розглядати в різних площинах — як суспільній, соціальній так і інших, але на даний момент важливо акцентувати увагу саме на пам'яткоохоронному аспекті, бо при озвученні пропозицій будівництва житлового комплексу його було проігноровано.

6 червня 2022 р. інформаційні листи з матеріалами про необхідність збереження будинку були направлені міському голові Галича п. Олегові

¹ Голос-інфо. URL : <https://www.golosinfo.com.ua/u-galychi-prezentuvaly-proekt-budivnytstva-zhytlovogo-kompleksu-dlya-vnutrishno-peremishheny-osib-foto/>

Кантору, генеральному директорів Національного заповідника «Давній Галич» Володимирові Олійнику та його заступникові з пам'яткоохоронної роботи Володимирові Дідуху. Інформацію також було розміщено в соціальних мережах та на вебсторінках Національного заповідника «Давній Галич»², Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України³ та місцевого часопису «Галицьке слово»⁴. Також подано запити і звернення до низки інших органів державної влади.

У листі міського голови Галича О. Кантора (від 15 червня 2022 р. № ч-022-05/455) повідомляється: «[...] На даний час проводяться передпроектні роботи щодо можливої забудови частини вищезазначеної території з метою будівництва (в т. ч. реконструкції окремих будівель) для внутрішньопереміщених осіб, що є вимогою сьогодення. Нам цікаво мати офіційні відомості, що бувший корпус фізіотерапії, який був у складі будівель райлікарні, є пам'яткою архітектури місцевого значення. У відділі архітектури міської ради дана інформація – відсутня. Надіємось на нашу з Вами співпрацю. Одночасно повідомляємо, що в разі підготовки містобудівних умов та обмежень забудови земельних ділянок для будівництва житлового комплексу будуть передбачені вимоги стосовно збереження існуючої будівлі фізіотерапевтичного відділу»⁵.

Згідно з листом в. о. керівника Науково-редакційного відділу «Звід пам'яток історії і культури» Галини Максимців (від 20 червня 2022 № 24–01/09: «[...] колишній будинок римо-католицького пробства кін. XIX – I – ої половини XX ст. на вул. Я. Осмомисла, 3 на місцевому рівні має певну історичну цінність та формує архітектурно-просторову

² Національний заповідник «Давній Галич». URL : <http://davnyihalych.com.ua/novini/item/1422-budunok-rumo-katolutskoj-plebanii?fbclid=IwAR2rxqYw9x7Cz5Cex5w1HRbx7uQ0gomTHfNkjDPL-ybszfqu4GkhWCjLf3c>

³ Івано-Франківська обласна спілка краєзнавців. URL : http://ifoonsku.ucoz.ua/news/zberegti_ne_mozhna_vtratiti_pam_jatki_arkhitekturi_i_mistobuduvannya_galicha_budinok_rimo_katolickoji_plebaniji_kin_xix_i_sha_pol_khkh_st/2022-06-19-8704?fbclid=IwAR3utWFOe5d4auZQ0LgTPAAvGQjz-JLJkCJD32KCjilfKm9rKCoZCzzog9o

⁴ Галицьке слово. URL : https://galslovo.if.ua/news/zberegti-ne-mozhna-vtratiti-pam-yatki-arkhitekturi-i-mistobuduvannya-galicha-budinok-rimo-katolickoyi-plebanii?fbclid=IwAR0U8AO-pljQ5BBxFecg2ZniyVuMKAXX9c-itUkqLm_f1Ycf4liBDR72BGc

⁵ Лист міського голови Галича Кантора Олега (від 15.06.2022 р. № ч-022-05/455).

організацію Ринкової площі [...]»⁶. Попередньо, 2019 р. цим структурним підрозділом Зводу пам'яток було досліджено і розміщено довідкову інформацію щодо пробовства в енциклопедичному виданні *«Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область. Галицький район. Місто Галич»*⁷.

Наказом Генерального директора Національного заповідника *«Давній Галич»* В. Олійника (від 22 червня 2022 р. № 34-ОД) *«Про щойно виявлені об'єкти культурної спадщини»* з метою захисту об'єктів культурної спадщини, які знаходяться на території Заповідника і безпосередньо прилеглих територіях, та подальшого занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, керуючись ст. 37 Закону України *«Про охорону культурної спадщини»*, доручено відділу охорони культурної спадщини підготувати на будівлю колишньої плебанії необхідну облікову документацію⁸.

Історія будинку плебанії, життєпис її будівничого

В історико-культурному плані територія, яка запланована під забудову на теперішній вулиці вул. Ярослава Осмомисла (стара назва Третього Мая) — від сучасного Народного дому (колишній костел Успіння Пречистої Діви Марії) включно з корпусом «старої» хірургії впродовж століть належала римо-католицькій громаді міста. Тут були: дзвіниця, костел, старе католицьке кладовище (яке в разі проведення робіт буде відкрите і фактично будівництво доведеться вести на кістках), будинок плебанії (резиденція пароха, згодом фізіотерапевтичний кабінет) та Католицький Народний дім (корпус відомий під назвою «стара хірургія»).

З приходом радянської влади ці споруди були націоналізовані й пристосовані під відповідні корпуси лікарні. Належність і наявність цих споруд засвідчується картографічним матеріалом та архівними документами. Всі згадані споруди описані в низці наукових монографій

⁶ Лист в. о. керівника науково-редакційного відділу *«Звід пам'яток і культури»* Г. Максимців від 20.06.2022 № 24—01/09.

⁷ *Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область. Галицький район. Місто Галич. Енциклопедичне видання. Івано-Франківськ, 2019. С. 10—11.*

⁸ Наказ генерального директора Національного заповідника *«Давній Галич»* В. Олійника від 22.06.2022 № 34-ОД *«Про щойно виявлені об'єкти культурної спадщини»*.

(«Міста і села Галицького району»⁹, «Звід пам'яток Івано-Франківської області. Галицький район. Місто Галич»)¹⁰.

Коротко про історичну будівлю, яку місто в разі будівництва може назавжди втратити. Йдеться про плебанію римо-католицької громади, розташовану поруч костелу, де проживав та адміністрував парох. Будівля знаходиться за адресою вул. Ярослава Осмомисла, 3 — у південній частині історичної ринкової площі, біля підніжжя Замкової гори, на південь від Народного дому. Споруджена ксьондзом Адольфом Стшелецьким — пробощем Галича впродовж 1869—1893 рр. В архівному документі про це згадується: «[...] своїм коштом побудував місцеве пробошство [...]»¹¹.

Історія будівлі дуже цікава. 26—28 липня 1891 р. у плебанії гостював і приймав делегацію місцевих міщан архикнязь Леопольд Сальватор Габсбург-Тоскана (нім. Leopold Salvator von Österreich-Toskana, 1863—1931) — ерцгерцог Австрії з Габсбург-Лотаринзького дому (лінія Габсбург-Тоскана), фельдцейхмайстер, генерал-oberst та його дружина її цісарська та королівська високість архикняжна Бланка. Джерело описує цей факт: «[...] згодом прибув Його Цісарська Високість до приготованої квартири в будинку римо-католицького пробоща, кс. каноніка Стшелецького в Галичі, де зволив прийняти гмінну делегацію, репрезентантів Уряду та школи. Начальник гміни Галича промовляв по-польськи, на що найласкавіше відповідав Найдостойніший Архикнязь німецькою, зазначаючи, що зрозумів промову начальника гміни [...]»¹².

До Першої світової війни ганок будівлі з колонами залишався закленим. Імовірно, зовнішня штукатурка була виконана у світлих тонах. Під час Першої світової війни будинок уцілів, але перебував у дуже поганому стані, йому навіть загрожував обвал. Німецькі солдати влаштували тут конюшню. Відомо, що поруч будівлі плебанії у серпні 1916 р. з громадою Галича зустрічався престолонаслідник трону, а згодом цісар Карл I Габсбург. Чи відвідав він плебанію — невідомо, проте відбув зустріч з офіцерами в саду поруч неї¹³.

⁹ Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки, особистості. Івано-Франківськ, 2001. С. 213.

¹⁰ Звід пам'яток... С. 10—11.

¹¹ Kurjer Stanisławowski. 1893 23 kwietnia. Nr. 369. S. 1.

¹² Gazeta Lwowska. Sobota. 1891 1 sierpnia. № 173. S. 3.

¹³ 1 Foto schwarz/weiß, 1. WK., Erz. Karl beim Korps Hofmann in Galizien, Halicz, 1915, begrüßt den Reg. Arzt nach der Messe., 1889—1918. URL : <https://www.hgm.at/ausstellungen/online-katalog/#/?searchQuery=Halic&searchOffset=0&searchCollections=>

Упродовж 1918–1920 рр. споруду відреставрували. 1937 р., за пробовства ксьондза Францішка Вишатицького проведено ремонт плебанії та інших споруд, для залучення коштів продано частину земель. У процесі робіт відведено воду і впорядковано територію давнього кладовища поруч костелу.

В 1936–1938 рр. було ґрунтовно відновлено плебанію, при нагоді добудовано 9-метровий корпус з північного сходу. Встановлено новий паркет, відремонтовано дах, вікна і двері. Над ремонтом наглядав Юлій Шушкевич.

Столярську роботу вели Срутик і Єдлічка, бляхарські — Гутштейн, бетонні — Рюгр, малярські і лакування — Піотровський, слюсарські — Станіслав Шеліговський. Іванський виконав артистичні ґрати для вхідних дверей, а Н. Когн — паркет у п'яти кімнатах. При будівництві кухні й печі працював Томаш Грачик (Грач), який одночасно займався очищенням внутрішніх стін будівлі. Печі з кахлю виставляв Ян Ільницький. Матеріал постачали: Мойзеш Фідлер (дошки для веранди), Маркус Сюссгольц (шиби, гіпс, фарбу), Мацей Поясек (глину, пісок), Мойзеш Феуер (ковані вироби, цвяхи), М. Краут (метал і плити для кухні), М. Бартфельд (цеглу), Е. Фейбрунер (гіпс, цемент)¹⁴.

Польський письменник, поет і фольклорист Станіслав Чернік (1899–1969), який був мобілізованим і служив у 4-му саперному полку (осідок — м. Перемишль), квартирував у Галичі 17 вересня 1939 р. (день вторгнення Червоної армії на терени Польщі). У своїх спогадах про плебанію того дня він залишив такі слова: «[...] Перебували в Галичі у будинку якихось черниць біля підніжжя високої замкової гори. Навколо сади. Тихий сонячний день. Але здалека доходить гул літаків. Несподівано щось вдарилося до землі. Не тривожся серце, то тільки дозріле яблуко.

Неділя, 17 вересня. Захоплюючий осінній день, погода прекрасна, ласкаве сонце над жовтіючими галицькими садами. Настрій недільний, святковий, підкреслений голосами дзвонів. Здавалося б, велика тиша, дозволяла на мить забути про війну, про нальоти, про постій саперного полку в місті.

¹⁴ Brzezina K. Kościół parafialny P. W. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii w Haliczu // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej / red. naukowa J. K. Ostrowski. Kraków : Secesja, 2006. Cz. I : Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. T. 14. S. 65–66.

[...] Тиша. Під домом плебанії справжня селянка. У саду, оточений квітами, дрімає на лежку сивий полковник [...] До саду перед плебанією заходить ксьондз і нервовим шепотом щось говорить старому полковнику. Офіцер зривається і переляканий зникає в глибині подвір'я. За хвилину дзвонить телефон, потім вибігає ад'ютант, біжить до міста [...]»¹⁵.

18 жовтня 1943 р. ксьондз Ф. Вишатицький, останній галицький пробощ і станиславівський віцедекан, покинув Галич, а 11 березня 1944 р. виїхав уже й священник-кооператор¹⁶.

У радянські часи плебанія перейшла до Галицької міської, а згодом центральної районної лікарні. У 60-х рр. ХХ ст. у частині приміщень було влаштовано палати лікарні (за спогадами сучасників, там навіть лежали люди з інфекційними захворюваннями — жовтухою). Згодом тут функціонували кабінет фізіотерапії та кухня.

Біографія будівничого плебанії, галицького римо-католицького пароха досить цікава, а відтак варта окремої уваги, бо два десятиліття він вірно служив своїй громаді.

Адольф Стшелецький народився 1822 р. Прийняв свячення 1845 р. Після цього отримав посаду катехита при гімназії в Чернівцях, де на цьому становищі виконував обов'язки сумлінно і з посвятою впродовж 18 років. Був суплентом (молодшим викладачем) для римо-католицької освіти з вересня 1852 по 24 жовтня 1854 рр.; реальним професором релігії з 1854 р. по жовтень 1866 рр. Тоді його характеризували так: «[...] правосвідомим у поєднанні з гуманною строгістю й об'єктивністю [...]»¹⁷.

В 1863 р. він отримав пробошство в Галичі, де до останньої хвили виконував з посвятою свої капеланські обов'язки на хвалу Божу і добро своїх парафіян як дієвий капелан і декан, про що свідчать похвальні декрети, які він отримав від свого архиєпископа з консисторії. Член окружної шкільної ради, член гмінної ради міста Галича, плебан латинського обряду в Галичі, станиславівський декан (жовтень 1873 р.),

¹⁵ Czernik S. *Peregrynacje: ze wspomnień i opowieści wojennych*. Łódź: Wyd-wo Łódzkie, 1970. S. 37–42.

¹⁶ Brzezina K. *Op. cit.* S. 65–66.

¹⁷ *Festschrift zur hundertjährige Gedenkfeier der Gründung des (k. k. l. Staats) gymnasiums (in Czernowitz)*. 1808. 16. Dezember. 1908. Czernowitz, 1909. S. 102, 231.

почесний канонік Львівської митрополичої капітули (20 липня 1874 р.), тимчасовий бучацький декан (до травня 1875 р.), член дирекції кредитного товариства в місті (березень 1880 р.), учасник зустрічі цісаря в Галичі (вересень 1880 р.)¹⁸, член товариства «*Bonus Pastor*», метою якого було підтримання духу священнослужителів та сумлінності в духовництві (грудень 1881 р.), турботливий опікун шкіл (листопад 1889 р.), учасник зустрічі з архикнязем Леопольдом Сальватором Габсбургом-Тоскана, якого приймав у своїй резиденції 26 липня 1891 р.

Був дуже жертвовною особою. У переліку його добрих вчинків: пожертва на збір збіжжя для Франції (травень 1870 р.), пожертва на народні школи (червень, вересень 1872 р.), на придбання ґрунту під власний дім «*Охорони перемиської*» (м. Перемишль, грудень 1874 р.), пожертвував на костел та на службу перед чудотворним образом у Кохавині (листопад 1886 р.). Підтримував шкільну молодь, а багатьох своїм коштом утримував до закінчення навчання. Завдяки цьому, з них кілька стали капеланами, а кілька займали становище в урядничій ієрархії. Власним коштом звів місцеве пробощство, коли тільки була потреба, відновлював і реставрував місцевий костел, не бажаючи накладати на своїх парафіян грошових видатків.

Помер на 71 році життя 16 квітня 1893 р. о пів другій годині ночі, прийнявши Святі Тайни, після досить довгої і тяжкої слабості на серцеву ваду. Поховальний обряд відбувся 18 квітня з поважними врочистостями. День перед тим спроваджено тіло з пробощства до костелу, а наступного дня відправлено жалібну службу духовенством обох обрядів під керівництвом превелебного ксьондза інфулята Заблоцького, який приїхав зі Львова спеціально на похорон, як великий приятель небіжчика. Після відправи в костелі ревну промову виголосив ксьондз Топольницький, пробощ із Тарнавиці, у якій коротко оповів життєпис ксьондза А. Стшелецького. На цвинтарі промовляв до парафіян ксьондз Сава, канонік, декан і пробощ із Тлумача, прощаючись і благословляючи їх від імені небіжчика.

А. Стшелецький був завжди і всіма улюблений, про що свідчить кількатисячне зібрання громадськості на похороні, у якому взяло участь більше 40 ксьондзів обох обрядів, чисельне громадянство сусідніх і дальших сіл, урядники суду, податкового уряду, залізниці, вчителі і вчительки зі шкільною дітворою, численні процесії костельних братств

¹⁸ Gazeta Narodowa. Piątek. 1880 17 września. № 214. S. 2.

— з Маріямполь, Єзуполя, Святого Станіслава та багатьох інших. Зі Станиславова був п. староста, ксьондз Свідецький, повітовий лікар д-р Волянський, п. Амірович та інші. На похороні була й галицька пожежна сторожа в параді, якою керував як її начальник судовий ад'юнкт п. Чаудерна. Місто вшанувало пам'ять небіжчика тим, що всі ліхтарні при дорозі, якою проходив поховальний кондукт, були заслонені чорними крепами на знак жалоби по славної пам'яті померлому капелані, за яким залишився смуток і жаль у серцях вірних парафіян і його приятелів та знайомих¹⁹.

Похований у Галичі на старому кладовищі Галич гора, ймовірно у спільному гробівці з іншим римо-католицьким священником міста кс. Генриком Ангером²⁰.

Архітектурний опис будинку

Будинок одноповерховий, мурований з цегли, тинькований, Г-подібний у плані. Розміри — 20х22 м. Умовно розділений на два об'єми: західний, споруджений наприкінці XIX ст. (головним фасадом звернутий до вул. Ярослава Осмомисла), та північно-східний, добудований під час реконструкції упродовж 1936—1938 рр. (орієнтований фасадом до Будинку культури). Дах садиби з гострим верхом, вальмовий, прикрашений невеликими люкарнами, перекритий хвильовим бітумним шифером (раніше — бляхою). Головний, західний фасад тричастинний.

Центральна частина акцентована чотириколонним портиком із фронтоном, у тимпані якого розміщений півциркульний віконний отвір. Ліва та права частини фасаду у вигляді виступаючих ризалітів несиметричні, оскільки з північного боку примикає засклена веранда, добудована, вірогідно, у радянські часи.

На фасаді в межах портика є три вікна: одне арокне та два прямокутних. На ризалітах розміщені по два прямокутних чотиристулкових вікна. Споруда має п'ять входів: чотири — до кухні та один — до кабінету фізіотерапії. Декоративне вирішення будівлі характеризується тільки карнизом із західного та південного фасадів.

Тут функціонувала кухня Галицької центральної районної лікарні, приміщення колишнього кабінету фізіотерапії з 2016 р. пустує²¹.

¹⁹ Kurjer Stanisławowski. 1893 23 kwietnia. № 369. S. 1.

²⁰ Звіт керівника експедиційного загону «Галицькі некрополі» Національного заповідника «Давній Галич» Андрія Чемеринського, 2016.

²¹ Звід пам'яток... С. 10—11.

Майбутня доля плебанії залежить від розуміння її історичного значення і поєднання зусиль щодо її збереження органами місцевого самоврядування, пам'яткоохоронцями та ініціативними громадянами

Зважаючи на історичне значення цього будинку для міста, доцільно подбати за його збереження, звернувши увагу на кілька моментів:

1. Будівля має статус «щойно виявленого об'єкту культурної спадщини», є наказ про виготовлення облікової документації на неї з метою занесення до реєстру пам'яток історії та містобудування місцевого значення. У певному розумінні вона вже є пам'яткою матеріальної культури минулого, унікальним об'єктом містобудування, який становить наукову, пізнавальну та естетичну цінність.

2. Польська сторона, як колишній власник приміщення, володіє необхідними архівними матеріалами щодо всього комплексу будівель на території давньої римо-католицької плебанії, тому їх руйнація була б шкідливим кроком на тлі настільки добросусідських відносин України та Польщі, особливо в сучасний період військового та гуманітарного союзнництва.

3. Вже кілька років поспіль ведеться робота над новим Генеральним планом міста. Свого часу науковці подали пропозиції щодо відображення на ньому всіх пам'яток і нововиявлених об'єктів культурної спадщини міста, серед них даної будівлі. Розробники Генплану повинні це відобразити і зафіксувати, а відповідно, на основі цього — зберегти будинок.

4. Інформація про важливість даної пам'ятки архітектури та містобудування мала би прозвучати на громадських слуханнях і при підготовці проєктно-кошторисної документації та історико-містобудівного обґрунтування будівництва житлового комплексу «*Mayetok*» — для оцінки ризику щодо цієї будівлі.

5. Будівля знаходиться в задовільному стані, проте не аварійному. У ній збережені автентичні елементи — колони, дерев'яні вікна та двері, ковані решітки. При реставраційних роботах доцільно їх відновити, без заміни на металопластик. Також вартує перекрити металом дах і замінити барви фасадів.

6. Для відкриття виду на будинок і його домінування на перехресті вулиць Ярослава Осмомисла — Івана Франка потрібно зрізати дерева перед головним (західним) фасадом будинку, що приверне додаткову увагу до об'єкта — як мешканців, так і гостей міста. Одночасно це

забезпечить будівлю від пошкоджень — у разі заламування дерев та їхніх гілок під час сильних вітрів.

7. З метою ознакування будівлі, наголосу на її історичній цінності, вартує виготовити і встановити анотаційну таблицю.

8. Подальше використання і експлуатація будівлі: в окремих колах ведуться розмови про неспроможність міста Галича утримувати і ремонтувати дану пам'ятку з огляду на скромні фінансові можливості. Окреслені думки не можуть слугувати підставою для руйнації будинку, адже можна запропонувати принаймні три варіанти його використання.

Варіант перший. Створити в ньому музей історії Галича XVIII—XX ст., який би охоплював висвітлення в експозиції життя міста під австрійським, польським, німецьким, радянським володарюванням до сьогодення. Це реально, хоча звичайно забере багато часу. Матеріалу достатньо, експонати теж з часом надходитимуть. Пропонована тематика відсутня в експозиціях інших музеїв у структурі Національного заповідника «*Давній Галич*».

Варіант другий. За історичною справедливістю повернути римо-католицькій громаді міста. У даному випадку матимемо гарантію, що будівля буде відновлена і працюватиме для громади. Прикладом такого успішного кроку передачі пам'ятки, її збереження та утримання слугує костел кармелітів та монастирський комплекс у Більшівцях — відновлений з руїн фінансовими зусиллями польської сторони. Будівля залишиться в місті, а її обслуговуватимуть не тільки представники польської політичної нації — як мешканці міста, так і його гості, — а римо-католики, до яких належить немало українців.

Як відомо, чинний пробоц римо-католицької громади кс. Яцек Валігура підготував більше десятка звернень до колишніх Галицької районної державної адміністрації та Галицької районної ради щодо передачі даного приміщення громаді. Жодне з них не отримало позитивної відповіді.

Варіант третій. Якщо місто не погодиться на два перші варіанти, з метою збереження та ефективного використання будівлі, її можна передати у власність/баланс Національному заповіднику «*Давній Галич*» (за згодою). Тоді будинок, відповідно до наявного ресурсу, використовуватимуть б у кількох аспектах: як Музей історії Галича XVIII—XXI століть чи місце Музею археології, розташованого наразі у відділі фондів (за погодженням з відділом археології). Тоді в Галичі постане ще один музей з вільним доступом для відвідувачів та відповідними

фінансовими надходженнями до бюджету. Також тут можна створити навчально-наукову базу для студентів спеціальності «Історія та археологія» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, з яким пов'язана давня і плідна співпраця.

9. Виглядатиме геть не толерантно і некоректно, якщо зусиллями одного з інвесторів будівництва, а саме організації Благодійний фонд «Об'єднання іудейських релігійних організацій» руйнуватиметься будівля римо-католицької громади.

10. Окремо постає питання проведення на даній території археологічних досліджень, які можуть дати цікавий і досі невідомий матеріал для вивчення міської історії. Не менш проблемним виглядає, про що вже згадувалося, будівництво на місці давнього кладовища, не раз занотованого в матеріалах дослідників.

У нашому обласному центрі Івано-Франківську, де на обліку перебувають десятки пам'яток архітектури і містобудування, за їхнє збереження, поруч із органами державної влади та місцевого самоврядування, дбає громадська ініціатива «Франківськ який треба берегти». Подібно ми — галичани, як патріоти свого міста і краю, маємо подбати за пам'ятки нашого минулого. В іншому разі, переглядатимемо світлини й коментуватимемо: «Це Галич, який ми втратили... Ми це бачили, ми ходили щодня цими вулицями, але нічого не зробили...».

Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)

**Save not destroy: architectural monument and urban planning
of Halych. House of the Roman Catholic parish
(end of the 19th — first half of the 20th century)**

The article focuses on the valuable object of architecture and urban planning of the city of Halych, describes its history, architectural features; famous people who built and visited this building. Attention is drawn to the threat of its destruction through the proposed construction of a residential complex, and the need for its preservation by local self-government bodies and monument protection structures is emphasized.

Keywords: *Halych, Roman Catholic community, parish, Adolf Strzelecki, Leopold Salvator Habsburg-Tuscany, Stanislav Chernik, architecture, sights, cultural heritage.*

*Ерцгерцог
Леопольд Сальватор
Габсбург-Тоскана,
гість плебанії в 1891 р.*

Галич, вересень 1914 р. Містяни на тлі плебанії

Галич, 1930-ті рр. Римо-католицьке духовництво на тлі плебанії та костелу

Галич, 1929 р. Вид на костел і плебанію з висоти пташиного лету. Північно-східне крило плебанії ще не побудоване.

*Галич, 1930-ті рр.
Дитина на тлі плебанії
та костелу*

Галич. Плебанія, вид із західної сторони

Галич. Плебанія, вид з південно-західної сторони

Галич. Плебанія, вид з південно-східної сторони

Галич на сторінках
минулих досліджень.
Передруки

ПЕЧАТКИ З ОКОЛИЦЬ ГАЛИЧА

У поданій невеликій статті історик докладно аналізує три олов'яні печатки, знайдені на території давнього Галича. Головна увага приділена епіграфіці знахідок, а також аналізу значення надписів.

Ключові слова: Галич, Крилос, олов'яна печатка, Михайло Грушевський, галицьке єпископство.

Опублікувавши в XXXII томі «Записок» чотири олов'яні печатки з Галичини, три зі старого Звенигорода й одну зі Ступниці під Самбором, хочу тепер опублікувати ще три відомі мені — знайдені в околицях Галича (на доданих рисунках їхня величина збільшена приблизно в два рази).

Рис. 1. 1. Печатка олов'яна — діаметром 2,2–2,5 см, з одного боку має погрудний образок Богородиці з піднятими руками і з Христом на колінах (отже образок зовсім подібний до Звенигородських печаток з іменем Василя), дуже стертий; з боку напис дуже стертий (на негативі ретушований):

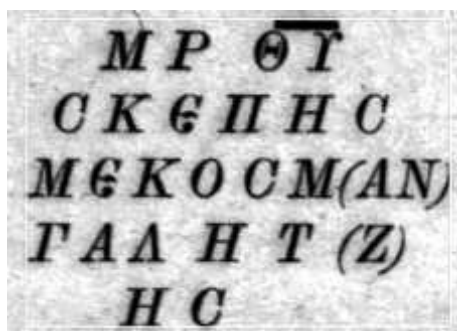

Рис. 2. Себто «Μητηρ Θεου σνεπηζ με Κοσμαν Γαλητζηζ», що означає «Мати Божя, сохрани мене, Косьму, єпископа галицького». Косьма, єп. галицький (єпископ Кузма), дійсно згадується в Київському літописі під 1165 р. (Іпат. л. с. 359) і нема ніяких перешкод, щоб не вважати цю печатку його власністю.

Ця печатка знайдена у фундаментах церкви Св. Спаса за Луквою (див.: Отчеть археол. виставки, 1888 р., с. 22), зберігається в музеї львівської Ставропігії.

Рис. 3. 2. Печатка олов'яна, подібна до попередньої, але іншими штампами вибита: з одного боку подібний образок Божої Матері з Христом (чи не був це патрональний образ галицької катедрі?), ліпше збережений, але гірше виконаний; біля німба Божої Матері (МР)¹ ΘΥ; з другого боку:

¹ Місце тут є властиво на дві букви, але вони не чіткі (може між МР і ΘΥ якась арабеска?)

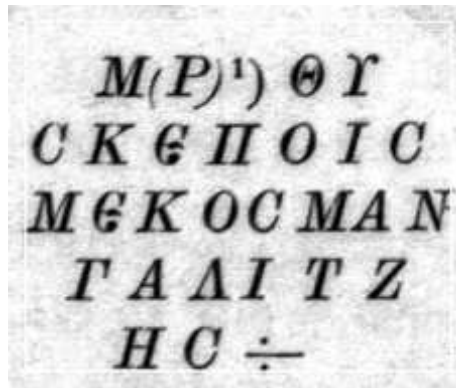

Рис. 4. Тобто, «Μητηρ Θεου σνεπηζ με Κοσμαν Γαλιτζηζ», що означає «Матір Божя, сохрани мене, Косьму, єпископа галицького». Зміст, отже, той самий, але напис має деякі буквальні відмінності: «σνεπηοιζ» замість «σνεπηζ» (на грецьких печатках взагалі «σνεποιζ» — річ звичайна, а «σνεπησ» — рідша, як помилка замість «σνεποιζ» — бо читалося однаково і те, і це: σκεπiς (див.: Schlumberger Sigillographie de l'empire byzantine, с. 41) «Γαλιτζηζ» замість «Γαλητζηζ». Цілком правдоподібно, що маємо печатку того самого єпископа.

Печатка ця знайдена в 1897 р. в ур. Крилосі біля Галича, першу звістку про неї подав проф[есор Ісидор] Шараневич в «*Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung der hist. Denkm.*» (XXIII. с. 229), але при тім помилково відчитав надпис. О[тець Антін] Петрушевич у своїй книжці «*О соборной Богородичной церкви въ городѣ Галичѣ*» (1899, вип. 1. С. 20) дуже гостро напавши на проф. [І.] Шараневича за його помилку, сам одначе зробив деякі помилки у відчитанні і не хоче бачити тут печатку, а медаль (!). Зберігається печатка в о. [А.] Петрушевича; рисунок зроблено з фотографії, даної о. [А.] Петрушевичем проф. [І.] Шараневичу.

Рис. 5. 3. Печатка олов'яна, діаметром 2—2,2 см, з одного боку образок Божої Матері зовсім того ж типу, що й попередні дві, тільки цей образок далеко делікатнішої роботи (але значно стертий); біля німба МР. ΘΥ. З іншого боку, образок святого в німбі, з довгою бородою, з двома оберненими долонями руками і надписом:

*Рис. 6. Отже св. Теодосій;
ціла печатка, як сказано,
визначається дуже гарною роботою, але значною мірою стерта*

Знайдена ця печатка в ур. Крилосі біля Галича (Отчеть археол. виставки, 1888 с. 22), зберігається в музеї львівської Ставропігії; була відфотографована в числі інших предметів виставлених на виставці Ставропігії 1888 р. на табл. I, під ч. 72, але в незвично малому,

мікроскопічному розмірі (самі таблиці були зроблені в 5 примірниках)².

*Опрацював матеріал Андрій Петраш
(Галич, Україна)*

Грушевський Михайло. Печатки з околиць Галича / / Записки наукового товариства імені Шевченка. 1900. № 38. С. 1–4.

Mykhailo Hrushevskyi (Lviv, Ukraine)
Seals from the suburbs of Halych

In this short article, the historian analyzes in detail three pewter seals found on the territory of ancient Halych. The main attention is paid to the epigraphy of the finds, as well as the analysis of the meaning of the inscriptions.

Key words: *Halych, Krylos, pewter seal, Mykhailo Hrushevskyi, the Halych bishopric.*

² За ласкаве позичення печаток і фотографії для цієї публікації складаю подяку сеньйору Ставропії д[окто]ру Іс. Шараневичу.

ПРО НАЗВУ «ГАЛИЧ»

У першій частині короткої статті автор розглядає різні гіпотези генези назви «Галич», схиляючись до версії її походження від пташки галки. У другій частині дослідження, продовжуючи роздуми щодо окресленої назви і часу її появи, учений аналізує звіти археологічних розкопок у Крилосі під керівництвом Ярослава Пастернака.

Ключові слова: Галич, Галичина Могила, Ярослав Хмільовський, Ярослав Пастернак.

Досліджуючи поземелля княжого Галича й околиці, часто доводилося зустрічати проблеми, пов'язані з ономастикою. Оскільки головним завданням було дослідження поземелля та виготовлення мап, то ономастичними проблемами можна було цікавитися тільки тимчасово. Все-таки назви полів, рік та інших об'єктів вдалося дефінітивно розшифрувати, хоч багато дечого залишилося невиясненим або лиш частково розгаданим.

Покійний радник Лев Чачковський, з яким я тоді разом працював (1927–1932), маючи більше часу, старався розв'язувати ці питання окремо. Його замітки, деякі рисунки, а також ономастичні міркування були передані до НТШ в руки д[окто]ра [Ярослава] Пастернака та проф[есора] М[ирона] Кордуби (Варшава).

Щодо походження назви «Галич», то в часи наших досліджень нам вистачало того, що назва походить, мабуть, від пташки «галки». Для підтвердження тієї здогадки ми мали герб міста Галича, який у ті часи був ще в ужитку, а саме: чорна галка з розпростертими крилами на срібному (білому) полі.

В 1944 р. з'явилася в «*Студентському Прапорі*» (1) стаття д[окто]ра Я. Пастернака під назвою «*Звідкіля назва Галич*». Услід за нею появилася того ж року і того ж автора велика праця п[ід] з[аголовком] «*Старий Галич*» (2). У тій праці, з нагоди розкопок на т. зв. *Галичиній Могилі*, автор подає, як і в попередній, багату літературу до питання походження назви «Галич» та розділяє цілу бібліографію на окремі гіпотези, які з нього випливають.

У 1952 р. д[окто]р Я[рослав] Рудницький публікує ономастичну розвідку п[ід] з[аголовком] «Назви 'Галичина' і 'Волинь'» (3) і доповнює бібліографію деякими новими позиціями.

З усіх гіпотез найпопулярніші три:

Назва «Галич» — кельтського походження. Вона опирається на здогад, що галяти, кельтське плем'я, втиснулося в карпатські гори й осіло на якийсь час на території Галичини. Цей здогад, який опирався, здебільшого, на грецьких — до речі, досить баламутних — джерелах, поставив під великий сумнів М[ихайло] Грушевський, а Б[огдан] Хмельовський, [Балтазар] Гакет, [Я.] Пастернак, [Я.] Рудницький та інші зовсім відкинули його.

Щодо другої гіпотези про походження назви «Галич» від грецького слова «αλαξ» — сіль, то, крім вияснень д[окто]ра Я. Рудницького (42), дозволю собі додати, таке:

а) на терені Галича та його околиць не було й нема ні одного соляного джерела, як то помилково припускав Гакет, а за ним інші. Найближчі солянки — це Калуш і Деятин.

б) в давнину справді існували дві дороги, які так і називають «соляні дороги», а не, з грецької, «гальські», чи «гольські». Одна з них є соляним шляхом з Удеча попри Галич у княжій добі (41), а друга також з княжої доби на терені самого Галича, тобто «соляна дорога через Діброву» (45).

с) важко припустити, щоб назва оселі чи міста, та ще й такого великого як Галич, походила від складів солі, та ще й до того чужою мовою.

д) чи не легше допустити, що місцеве населення з якоїсь причини надало назву місцевості від такої популярної птахи, якою була галка (галич)?

Третя й остання гіпотеза, тобто походження назви Галич від «галки». Д[окто]р Я. Рудницький у своїй розвідці (42) відкидає усі чужомовні походження і стоїть на позиції, що «Галич» походить таки від «галки». Всі інші подібні назви, які зустрічаються на терені Галичини (гора Галич, галицький і т. д.), Придніпрянщини (галичани, Галичівка), Московщини (Галич мерський — Костромщина та озеро в тій же Костромській області), у Словаччині (Halič, Starhalič), над Дунаєм (Галац, який у XII столітті називався «малим Галичем»), д[окто]р Я. Рудницький вважає похідними від старого великого Галича над Дністром. Далі автор подає ономастичні виводи від слова «галка», до чого повернувся пізніше.

На цьому, здавалося б, справа походження назви «Галич» закінчена. Та виринає ще питання: «Коли, з якої нагоди та хто назвав місцевість цією назвою?»

Щоб хоч деякою мірою наблизитись до розв'язки цих питань, треба використати ті дані, які дають нам історичні джерела, археологія, лінгвістика, фольклор, а також частково й тотемізм.

Я повністю свідомий в тім, що подані мною міркування не вичерпні, однаке вони можуть бути стимулом до подальших досліджень, як для мене була стимулом до роздумування прекрасна повість Докії Гуменної «Велике Цабе».

Друга автентична історична дата про Галич — це літописна згадка про нього як «старший стіл» Тербовлянської волости під 1141 р.

Третьою історичною писаною згадкою є вістка про «Галичину Могилу» (47) з нагоди невдалої облоги Галича Мстиславом Ярославичем Пересопницьким. У 1206 р. боярин Ілля Щепанович вивів князя на «Галичину Могилу», і промовив: «Княже! Ти вже на Галичиній могилі посидів єси, ото ж, і в Галичі ти княжив єси!». Потім літописець обіцяє розказати про «Галичину Могилу», та, на жаль, цього не зробив.

Як бачимо, історичні згадки про Галич не дають вияснень до нашого питання. Вони тільки potwierджують, що Галич як місто існував уже на початках княжої доби. Найціннішою є згадка про «Галичину Могилу», і хоч літописець не подав її походження й значення, то все ж таки подав таку згадку, яка ставить «Галичину Могилу» в ключову позицію в розробці нашого питання. Вона вказує, що з «Галичиною Могилою» був пов'язаний обряд чи ритуал вокняжіння на галицький престол. І[сидор] Шараневич припускав, що це була могила першого володаря Галича. Подібної думки був [М.] Грушевський (4): «Очевидно се мала бути могила якогось (або якоїсь) Галиці (галиця, від якої прикметник — «галичина») фундатора — епоніма міста, від котрого воно ніби назвалось, як, наприклад, Київ від Кия, а з тим, видно, початок Галича переносився в якісь далекі часи». Значно краще пояснення дає Ф[едір] Свистун (48), що, спираючись на праці Шенбаха (49), допускає схожість обрядів переймання влади з обрядом у каринтійських слов'ян. Це переймання влади у каринтійських слов'ян мало відбуватися таким чином: кандидат на начальника або князя виходив на могилу чи курган, ведучи за собою бика й кобилу, сідав на столі (престолі) та клявся перед громадою правити чесно, справедливо й захищати слабких і безпомічних. Подібний ритуал у поляків княжої доби, описаний В[інцентієм] Кадлубеком (50). М. Грушевський приймає III—IV століття по Христі як період великої мандрівки слов'янських племен. Мається на увазі, що мандрівні племена несли з собою всі цінності матеріальної культури, а також звичаї і обряди,

які підтримували, коли населяли ще старі місця. Тому зрозуміло буде, що описаний Шенбахом ритуал вокняжіння у каринтійських слов'ян походив ще з часів, у яких це плем'я жило на праслов'янській території. На це вказує опис подібного ритуалу поляків у Кадлубека, а також згадка в літописця про «*Галичину Могилу*» та зв'язаний з нею ритуал. З цього висновок, що а) ритуал вокняження чи переймання влади існував ще перед великою мандрівкою слов'ян, тобто перед III століттям від Р. Х.; б) на терені Галичини жили в той час слов'янські або споріднені зі слов'янами племена і мали подібні звичаї і обряди; г) ритуал вокняження у тих племен був подібний і зв'язаний з курганом-могилою, а тим самим і назва цього кургану-могили «*Галичина Могила*» мусила бути старша і сягати щонайменше часів з-перед мандрівки слов'ян, тобто щонайменше III ст. від Р. Х.

Щодо археологічних даних, то тут, перш за все, заслуговує на увагу археологічна праця, пов'язана з «*Галичиною Могилою*» і звіт про проведені на ній розкопки д[окто]ром Я. Пастернаком (51).

«*Галичина Могила*» — це великий насип-курган, насипаний на найбільш домінуючій над околицею Крилоса точці, біля внутрішніх валів, на полі, званім «*Качків*». Його підстава 44 м у промірі, а висота під цю пору біля трьох метрів.

Оскільки опис розкопок буде дуже важливий у висновках, то дозволю собі процитувати його майже повністю. Перед Пастернаком «*Галичину Могилу*» розкопував у 1883 р. Т[еодор] Земенцький. Слідів похорону він не знайшов і результат був незадовільний. В 1911 р. розкопував цю могилу д[окто]р Й[осип] Пеленський, правдоподібно з таким же результатом. Д[окто]р [Я.] Пастернак досліджував та розкопував «*Галичину Могилу*» в 1934 р. Спершу розкопав середню частину могили в формі кола проміром 15 метрів та на глибину 180 см. У насипі він знайшов: «тільки дуже мало черепків княжої доби — значить, могила походить з княжої доби, а крім цього, кілька грубих черепків культури т. зв. українського (трацького) гальштату (1.000—800 р. до Р. Х.)».

А далше: «[...] глибше підошви прокопав я далі до глибини 285 см від верху, тільки північно-західну частину, яка була ще не рушена нічийми розкопами. Виявилось, що аж до тої глибини земля була сипана, не цілець, але в насипі було вже тільки грубе гальштатське череп'я. Під цим старшим засипом показалося дно землянки у виді овальної, мабуть, ями пів метра завглибшки, з невеликим огнищем при самій стіні [...] На дні землянки лежала частина тваринної кістки від коліна, кінський зуб та кілька типових черепків».

Далі д[окто]р [Я.] Пастернак стверджує таке: «На Качкові, в місці з природи дуже захищенім, було в самому кінці бронзової доби селище; на це, крім знаходів у ‘Галичині Могили’, вказують також фрагменти кераміки, що часто подібуються по цілому ‘качкові’ і поза ‘Галичиною Могилою’. Десь пізніше були ці землянки зарівняні землею, а в княжій добі на місці одної з них висипали названу могилу, що не мала нічого спільного з якими-будь похоронами».

В іншому місці д-р Пастернак згадує: «Ціла крилоська гора із суміжним горбом ‘Юрієвське’ були якраз у перших століттях останнього тисячоліття до Христа досить густо заселені, мабуть, автохтонним хліборобським населенням, якого культура зазнавала сильного впливу трацького культурного центру, що існував тоді на південь від Карпат і був для Галичини головним доставцем бронзових виробів».

Д[окто]р [Я.] Пастернак згадує також про могили з кістками Борщівського, Городенського, Коломийського, Надвірнянського та Станіславівського повітів, де, на його думку, були поховані одні тільки траки. Були це, мабуть, могили мандрівних трацьких купців.

Аналізуючи вищесказане, мимохіть насуваються деякі питання, сумніви та припущення.

1. У верхній верстві знайшов д[окто]р [Я.] Пастернак черепки княжої доби всуміш із черепками гальштатськими. Але вже у другій верстві черепкові княжої доби не було, та не знайшов їх і в самій землянці. Чому ж тоді називає могилу з княжої доби?

2. На дні землянки, крім кістки й зуба, знайшов лиш кілька типових (правдоподібно гальштатських) черепків. Чи не можна припустити, що тих «кілька» черепків попало в землянку випадково (з необережності) з насипу?

3. Чи на полі «*Качків*» крім «*Галичиної Могили*» була ще якась землянка, того д[окто]р [Я.] Пастернак ствердити не може, бо ніяких інших розкопів на «*Качкові*» не робив. Крім того, поле «*Качків*» було щорічно оране і я часто слідував за оркою, однак ніяких слідів землянок не стрічав. Самі ж черепки ще не свідчать про їх існування.

4. Д[окто]р [Я.] Пастернак подає, що десь пізніше (але не каже, коли), ці землянки зрівняно землею (але теж не подає, чому), а також що тільки в княжій добі на місці одної з них висипано названу могилу. Якщо взяти під увагу, що землянка походить з доби трацької, отже 1,000–800 літ перед Христом, а могилу висипано в княжій добі, тобто на щонайменше 1.000 років пізніше, то виникає питання: а) як віднайдено це місце, де була землянка і б) чому якраз на місці тієї землянки висипано могилу?

5. Не підлягає сумніву твердження д[окто]ра [Я.] Пастернака, що Крилоську гору населяло автохтонне хліборобське населення і що воно потрапляло під культурний вплив траків. Однак на тій же горі мешкало хліборобське (а може ще й не хліборобське) автохтонне населення і перед трацькою добою, бо про це маємо докази у формі знахідок (кремінного знаряддя) раннього неоліту, а також городища дотепер недосліджені (Сілець, Викторів, Бринь, Пітрич і т. д.).

Розкопки, проведені д[окто]ром [Я.] Пастернаком, без сумніву, дуже цінні, однак є деякі суперечності у висновках. На мою думку, справа відбувалась так: у землянці мешкала щонайменше 1.000 років до Христа, а може й набагато раніше, якась знатна особа — засновник роду чи племені. Після смерті небіжчика було спалено, можливо,десь недалеко землянки, а саму землянку засипано, і висипано на ній, на пам'ятку, невелику могилу-курбан та надано їй назву колишнього мешканця чи мешканки й встановлено ритуал переймання влади на зразок праслов'янського, а може ще й старшого. Другий насип був зроблений уже, без сумніву, в період трацьких впливів, бо знайдено в ньому вже гальштатські черепки (і тільки такі). У третьому насипі є вже черепки княжої доби всуміш із гальштатськими, отже тільки той верхній насип походить із княжої доби.

Коли з нагоди міркувань, зв'язаних із «Галичиною Могилою», я дійшов до доби передтрацької культури, то тепер дозволю собі вглибитися у ще давнішу старину.

(далі буде)

Опрацював матеріал Андрій Петраш (Галич, Україна)

Хмилевський Ярослав. Про назву «Галич» // Київ. 1958. Т. IX. № 4 (48). С. 38—41.

Yaroslav Khmylevskyi (Baltimore, USA)

About the name «Halych»

In the first part of the short article, the author examines various hypotheses of the genesis of the name «Halych», leaning towards the version of its origin from the bird jackdaw. In the second part of the study, while continuing to think about the outlined name and the time of its appearance, the scientist analyzes the reports of archaeological excavations in Krylos under the leadership of Yaroslav Pasternak.

Key words: *Halych, Halychyna grave, Yaroslav Khmylevskyi, Yaroslav Pasternak.*

на сторінках преси

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА В КРИЛОСІ НА ШПАЛЬТАХ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ПРЕСИ (ЧАСТИНА 2)

Вивчення історії Галича триває уже не одне десятиліття. Сучасні історичні дослідження значною мірою опираються на наукові досягнення попередніх років. Ознайомлення з цими текстами є необхідним для кращого розуміння процесів накопичення знань про середньовічний Галич. Саме тому ми продовжуємо публікацію текстів, які свого часу зіграли важливу роль для розуміння історичних процесів, пов'язаних з містом.

Відкриття фундаментів катедрального собору 1936 р. стало надзвичайно важливим внеском для дослідження історії Галича, оскільки дало нагоду поставити крапку в питанні локалізації центру княжої столиці. Ця визначна подія сколихнула не тільки українську громадськість, але й весь європейський світ. Про неї писала як українська, так і іноземна преса.

Пропонуємо увазі читачів публікації різних авторів, зокрема доктора і отця Йосипа Застирця, доктора Йосипа Пеленського, доктора Ярослава Пастернака, художника і мистецтвознавця Святослава Гординського. Обрані статті були опубліковані в газеті «Діло», одному з провідних часописів Галичини. Мова оригіналу збережена разом з особливостями стилю авторів.

Ключові слова: Галич, Крилос, катедра, Успенський собор, археологія.

Ярослав Пастернак
КНЯЖИМИ СЛІДАМИ

Стара народна традиція — це той могутній чинник, що його використав вождь нинішньої молодії Італії для відродження свого народу та не завівся на ньому. Для її оживлення не жаліє він гроша на різні археологічні розкопи, велить бурити цілі ряди мешкальних домів, щоб добути з-під них на денне світло руїни палат цезарів, їхні святині, театри і терми, а все на те, щоб нарід в обличчі своєї давньої могутності зміряв до неї й в теперішній час, щоб не чувся нижчим у сім'ї інших народів та не допускав до себе почуття слабости й маловартности супроти сильніших сусідів.

Думаю, що стару народню традицію як такий могутній чинник підйому можна з успіхом використати й у нас. Бо була й у нас своя світла минувшина, часи міжнародньої сили й значіння. Сліди княжих теремів — це для нас руїни палат римських цезарів, фундаменти церков їхніх владик — це останки пишних римських святинь, а сліди княжих осель, стародавні цвинтарища та всякі дрібні находи княжих часів — це для нас ті різні пам'ятки класичного життя й мистецтва, що їх так часто добувають із землі на терені Італії чи Греції. Отже є нам чим похвалитися, бути на що гордимися, але до того треба сповнити одну найважлишу умовину, треба все те добути із землі на денне світло, до вселюдного оглядання й користування. Крім того треба всі ті цінні для нас пам'ятки нам самим добути, бо якщо їх інші добувають, то до них доступ далеко тяжчий, не одно невірно насвітлюється, а то й затаюється (Городно, Пересопницький могильник і т. п.).

Місцем, де пам'ятки нашої першої державности на західних українських землях виступають у найбільшій скупченню та найцінніших сказах, є безперечно княжий Галич, теперішнє село Крилос, і напевно добре здавав собі справу з досі сказаного Його Ексцеленція Митрополит А[ндрей] Шептицький, коли на весну 1934 р. поручував мені вести Його-ж коштом нові, систематичні розкопи на всьому терені колишньої столиці галицько-волинської держави.

Перший почин до цього дав о. Лев Лаврецький, парох Залукви, який ще у 1880 р. звернув був увагу нашого визначного історика проф[есора] І[сидора] Ілараневича на існування під землею руїн давних кам'яних будівель на терені його парохії. Протягом кільканайцяти літ розкрили вони тоді оба фундаменти шістьох княжих церков оборонних, що розставлені були широким ланцюгом кругом столиці від сторони Лімниці

та Мозолевого Потока. Одначе зовсім не просліджено терену кругом цих церков, приналежних цвинтарищ та евентуальних останків монастирів — слідів осель біля них, а тим самим годі було дати відповідь на підставі самих їх останків (не давніх фрагментаричних історичних вісток), як довго вони сповняли свою ролю та коли перестали існувати.

Що ті досліди були доривочні, та не виходили бодай від докладного оглянення цілої найближчої околиці, вказує найкраще той факт, що між головними їх речниками вівся довго спір, чи княжий Галич був на місці нинішнього Галича (о. А[нтін] Петрушевич) чи на залуківських полях (І. Шараневич) і щойно у 1890 р. вказав д-р А[лександр] Чоловський зовсім правильно на величезні земляні укріплення у Крилосі як на певні останки княжої столиці.

До того самого висліду дійшов і д[окто]р Осип Пеленський, також дослідник Галича, автор цінної монографії про його княжу архітектуру (1914).

Та всі ті досліди не дали нам ще далеко повного образу колишньої галицько-волинської столиці дотично її топографії, розміщення усіх знаних з історії будівель, заселення, слідів хат, їх форми й конструкції, ріжних господарських будинків, збіжєвих та відпадкових ям, керниць, цвинтарів, доріг і т. п. Криліська, підгородецька та залуківська земля криє в собі також ще багато дрібних пам'яток церковного та світського призначення, нераз великої мистецької чи історичної вартости, які рівно ж можуть кинути нераз зовсім нове світло на історію княжого Галича, його духовних достойників (оловяні пльомби) та політичних чи торговельних зв'язків із сусідніми державами.

Вкінці виявили мої дотеперішні розкопи, що терен колишньої нашої столиці є багатий рівно ж і у доісторичні пам'ятки, які дозволяють нам реконструвати те культурно-історичне підложє, яке витворило конечність заснувати столицю держави якраз на тім, а не на іншій місці.

Усе те виявило необхідну потребу прослідити ще раз основно, систематично цілий терен княжого Галича.

Про вислід моїх розкопів з двох попередніх років писав я вже на сторінках «Діла». Сьогорічні розкрили знов кілька інтересних могил, між ними одну, з якою народня традиція зв'язувала гріб Насті Чагрової, любки князя Ярослава Осьмомисла. Одначе, як це часто буває, розкопи виявили щось інше. Показалося, що могила походила ще з самого початку бронзової доби (біля 2000 до Хр.) і в ній лежав на півтораметровім підсипі обрядово скорчений небіжчик, а біля нього були дари на той світ: гарно

орнаментований горщик, крем'яна сокира, кам'яний топорець, дві крем'яні стрілки, кілька крем'яних відщипків, якась прикраса з грубого бронзового дроту на шиї та дротяна цинова спіралька, вплетена свого часу певно у волосся.

На збочу поля «Юрівське», де у княжій добі стояв напевно оборонний монастир чи церква (фундаменти ще не знайдені), можна було частинно прослідити приналежний до цього цвинтар, на яким небіжчики лежать без домовин, з руками витягненими попри тіло, очевидно всі головами до заходу.

Лежаче під Юрівським «Гунище» — це мабуть княже гумнище, не «гонище», бо глибша полева доріжка, що веде його хребтом, є зовсім пізнього походження. На ньому найшов я тепер інтересну відпадкову яму (отже, слід замешкання, не комунікації) з фрагментами кераміки, шкляних бразлетів, лупакових прясличок, залізними ножицями та навіть одною морською мушлею. Княжий Галич мав видно якийсь зв'язок з Чорним морем. Крім того найшлася на «Гуниці» мала вапнярка з рештками вапна, у якому були черепки з княжої доби.

На свою чергу прийшло цього року також, найближче оточення Парохіяльної церкви Пресв. Богородиці у Крилосі. Сондуючи цей терен прийшов я по південній боці церкви на три метри грубий, а шість метрів довгий мур, перетятий фундаментами церкви, якого призначення далось б означити мабуть аж тоді, якщо за ним можна б слідувати у середині церкви. Кілька куснів цегли в ньому вказує приблизно на XVI—XVII століття.

По тім самим боці церкви найшовся рівно ж цвинтар з XVI ст., датований кількома черепками під одним із небіжчиків.

Та найбільшою сенсацією сезону було відкриття біля старовинної дзвіниці, мурованої мабуть ще дідичем-боярином Марком Шумлянським на початку XVI ст. Сондуючи терен по її північній боці, натрапив я у глиби трьох метрів, під грубою верствою будівельного румовища, на два рівнобіжні, півтретя метра грубі мури з опоки, а біля них на підлозі у трьох верствах над собою: спідня із жовтої глини мов тік, середуща із розмащеної мулярської заправи та верхня із кам'яних великих плит.

З уваги на те, що цілковиту аналогію до цих трьох підліг найшов я свого часу у одній із романських церков серед III[-го]. подвір'я на Градчанах у Празі, а мури впущені глибоко у княжий терен, на якому безпосередно ці підлоги лежать, вважаю, що відкриті два мури та підлоги серед них — це по всякій правдоподібності останки якоїсь княжої церкви. Із загальної ситуації виходить, що в таких разі могла би це бути тільки

катедра Ярослава Осьмомисла, зложена ним десь у половині XII ст., у якій він був похований у 1187 р. Обставини зложилися так, що цілковите відслонення цих незвичайно цікавих мурів прийшлося відложити до слідуочого року. А тоді, як це будуть справді фундаменти марно досі пошукуваної першої галицької митрополичої катедри і якщо саме у 750-ту річницю смерті Ярослава Осьмомисла пощастило б знайти рівночасно й тлінні останки його, так це буде небувала щаслива подія не лиш для української археології, зокрема церковної, але й для цілого українського народу і створиться святиня народньої традиції якої у нас досі не було. Але поки що не випереджуймо фактів.

[Публікація] *Діло. 1936 р. 13 серпня. Ч. 181. С. 5.*

* * *

МИТРОПОЛИЧА КАТЕДРА КНЯЖОГО ГАЛИЧА ВІДНАЙДЕНА. СЕНЗАЦІЙНИЙ ВИСЛІД РОЗШУКІВ Д[ОКТО]РА Я. ПАСТЕРНАКА В КРИЛОСІ

Недавно принесли ми вістку про незвичайно цінні знахідки під час розшуків д-ра Пастернака у Крилосі. Дістаємо від нашого визначного археолога листа, в якому він повідомляє нас про дальші висліди своєї праці, яка увінчалася справді сензаційними успіхами.

Вістка, що її нам д[окто]р Пастернак переслав справді сензаційна, бо торкається найбільших наших пам'яток княжої доби. Про свої успіхи праці пише д[окто]р Пастернак так:

«Отже мені справді пощастило найти остаточно довго пошукувану найбільшу святість, а водночас і найбільшу святиню Галицько-волинської держави, митрополичу катедру княжого Галича (тепер Крилоса), побудовану князем Ярославом Осмомислом у пол[овині] XII ст., що про неї від 1255 р. слух і слід був загинув. Була це на ті часи, а навіть і на теперішні умовини, величезна будівля (32.5x37.5 м.), яка своїми розмірами майже вповні дорівнювала Соборові Св. Софії у Києві (34x39 м.). Мала вона три апсиди, ціла була розмальована фресками та крита грубою олов'яною бляхою. Щасливо збереглася ще в одному місці долішня частина фронтового муру з величезних бльоків білого тесаного каменя, з якої видно, що цілість мусіла колись викликувати справді імпазантне вражіння, тим більше, що катедра була висока: в низу була церква, а над нею, на її склепіннях твердиня, останнє прибіжище в разі крайної небезпеки.

Після відкриття цілих вже обводових мурів катедри приступаю тепер до відслонення ще цього року вівтарної частини храму.

Відкриття княжої катедри набрало незвичайного розголосу у найширшій околиці Крилоса, головно між селянами, які цілими прогульками масово відвідують розкопи. Напливає теж інтелігенція з усіх сторін краю, зорганізованими групами й одинцем. Та найбільший підйом і зацікавлення є у місцевого населення, яке нетерпляче очікує приїзду Митрополита».

[Публікація] *Діло. 1937 р. 04 серпня. Ч. 169. С. 7.*

Прогульковець

ФОНД КОНСЕРВАЦІЇ РУІН КНЯЖОЇ КАТЕДРИ В КРИЛОСІ

В цілому нашому краю відкопання руїн катедри кн[язя] Ярослава Осьмомисла в Крилосі викликало величезне вражіння. До Крилоса приходять і приїздять масово прогульки з ближчих і дальших сторін. Розкопи ведуться далше.

Виринає пекуче питання: як забезпечити відкопані фундаменти катедри? Передовсім треба їх огородити, щоб люди не ходили по них і не нищили їх. Найдені річі треба переховувати в більш відповідному і безпечнішому місці, як досі.

Очевидно, що це все вимагає відповідних фондів. Значні суми можна би зібрати, колиб усі прогульковці, яких є великі тисячі, складали добровільні жертви на фонд консервації руїн княжої катедри. Щоб оминати труднощів з підібранням відповідних інкасентів, можна би, упросити Преосв[ященого] Митрополита Андрея, щоб поселив у митрополичих добрах у Крилосі ченців Студитів, які виконували б функцію збірщиків добровільних жертв від численних прогульковців. Коли б це було неможливе, треба негайно підшукати з сусідніх околиць відповідних осіб, що збирали б добровільні датки від прогульковців.

Крім цього треба вжити заходів, щоби влада дала дозвіл побирати вступи хоч найменші, хоч би по 5 сот. від усіх, що звиджують руїни в Крилосі. Також треба при одному з українських банків у Львові відкрити conto на фонд консервації руїн княжої катедри в Крилосі. Ці справи треба якнайскоріше полагодити, бо інакше княжі руїни в Крилосі можуть бути наражені на поновне знищення.

[Публікація] *Діло. 1937 р. 05 серпня. Ч. 179. С. 5.*

Святослав Гординський
СТВОРІМ ГАЛИЦЬКИЙ АКРОПОЛЬ!

Відкриття катедри кн[язя] Ярослава Осьмомисла в Крилосі, а з тим остаточно і безспірне визначення місця старого княжого Галича, настільки важне для нашої майже безісторичної з погляду збережених пам'яток землі, що ще далеко до закінчення розкопів виринає питання, в якій формі зуміємо зберегти знайдене.

Немає двох слів про те, що треба уповні використати велике значіння розкопів і що для пропаганди треба створити якнайбільш сприятливі умови. Доводилось у цій справі читати та слухати про різні найдивоглядніші пляни, нпр. такі, як відбудова старої катедри — плян справді утопійний з огляду на потрібні мільйонові кошти і з мистецького боку безцільний, бо про саму будову, окрім підвалин та деяких архітектурних фрагментів нічого конкретного не знаємо. Зате створити на місці розкопів якусь іншу тривалу пам'ятку — було б найдоцільніше; питання тільки в її формі. Тут саме, маючи змогу особисто оглянути працю при розкопах, виринув один плян, чи не найдоцільніший та найтриваліший.

Справа в тому, щоб з місця розкопів створити історичний заповідник. Було б зле, коли б усе знайдене вивезено до львівських музеїв, підвалини далі засипано, або ж засипали їх дощі, і відвідувачі — а такі будуть певно в немалому числі — знаходили лише руїну руїни. Отож наша гадка була б така, щоб усі розкопи законсервувати, викопану землю вивезти десь подальше і висипати так, щоб ні в чому не змінити топографічного вигляду горба, де треба — уміцнити підмурівкою береги, що можуть осипатись та вкінці улаштувати якесь відводнення підвалин, що дуже легко, зваживши саме положення горба. Це перша, найважливіша річ.

Потім треба збудувати хоч малий будинок — мініатюрний музей, куди б пішло все викопане, з винятком хіба якихось надзвичайно цінних знаходів, які можна буде взяти до Львова. Такий музей мав би свого постійного доглядача, який пильнував би і стану збереження розкопів і був би водночас інформатором для відвідувачів. При відповідній організації їх було б завсіди повно і з відвідин музею, що побирав би якісь оплати чи добровільні датки, можна б мати все якусь суму на покриття видатків, зв'язаних з існуванням того музею.

В тому музею, що може складатися всього з 1—2 кімнат, найкраще в малій, стилевій, обов'язково кам'яній будові, зібрано б не лиш усе те, що

буде знайдене, але й цікаві для відвідувачів пляни старого Галича, деякі книжки, реконструкції катедри, в малюнках чи гіпсових відливах, тощо...

Музей цей треба збудувати на кошти, які певно скоріш, як на яку іншу ціль, складе, а властиво вже почало складати українське громадянство. Нагляд над таким музеєм узяла би, розуміється, якась львівська установа. За створенням окремої комісії промовляло б найбільш те, що ніколи історичні знаходи не викликають такого вражіння, як серед свого оточення. Грецькі чи римські викопалини у віденських, берлінських чи паризьких музеях — напівмертві, та вони оживають на тлі атенського Акрополю чи римського Форуму. Створити такий український Акрополь було б дуже вдячною справою і мало б величезне виховне значіння. Крім того сам Галич лежить серед незвичайно мальовничої околиці, на великих туристичних лініях — залізничних у Карпати і каякових у долину Дністра.

Згаданий культурний осередок у Галичі-Крилосі не обмежувався би до самої катедри, а був би теж осередком для дальших розшуків та вивчення незвичайно багатой історією, а бідної пам'ятками княжої доби на наших землях.

[Публікація] *Діло. 1937 р. 15 серпня. Ч. 179. С. 1.*

Львів, 15 серпня 1937

Йосип ПЕЛЕНСЬКИЙ **ПАНОРАМА СТАРОКНЯЖОГО ГАЛИЧА**

Катедра Успення Пречистої Богородиці в Галичі стояла на княжій замку, але місце замку не було знане, тим то і було спірне. Вислідити місце старої катедри, як найзнаменитішої пам'ятки національної і культурної, а також мистецької — значило стільки, що розв'язати спір про замок. І я не ухилився від тої роботи, бо щоб видати остаточний осуд у тій справі, треба було перевідати простір коло сто кілометрів квадратних. А коли це сталося, то зібрані докази про місце стокняжої катедри, служать також за відповідь на питання, де був княжий замок, себто згаданий в літописах «град Галич».

Хоч матеріал до цієї праці — нехай це буде вільно зазначити — здобував я з немалим трудом, але все-ж труд нагороджувало почуття вдоволення, яке маємо тоді, коли труд дає бажаний вислід, а важна загадка йде до розв'язки. Тут кожна подробиця доповнювала цілість. Обтесане каміння показувало матеріал будинків; фундаменти — величину тих будинків і їхнє завершення; потовчена різьба — орнаментику; а ще

інші подробиці показували життя, яке там завмерло. А всі разом руїни та урочища показували розлогість системи, за якою збудовані були давні столиці, м. ін. і ця розбита ворожими нападами і зметена з лиця землі, до тої міри, що нині і традиція пропала і пам'ять заглухла про те, де що було. Навіть наука зійшла на бездоріжжя, коли хотіла віднайти саме столичне місце Митрополії і Княжого двора.

З тим більшою охотою і приємністю поділюся з ласкавим читачем видом колишньої столиці Галицько-волинської держави, як бачу її очима моєї уяви.

Всюди там, де оранину або ліс застелює жорства, стояли камінні будівлі, а при них ще інші деревляні будинки. Виразно рисуються навіть їхні білі стіни і склепіння. Їх камінні мури світять яскраво крізь зелень, а позолочувані бані сиплять іскри і палають вогнем у верхів. Їх видно скрізь між купами зелені на залуквянській горбівині від Дністра до Сокаля аж по «*Галицьку браму*». Під Дубровою, під Крилосом і далі поза «*Крилів*», по села Якторів [Вікторів. — *Упор.*], Бринь, Козину і Пітрич. А либонь ще далі: по Тязів, Сілець, Чешибіси (Єзупіль) і багна Бистриці — далі, а так само за Чвою (Лімницею) горі Дністром. Стоять собі серед окопів на верхах гір, вище і нижче, як більші і менші, ближчі і дальші та заразом щораз рідші фортеці. Є в тім церкви муровані і деревляні, монастирі і садиби міщан, княжих дворяни селян, слободи вільні і загорода «смердів» — воєнних бранців.

Всі важніші ремесла і професії навіть торгові відпустові, мають тут свої місця довкола княжого замку. І так окремо сидять сапожники (шевці), окремо боднарі біля старих жуп сільних у Калуші та ін. Окремо колодії, ковалі, робітники гут шкляних, стрільбиці, римарі, сидельники і золотники. Двірські пасіки і медоситчі в Медині і Медусі, двірські парк віці і конюшні і стадники рогатої, дикої і усвоєної худоби — на Букових болотах. Над ставами у Якторів [Вікторові. — *Упор.*] роблять їсти на рибу і дичину. Побігущі поштарі сидять у Вістовій, надводні «скоморохи», себто весельчаки і півці-бандуристи (поети) сидять в Скоморохах, а сторожі в Блюдниках і на Стовпю далекім, де нині Станиславів. Вони заздалегідь заповідають тривогу підпалом високих смолоскипів (з ялиць) на вершках гір, відбираючи подібну депешу з дальших сторін краю.

Так окружений твердинями, наче вінком, стоїть усередині на високій скелі — «*Крилів*» званий — престольний город. Опоясує його в горі подвійний перстень велетенських ровів і валів, найжених дубовим зарубом башт і остроколів. Таким чином відтинають вони замок на півдні, себто

від сторони Якторова [Вікторова. — *Упор.*], від решти оточення. Крім того боронять приступу до скали води річки Лукви та її допливу Мозолева. Ті води, сперті гатами, творять довкола замку стави, а при ставах мелять млини. З-поза валів і заборол, з-поза зелені і дерев'яних палат на скалі видно велику церкву соборну Преч[истої] Богородиці, котра далеко блищить горішньою частиною мурів і покрівлями. Ціла вона пірнула в сяйві своєї бані і власної слави. Видно її добре, зблизька і здалека, бо стоїть на такій висоті і сама здіймається так високо понад оточення, що проміжні її золотого хреста линуть довкола далеко і надоять до себе очі всього краю. Цей хрест пригортає до себе всіх, бо собор є втіленням для них самої святости, і краси, і величі, і сили. Єднає їх з Богом, заспокоює вроджений естетичний хист, а вгорі як найліпша Мати-Опікунка тулить їх до себе, береже і спасає. Звідси така глибока і щира понад усе любов до своєї Опікунки, на яку тільки душа людська годна була спромогтись.

Такий був Галич перед віками. Але сьогодні нічого подібного не побачить вже цікавий подорожник. Образ міста, що ми його показали, це лиш привид фатаморгани. Вона же показує речі правдиві, що маютьдесь місце у просторі, так само як ті тут мають місце у часі. Давно вже щезли садиби розлогі, монастирі, церкви і двори по садах тінистих і гаях. Прийшов день, коли перестав блищати і хрест на соборі. Собор розпався, а хоч заступив його другий, до того був уже не подібний. І майдани заглухли, не клепоють більше людською кебетою; нема там ані базарного ані відпустового натовпу а притуплена зброя зацімліла, і краса строїв полиняла, і дух лицарський, завзятий, гордий — осів порохом **на тих могилах!**

[Публікація] Уступ з книжки *«Галич в історії мистецтва віків середніх»*, вид. Академією наук у Кракові 1914 р. *Діло. 1937 р. 15 серпня. Ч. 179. С. 2.*

Ярослав Пастернак **ЗА МІСЦЕ КАТЕДРИ ОСЬМОМИСЛА**

Справа локалізації Успенської катедри князя Ярослава Осьмомисла з пол[овини] XII ст. була всетісно зв'язана з питанням, де саме була столиця Галицько-волинської держави. Його поставили рубом щойно з нагоди перших розкопів на території Крилосу й Залукви у 80-их рр. минулого століття і тоді зразу виринув спір між представниками науки і любителями української старовини, якого головними речниками були

кан[онік] А[нтін] Петрушевич († 1913) та проф[есор] І[сидор] Шараневич († 1901).

Перший з них твердив усе, що давня столиця була на місці сьогодняшнього міста Галича та що катедрою Пресв[ятої] Богородиці була сьогодняшня парохіяльна церква у Галичі. Зате кан[онік] Мих[айло] Гарасевич (†1836), відтак проф[есор] В[ладислав] Луцкевич († 1900) з Кракова і проф[есор] І.[.] Шараневич були тої думки, що гал[ицькі] митрополити мали свій осідок при церкві Св. Пантелеймона (тепер костел Св. Станислава), що стоїть досі у віддалі двох кілометрів від Галича. Однак як у вересні 1882 р. відкрив о. [Лев] Лаврецький із Залукви під лісом «Дібровою» фундаменти церкви мабуть Св. Кирила і Методія, найбільші із відкритих тоді на території княжого Галича (20x14.5 м.), [І.] Шараневич змінив свою думку і став уважати їх останками княжої катедри.

Після того молодий тоді польський історик д[окто]р Олександр Чоловський, сьогодні архівар м. Львова та директор міських музеїв, розглянув добре цілий терен княжого Галича і перший дійшов до правильного переконання, що столиця галицько-волинської держави могла бути тільки у сьогодняшньому Крилосі, де збереглися останки дуже сильних земляних укріплень. У зв'язку з тим перевів він у 1890 р. пробні розкопки при теперішніх парохіяльних церквах у Галичі й Крилосі. Крилівську церкву просліджував у прияві проф[есора] [І.] Шараневича, відслонив її фундаменти аж до споду, копав довкола церкви рови в промінях від неї та всередині церкви перед царськими воротами і, не відкривши ніде слідів старої катедри Осьмомисла, дійшов до переконання, що вона не стояла ані на тім самім місці, що нинішня церква, ані у найближчому її сусідстві, тільки «по всякій правдоподібності трохи нижче у митрополичім городі» (себто нинішнім парохіяльнім саді — Я. П.), де він попав на якісь фундаменти¹.

В ост[анніх] довоєн[них] часах (1909—1911) д[окто]р Йосиф Пеленський просліджував архітектуру княжого Галича, зокрема церкви Св. Пантелеймона, і при цьому мусів порушити теж справу положення катедри Осьмомисла. Для перевірення цього він викопав у трьох різних місцях довкола крилівської церкви п'ять глибоких ям, але теж не відкрив ними фундаментів старої катедри та опісля у своїй

¹ Teka Konserwatorska. Lwów, 1892. S. 156—157.

цінній монографії² здогадувався лише, що Успенська катедра князя Ярослава Осьмомисла стояла на тім місці, що й нинішня парохіяльна церква Успенія Пресв[ятої] Богородиці у Крилосі³, але водночасі у цей свій здогад сам сумнівався, заявляючи, що «не можна ще вирішити, котра з двох частин городища, вивищення церкви чи Золотий Тік, була місцем первісної катедри»⁴. Супроти цього місце у його недавньому фейлетоні («Діло» з 15 ц[ього] м[ісяця]), де бесіда про «зібрані ним докази про місце старокняжої катедри», може спантеличити читача, необізнаного добре з вислідом його праці.

У перших повоєнних роках займався просліджуванням самого тільки поземелля княжого Галича пок[ійний] радн[ик] Лев Чачковський разом із д[окто]ром Ярославом Хмілевським, не ведучи при цьому жадних розкопів. Вислідом їх спільного труду є докладна мапа всіх укріплень, церквищ та могил згаданої території, але в обширному тексті до неї нема теж ніяких натяків на положення старої катедри.

Після таких підготовчих теренових робіт взявся я у 1934 р. за почином Ексцеленції Митрополита Кир Андрея та його коштом за систематичні досліди над княжим Галичем при допомозі плянових розкопів, уже відомих як і скритих ще пам'яток давнього минулого. Моя увага була спершу звернена на те доісторичне підложжя, що на ньому виросла пізніше столиця Галицько-волинської держави і щойно під кінець минулорічного сезону розкопів взявся я за остаточне відшукування останків галицької катедри.

Річ ясна, що при цьому не пішов я і не міг піти нічийми слідами, бо, як з попереднього видно, жадних певних слідів досі не було (за такими слідами хіба ж були б пішли передусім самі їх відкривці). З праць моїх попередників використав я лиш ствердження факту, що ані нинішня церква у Крилосі не стоїть на фундаментах старої катедри, ані ці фундаменти не оточують її довкола. Значить, за ними треба шукати десь збоку, на всі чотири сторони від нинішньої церкви.

Не входила в рахубу передусім північна сторона, бо там у віддалі кільканадцяти метрів від церкви терен спадає досить стрімко в сторону «базару» і зовсім не було місця на більший будинок. Може ще менше надавалася на цю ціль західна сторона, спадиста і нерівна.

² Petenski J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków: Akademia Umiejętności, 1914.

³ Ibidem. S. 105, 114, 119.

⁴ Ibidem. S. 108.

Щоправда, д[окто]р О[лександр] Чоловський найшов там «поклад фундаментів», не публікуючи при цьому жадного ситуаційного шкіцу, але, на нашу думку, там треба би шукати радше капітульного монастиря, що при ньому жили галицькі митрополити.

По південній стороні церкви є досить рівна, невелика площа від сторони палатки Сестер Служебниць, але мої сонди на цьому місці ще у 1934 р. не відкрили жадних слідів румовища крім останків убогої ділянки, мабуть із XI ст. Значить, залишалася тільки східна сторона церкви, де є справді досить велика рівна площа, давнє цвинтарище, скасоване щойно 120 літ тому, де ще перед 40—50 роках стояли хрести та росли сливи. І там одна 15 м довга сонда в напрямі схід-захід натрапила дня 25 VII. мин[улого] року у глибині трьох метрів на два грубезні мури в напрямі північ-південь, на сліди деревляної спаленої підлоги та останки церковної долівки з великих алябастрових плит. Не було двох гадок, що це сліди довго шуканої катебри Осьмомисла (про це свідчить сам денник розкопів), одначе подана вістка про це незвичайне відкриття була ще дуже обережна.

Слідкування за відкритими мурами треба було відложити до цього року. У поширеній тепер минулорічній сонді зразу найшовся кам'яний саркофаг напевно з княжими тлінними останками, в його продовженні, колись у деревляній домовині була похована княжна зі золототканям чільцем і те ще більше утвердило минулорічний здогад. Вкінці відкопані в цілости обводові мури виявили величезну квадратову святиню візантійського стилю, видовжену тільки трьома абсидами, лише півтора метра вужчу та коротшу (32.5x37.5 м.) від київської Св. Софії (34x39 м.).

В цей спосіб віднайшлася вперше й остаточно митрополича катебра галицько-волинської держави, найбільша українська пам'ятка старовини, яка при дальших розкопах на другий рік виявить напевно ще не одну народню, церковну, історичну та мистецьку цінність.

[Публікація] *Діло. 1937 р. 24 серпня. Ч. 185. С. 2.*

д[окто]р О[сип] Застирець
КАТЕДРА І «CATHEDRATICUM»
(З приводу Відкопалин у Крилосі)

Трагікомічний був ювілей у 50-ліття вченого крилошанина львівської капітули о. Антона Петрушевича, що писав про княжі будівлі в Галичі. На чолі і в імені депутацій промовив до нього сеніор Ставропигії проф. [Исидор] Шараневич, котрий також писав про церкви і княжі тереми в

Галичі. Промовляючи, сказав [І.] Шараневич, що ювілят у справі Крилоса і Галича помилявся. — «То ви, господине, не розумієтеся на справі» — перервав ювілят Петрушевича. І так з ювілейного привіту вийшла сварка, при чім оба спеціалісти наговорили собі багато простих, полемічних слів...

Правда в цій справі вийшла наверх аж тепер, по смерті обох учених, коли д[окто]р Ярослав Пастернак відкопав при помочі митрополита основи Богородичної церкви-катедри в Галичі-Крилосі. Велика то річ, і не диво, що вона потрясла цілим нашим народом. Тепер вже Могильницький не писав би, що «яке дно було (Галича) — тяжко відгадати».

Та пішли тривожні писання в часописах, як законсервувати чи відбудувати ті дорогі нам мури, де крилися і криються гроби Ростиславичів і декого з Романовичів. Позволю собі подати і свою думку в цій справі.

Перша річ — зробити те, що роблять в решті Європи, як відкопають яку грецьку чи римську святиню або театр. При такій справі відразу вирівнюють по верху ті мури і цементують верх мальтою, що робиться дуже дешевим способом. Так забезпечуються мури перед розпадом, вітренням та евентуально злобною людською рукою. Потім, як є засоби, то на тій охороні ставляться мури — відбудова, або переводиться основна консервація фундаментів.

Вже тепер повстало питання, чи дасться відбудувати ця катедра. Митрополити і єпископи мають канонічне право накладати на всі церкви вірних «cathedraticum» на будову своїх катедральних храмів. Таке було і з будовою церкви Св. Юра у Львові. Наша митрополія, що має титул «галицької», може і повинна наложити на відбудову своєї пра-катедри, чи пак на тривалу охорону мурів і будову якогось музею-мавзолею таке «cathedraticum», що повинні зробити також владики з Перемишля і Станиславова.

Звертаю ще увагу на дуже цікавий збіг часу при відкопанні основ тої катедри. Саме тепер минає 900 літ від вибудування катедри Св. Софії в Києві і 750 літ від смерти Ярослава Осьмомисла, якого і гріб і ним збудовану ту святість катедру відкопано. Треба, щоб усі наші установи відбули ці роковини відповідними імпрезами-концертами-академіями і дохід з них призначували на відбудову катедри. Але очевидно, головною і певною «форсою» стало би тут таки «cathedraticum».

[Публікація] *Діло. 1937 р. 25 серпня. Ч. 186. С. 7.*

Катря Гриневичева
НАД ЯРОМ МОЗОЛЕВОГО ПОТОКА (Ч. 1)

Завжди, коли дорогою в гори поїзд минав Галич, перелітав понад мерехтливу плахту Дністра, я ждала заздалегідь біля вікна, не в силі відірвати зору від трагічного краєвиду. Здавалося, шелестять сторінки галицько-волинського літопису й не було просто чим розуміти великої мовчанки, там, на обрїях.

Ознайомлена з усім здогадним цих місць, я ждала пильного висліді розкопів, які дали б реальний підклад цій чи іншій версії, а мені — реальне особисте пережиття.

І ось з кінцем липня ц[ього] р[оку] часописи повідомили, що на Крилосі, під проводом молодого археолога, д[окто]ра Я[рослава] Пастернака, лопати робітників видобули наверх велетенські зовнішні мури катедри Осмомисла а там, саркофаг зі святими Осмомисловими кістками...

Я переписалася негайно з д[окто]ром [Я.] Пастернаком і, захоплена подією, ждала першої погідної днини для виїзду в Крилос.

А дощі били, повнилися бистреці ріки. Разом з жінками, що у церкву в Ямному прийшли просити небесної ватри на ріпу, на косовицю, ставляли по кутах обмоклі парасолі, і припадали захололими губами до шиби аналоя, була й я, слухала, як з великої бані біжать краплі дощу й розбriskуються під паникадилом у промінисту хлющу. Не вгавали дощі, дорогами рвали уже спінені потоки, але там, у Крилосі праця навіть у таких умовах не зупинялась.

Вночі з 15 на 16 серпня я ніяк не могла заснути. Якже-ж! Цілого мого життя треба було, щоб я діждала цієї вісти, цієї дороги! Під ранню зорю зійшлись ми двоє — мій брат, адвокат у Надвірній, і я. Ми спішили крилами, молодечим ходом, повним віддихом грудей, бо будьто в нас ніколи не було оцієї «ангіна пекторіс», що питома добі. Прихилені до себе, схвильовані, ми говорили впівголосом й дорогою на двірець і в поїзді аж до Галича, про одно тільки: розкопи. І ще трохи про містику подій, в час, коли люди останком сил верстають острій камінь, з Монсальватом, що на висотах, перед очима.

Довжезний міст на Дністрі, розлитим каламутно й далеко, дише глибиною. Отам, лівобіч, місце, як сотворене на пристань. Перед восьми сотнями літ так само напевно лежали там човни, обернені проти сонця чорним, обсмаленим дном. Ждеш рибалки з ковтком у вусі, які із піснею «сині моря, про перевози», закине ось сіти на ніч. Та де ж це ділося гамірне

й розспіване, сите й буйне ремісницьке підгороддя? Декілька хатинок тут, може й курних, критих соломою, виявом найбільшої убогости. Вони мріють в очах, як запороха, ні, як зовсім неправдоподібний епільог.

Візник минає Галич: стирту нужди, асиметрії, випадковости. Над сном архитравів і кольон завітчаних акантом, над відхнення фресок і розкішю емалій розстелилося покривало простацького тинку.

В'їжджаємо між гористий, з обидвох боків крилоської дороги дубовий ліс, першу сторожу далекої княжої садиби. Перед нами довга, на цілу милю, незаселена ніким дорога до вірлиного гнізда прастарий — шлях володарів. Не трудно підмітити, що в давнину вона була ширша й лежала нижче: дощі та вітри не насунули на неї ще землі з лісового спохилля, не вигребали ще ровів обабіч. Чарівна, владна дорога, гідна Осмомисла і Шостикрильця. Нею ішли у дзвоні літаврів Ярославові полки під проводом його воєводів та згодом Романові, вслід його власного безсмертного списа. «Не мало-ж бо пота втер він за землю руськую!».

Нею, цією дорогою гугоніли колись ковані вози, везли дорогий набір на «золотий тік», щоб князь міг виконати, коли захоче, право первокупівлі. У тих лісах, дубових, гомоніло боярство, нетерпеливилися ловні котюги [мисливські собаки. — *Упор.*], супилися люто у чічкованих ошийниках соколи з півночі, ждали, коли націлять їх лет у небо чи в трави, зірвуть ковпак знад прозорих повік. А над тим усім небо як туркус і хороводи розволочених церковних бань над розгульним, у ярі чорновітті Мозолевим потоком, над Лімницею, Луквою, Дністром...

Так, ця дорога зо східним, суворим відмежуванням від демосу, має виразно збережене державницьке обличчя.

Пливкими лініями підносимося невпинно вгору. В якійсь хвилині кидаємо вигідні місця: йдемо пішки, читати буква за буквою пожовклий, народній палімпсест, розгорнений оце на всю ширину. Відріжнюємо з любов'ю, де новітній текст і де під ним блакить, червінь і золото померклої старовини.

Їдемо більш години: десята зранку, вітер пахне медом, розсуває щораз дзвінко дубове листя, немов його счіплюють невидні руки на геройські вінки шоломам прикрасу.

Як проймаюче гарно доокола! Краєвид який, з войовницьким задумом, на світі єдиний!

А тоді шлях повертається нараз круто й високо: потрійні перстені валів та фос, Галичина могила. Крилос. Нарешті. (*Докінчення буде*)

[Публікація] *Діло. 1937 р. 11 вересня. Ч. 200. С. 2.*

Катря Гриневичева
НАД ЯРОМ МОЗОЛЕВОГО ПОТОКА (Ч. 2)
(Докінчення)

За деревляною огорожею видно церкву, пару будівель у глибині, стару дзвіницю на шмарагдовім майдані, звали розсипаної, немов просіяної землі, тут і там над глибинами перекладиння — оперті об старі дерева останки пілястрів, відламки кольон.

Повідомлений д[окто]р [Ярослав] Пастернак спішить назустріч (він знайомий з братом із часів цуцилівських розкопів) — його лице сяє успіхом. Він пояснює невтомно все гідне завваги від перших хвилин своїх тут зусиль. Глибоченні ями, де дрімають фундаменти собору, дишуть імпонуючою міццю. Чую памороки, мимохіть ловлю свого шановного провідника за рукав і так посуваюся понад глибинами. Який вклад сил, який чарівний великотворчий замисел оформлений тут на віки!

Від сходу притвор, — долівка із квадратних плит алябастру, розбурхує мою уяву шумом княжих кроків. Татарська пожежа у сто літ пізніше, буквально зварила дорогі плити, камінь позвивався як із болю, витріснув, або збився і матово набряк. Д[окто]р [Я.] Пастернак сходить увічливо униз і подає мені бажаний амулет: кусок плити, що лежав окремо.

(Прочани забирають більше скромно, ніж я навіть оці, розсипані під ногами грудки землі, що торкали мурів катедри...).

Саркофаг. Пережиття, якому немає рівні. Перед нами примітив, виразно призначений у підземелля катедри. Символ Осмомислової християнської покори, а може... може ознака паніки після наглої Романової смерті? Зійти б туди, доторкнути святощів, зачерпнути ліку для кволої волі. Сходимо.

Д[окто]р Пастернак витає щораз то нових гостей; ровери, мотоциклі, селянські вози, лімузини. Там скінчив пояснення, тут неструджено починає. Я дивлюся тимчасом на сходи, пів округлі, як сьогодні виконані в граніті. З тесових бльоків найнижчої верхньої кондигнації катедри, як учора покладених будівничим, таких чистих і незнищених ніякими космічними силами, зорить радісна легенда про повне щастя народу.

А там і абсида: трьома півеліпсами вона вінчає чоло грандіозного храму. Священники, приїзжі стоять там довго у німій задумі віч-на-віч з

померклими віками. Це ж місце, де старокняжого часу стояло горне сідалище галицьких митрополитів.

Над рештою собору простерлася поки що зелена, весела мурава. Новий рік відкриє і там лоно землі, що вже допіло до свого часу. Думаю, не один оцей саркофаг криє воно у своїх глибинах.

Суздальський літопис оповідає: «коли над Вислою князь (Роман) відлучився від табору (ѣха самъ у малѣ дружинѣ отъ полку своего» [...]) і поляки його вбили разом з тою малою дружиною, його військо забрало трупа Романа, та вернулося з ним у Галич, і його поховано в Галичі, в церкві Богородиці».

М[ихайло] Грушевський додає від себе, що «це оповідання джерела, сучасного, в цій частині взагалі багатого дуже докладними звістками про Україну й Галичину, варто повного нашого довіря»...

Сонце стоїть високо. Робітники не спочивають як приворожені, мабуть під впливом магнетизму, що пливе з оцих нечуваних мурів, вони копали б і в громовицю, і в ніч, і у свято. Лопати розсипують землю, нічого в ній не затаїться.

На боці станула з немовлятком на руках змаргана, проте як чисто вдягнена жіночка! Гладжу головку дитини, мати всміхається. Думаю про жінок, що носитимуть у лоні дитя: о, коли б побували тут, в атмосфері народньої гордості, під'єму, якого не опишеш, щоб уродити опісля будівничих та вождів нової доби!

Але ось переді мною доривочний крилоський музей. Це хатина-каплиця, теж збудована перед віками. З хаотичних останків катедри, для богослужб, поки із чудових катедральних бльоків, що залишилися після татарської пожежі, побудовано теперішню крилоську церкву, величну ще зверху, вбогу як ясла у середині. Багато у цій хатині археологічних цінностей, зав'язку справжнього майбутнього музею. Вразив мене зокрема шмат олив'яної бляхи, покрученої від полумені — видно, як скапували, десь по мурах катедри, олив'яні, важенні сльози...

Полудне. Покріплюємося під прастарим деревом на церковнім майдані. Припікає. Д[окто]р Пастернак залишає на часок працю, просить до себе, на лісничівку. Там увихається тихенько мила пані дому, ставляє на стіл високий, чорний, немов теж старинний, глек із гарним, зимним молоком, витає гостей привабою скромних слів.

Я задовго вже хвилююся княжною, якої не виджу, — аж тепер господар дому вказує на дорогий клейнот розкопів. Це темний, як брунатний алябастер череп молоденької княжни у золотім чільці. Чарує

оця голівка, привикла колись розказувати, вірте мені, її мусите любити, усе посмертне княжни не відштовхує. Череп із золотим чільцем, з византійським узором, що самотужки вінчає чоло, є живим твором великого, яке дарує себе нащадкам. Зворушує видний у щічці здоровий, міцний зуб мудрости. Він втулений ще цупко до середини, — смерть перебила...

— За столом іде розмова про неznані профанам пережиття археолога. Як сонда вперше потрапила на мур півтретя метрової ширини, як закипіла праця, — як «метри» не хотіли ніяк у довжину кінчитися, аж ставало несамовито, як в один мент оторопілі з радости робітники крикнули в один голос: «Вінкель!»

Ділю разом з моїми господарями під'єм цієї години.

Це друга пополудні. Дякуємо, утомлені, проте повні нових духових сил. Не збираємося їхати на цей раз, — підемо. Бо хіба не видно на поляні, на тлі прорідженого ліса, вінка дерев, які немов ховають заздро щось поміж собою?

— Прокалив сад, — пояснює д[окто]р Пастернак, що відводить нас увічливо на шлях. Чорні чуби смерек над яром Мозолевого потоку темніють нарівні зі стежками, якими йдемо.

Не забудемо для повноти вражень Прокалієвого саду, ні! Шмат дороги від Крилоса притулилися любовно до себе золотокорі від сонця, здалеку видні яблуні. Останки там мурів, яма видерта довкола глибокого фундаменту...

Княжі яблуні, — послухайте! — родять і досі. Ми потрясли гилькою дерева зі старим пнем, у траву впали мягко два великі яблука. Вони замітні пастелевою барвою, блідозеленою, як хризопас, — з еліптичним шляхотним обрисом, з соковитим загаром. Яблуко самосівче, що не хотіло вмерти разом із мурами пророка Ілії. Воно те саме мабуть — і напевно! — красило княжі столи.

Ми везли дивні яблука на розвагу собі, зернята найдуть у нас дбайливу опіку.

— І ось витає осінь, ключі диких гусей ширяють під небом. Ще трохи, — опадє листя, вдарять снігові тучі. Але я броджу вже загостреною думкою (хоч би не за сміливо!) у новім, з Божою поміччю, літі, у нових розшуках. Жду ще одної великої вісти з крилоських глибин, ще одного саркофагу; Шестикрильця.

[Публікація] *Діло. 1937 р. 12 вересня. Ч. 201. С. 3.*

* * *

«СЕРЕД РУІН СТАРОГО ГАЛИЧА»

Навіть «*Wiek nowy*» зацікавився культурною старовиною Галича і в статейці під повищим наголовком (17. IX. ц[ього] р[оку]) підносить пам'ятки і руїни «своєрідного стилю галицького», який виробився на землі, де від XI століття змагалися впливи византійського Сходу з романським Заходом. З приводу відкопаних фундаментів і камінного саркофагу в Крилосі вважає він, що саркофаг з кістками мужчини по всій правдоподібності є домовиною фундатора відкопаної катедри — князя Ярослава Осьмомисла (1187), а святиня була подиву гідна з уваги на свою величність і красоту тесаної камінної архітектури, що саме становить одну з характеристичних ознак галицького будівництва.

«Основну працю пише — м[іж] ін[шим] «*Wiek nowy*» — присвятив Галичові історик мистецтва д[окто]р Йосиф Пеленський. У творі п[ід] н[азвою] «*Галич в історії середньовічного мистецтва*», виданому Академією Наук у Кракові 1914 року з численними рисунками, планами і знімками, звеличав автор всі прикмети цікавої галицької архітектури, що стиль византійський з романською орнаментикою злучила в гармонійну цілість. З тої архітектури збереглася в цілості тільки одна церква Св. Пантелеймона, потім костел Св. Станислава, — зразу як катедра римс[ько]-кат[олицьких] архієпископів у Галичі (перед їх перенесенням до Львова), а тепер костел францішканський. У цій книзі своїй на підставі основних дослідів археологічних та архівальних підтримав д[окто]р [Й.] Пеленський важними доказами теорію д[окто]ра Ал[ександра] Чоловського, що княжий замок з церквою митрополитів був на тій горі, котра здавна і до нині зветься Крилос (Капітула)»

«Руїни Галича — кінчить «*Wiek nowy*» — без сумніву криють ще не одну гідну пізнання тайну Червенської Землі».

[Публікація] *Діло. 1937 р. 18 вересня. Ч. 205. С. 5.*

Упорядники матеріалів:

*Марія Опацька, Роксолана Мельничук, Богдана Труханівська
(Галич — Івано-Франківськ, Україна)*

Archaeological Excavations of Yaroslav Pasternak in Krylos on the Ukrainian Interwar Press Covers (Part 2)

The study of the history of Halych has been going on for more than a decade. Modern historical research is largely based on the scientific achievements of previous years. Familiarization with these texts is necessary for a better understanding of the processes of accumulating knowledge about medieval Halych. Therefore we continue to publish texts that once played an important role in understanding of the historical processes connected with the city.

The discovery of the cathedral foundations in 1936 became an extremely important contribution to the study of the history of Halych, because it gave an opportunity to put an end to the issue of localization of the centre of the princely capital. This significant event stirred up not only the Ukrainian public, but also the entire European World. Both the Ukrainian and Foreign Press wrote about it.

We offer our readers publications by various authors, in particular dr. and father Jozef Zastyrets, dr. Jozef Pelensky, dr. Yaroslav Pasternak, artist and art critic Svyatoslav Gordynsky. The selected articles were once published in the newspaper «Dilo», one of the leading magazines in Galicia. The original language is preserved along with the author's style features.

Key words: *Halych, Krylos, cathedral, cathedral of Dormition, archaeology.*

Xроніка

Андрій ЧЕМЕРИНСЬКИЙ
(Галич, Україна)

КНИГА «ГАЛИЧ ФУТБОЛЬНИЙ: НАРИС ІСТОРІЇ ТА ВІДОМІ ПОСТАТІ (1926–2022)»

Історія досліджень Галича останнім часом набуває неабиякої популярності. Науковці продовжують вивчати історію міста не тільки в історичному, архітектурному, археологічному, релігійному, а й спортивному сенсах.

Одним із таких напрямів студій міського спорту став футбол. Незважаючи на майже сторічну історію цього виду спорту в Галичі, дана тематика до сьогодні була новою та недослідженою. Футбол у місті був популярним і в радянські часи. Місцевій команді «*Іскра*» практично не було рівних у першості другої групи Станіславської (згодом Івано-Франківської) області, а якийсь час вона (під новою назвою «*Спартак*») добре виступала в першій лізі обласних змагань.

Усе змінилося за незалежної України, коли галицький колектив упродовж 2014–2018 рр. здобув усі трофеї чемпіонату області. З 2018 р. Галич став не тільки історико-культурним брендом України, а й футбольним, оскільки місцевий клуб «*Карпати*» розпочав свої виступи в чемпіонаті України з футболу серед аматорських команд. Згодом клуб уже грав у першості другої ліги України. Тому з метою детального вивчення та популяризації історії футболу в Галичі, впродовж 2019–2022 рр., з'явилася праця «**Галич футбольний: нарис історії та відомі постаті (1926–2022)**».

Підготував книгу місцевий дослідник історії футболу Галича, науковий співробітник Національного заповідника «*Давній Галич*» Володимир Козелківський, а видало її івано-франківське приватне підприємство «*Місто-НВ*» за фінансової підтримки Галицької міської ради.

Видання складається з п'яти частин: *Частина I. Складні початки копанки (1926–1939). Копаний м'яч у період Польської республіки; Частина II. «Ненароджена» команда в окупації (1939–1944). Копаний*

м'яч за перших більшовиків та Третього Рейху; Частина III. Від фаворита до аутсайдера (1945–1991). Футбол у період УРСР; Частина IV. Шлях до трофеїв (1992–2022). Футбол у період незалежності України; Частина V. Футбольна еліта. Відомі футболісти, тренери та спортивні діячі.

У книзі зібрано інформацію про місцеві футбольні колективи, які виступали не тільки в першості району та області, а й у чемпіонаті другої ліги України. Впродовж трьох років, матеріал до праці готувався на основі спогадів місцевих старожилів і футболістів, районних та обласних газетних публікацій і

архівних справ. Для того, щоб «оживити» текстову частину монографії та побачити футбольних героїв Галича «в обличчя», було використано понад 80 світлин — «живих» свідків тих славних моментів галицької команди, її гравців. Миська історія футболу є доволі короткою, проте вона максимально насичена видовищними матчами та великими тріумфами.

Окрема частина книги присвячена відомим спортивним постатям Галича, без яких футбол у місті не мав би сенсу для існування, — гравцям, тренерам та футбольним діячам. Це корінні мешканці та приїжджі спортсмени, які більшу частину свого життя прожили в Галичі і з гордістю захищали честь міста, граючи не тільки в складі місцевих команд, а й визначних футбольних клубів України та Європи.

Для створення макету книги автором були використані програми *Adobe InDesign 2019* та *Adobe Photoshop 2019*. Книга виконана у форматі B5 (розмір 250x176 мм) на офсетному папері. Загальна кількість сторінок 232. Палітурка тверда, зеленого кольору із зображенням футбольного поля, усередині якого розміщені дві світлини. На верхньому фото зображені гравці галицької команди «Колгоспник» на полі стадіону в

Городенці (вересень 1961 р.). На нижньому фото — футболісти місцевого клубу «Карпати» 30 червня 2019 р. святкують перемогу у фінальному матчі Суперкубка Івано-Франківської області з футболу сезону 2018—2019 рр. У верхньому правому куті обкладинки розміщені ініціали автора, у центральній частині — масивний білий м'яч. Нижче — назва праці.

Книга «**Галич футбольний: нарис історії та відомі постаті (1926—2022)**» — перше ґрунтовне науково-популярне видання, адресоване не тільки широкому загалові уболівальників та прихильників місцевого футболу, а й дослідникам, які цікавляться історією «гри мільйонів» у футбольному місті над Дністром.

АВТОРИ

Головко Олександр — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського Національної Академії наук України (Київ). Наукові зацікавлення — закономірності державного та політичного розвитку середньовічного суспільства, міжнародні відносини та етнополітичні процеси в добу Середньовіччя, ідеологія середньовічного світу.

Грушевський Михайло (1866—1934) — український історик, завідувач кафедри історії Львівського університету (1894—1914), голова Наукового Товариства імені Шевченка (1897—1913), член Чеської Академії наук (1914), почесний член Київського товариства старожитностей і мистецтв (1917), член Всеукраїнської Академії наук (1923), Академії наук СРСР (1929). Автор понад 2000 праць, присвячених історії України-Русі.

Камінська Моніка — доктор наук (PhD), незалежна історикиня (Аліканте, Іспанія). Досліджує городища і соляні промисли Галицької землі доби середньовіччя.

Капраль Мирон — доктор історичних наук, керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського Національної Академії наук України, професор Львівського національного університету імені Івані Франка (Україна). Сфера наукових зацікавлень — історіографія та джерелознавство ранньомодерного періоду, демографія та соціотопографія, релігійні та національні громади, історія ремесла, соціальна історія ранньомодерного суспільства, українська історіографія XX ст.

Лівих Радослав — магістр історії, працівник Археологічного музею у Кракові (Польща), археолог-медієвіст. Сфера наукових зацікавлень — середньовічна археологія Русі та Польщі, культура Європи з найдавніших часів до сьогодення.

Лукомський Юрій — кандидат архітектури, старший науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. Наукові зацікавлення — пам'ятки архітектурної археології України від середньовіччя до Нового Часу (X—XVIII ст.)

Мельничук Олег — молодший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини Національного заповідника «*Давній Галич*». Сфера наукових зацікавлень — археологія та історичний розвиток Галича як церковно-релігійного центру XII—XVIII ст. та його роль в історії церкви в Україні.

Михайловський Віталій — доктор історичних наук, професор кафедри історії України, Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка. Наукові інтереси — середньовічна та ранньомодерна історія українських земель.

Стасюк Андрій — кандидат історичних наук, завідувач науково-освітнього відділу Національного заповідника «*Давній Галич*», фахівець Центру медієвістичних студій кафедри всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів — діяльність ордену францисканців на Русі в XIII—XV ст., середньовічна історія Галича.

Хмілевський Ярослав (1895—1965) — доктор медицини (Прага, Чехословаччина, 1929), нострифікував наукове звання у Познанському університеті (Польща, 1933), історик-аматор, дослідник галицьких старожитностей.

Чемеринський Андрій — магістр історії, старший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини Національного заповідника «*Давній Галич*» (Галич, Україна). Вивчає історію Галича часів Австрійської імперії та Австро-Угорщини 1772—1918 рр.

ІНФОРМАЦІЙНА СТОРІНКА

Центр медієвістичних студій, кафедра всесвітньої історії Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та видавництво «Лілея-НВ» (місто Івано-Франківськ) приймають матеріали до восьмого випуску часопису «Галич. Збірник наукових праць».

Наукові статті повинні мати такі обов'язкові елементи:

- 1) загальне постановлення проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- 2) аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які спирається автор;
- 3) формулювання мети статті (постановлення завдань);
- 4) виділення найважливіших, не розв'язаних раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- 6) висновки з цього дослідження і перспективи дальшого розвитку в цьому напрямі.

Матеріали необхідно надіслати до **30 квітня 2023 р.** за адресами: aveandriy1987@gmail.com (**Андрій Стасюк**) та lileyav@gmail.com (**Василь Іваночко**) — (міжрядковий інтервал — 1,5; поля: ліве — 30 мм, верхнє, нижнє та праве — 20 мм, шрифт Times New Roman) обсягом 12—15 сторінок. Мова публікації — українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком появи, а їх список подавати в кінці тексту згідно з вимогами ДАК України.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 8—10 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами (5—12). Також потрібно вказати УДК статті, ORCID та e-mail автора.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**
*Центр медієвістичних студій, кафедра всесвітньої історії
Факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76025
Контактні телефони: +30506651069, +30981204650, +30966090922*

ГАЛИЧ

Збірник наукових праць

випуск 7

СТОРІНКИ ЗБІРНИКА ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
КОЛЕКТИВУ РЕДАКЦІЙНОГО КОМІТЕТУ

За редакції *Галини Пославської*
Переклад англійською *Лесі Матіїв*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Підписано до друку 30.12.2022 р. Формат 70х100/32.
Гарнітура «TextBook».

Видавництво «Лілея-НВ»
А/С 250, вул. Незалежності, 18/2, м. Івано-Франківськ, 76018
e-mail: lileyanv@gmail.com
Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.